The book cover features a sepia-toned photograph of a man in a dark coat, looking down at a pocket watch he is holding in his hands. The background shows a street scene with buildings. The author's name is printed in a dark box at the top, and the title is on a light-colored rectangular area in the center.

Leonas VILUTIS

**Likimo
mozaika**

LIKIMO MOZAIKA

ATSIMINIMAI

**KAUNAS
LIETUVOS POLITINIŲ KALINIŲ IR TREMTINIŲ
SAJUNGA
1992**

Viršelis VANDOS PODERYTĖS

Vilutis L.

Vi 188 Likimo mozaika: Atsiminimai.— K.: Lietuvos
politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1992.—
208 p., iliustr.

Tai vieno aktyviausių rezistencijos pradininkų Žemaitijoje ir Rytų Lietuvoje prisiminimų knyga. Pirmą jos dalį — vaikystės, jaunystės prisiminimai, o antra, pasak autoriaus, — metai išgyvenimų, kuriuos jis patyrė per dvyliką metų „mušamas per tardymus, stumdomas po kalėjimus ir lagerius“.

UDK 947.45

© Leonas Vilutis, 1992

PRATARMĖ

Mano gyvenimo metraštis parašytas iš gyvų prisiminimų, priešokiais. Stengiausi rašyti chronologine tvarka ir užfiksuoti kuo daugiau faktų. O dvasinių išgyvenimų, kuriuos patyriau per dvylika metų mušamas per tardymus, stumdomas po kalėjimus ir lagerius, neįstengiau pavaizduoti, nes neturiu tam pasirengimo.

Nuo vaikystės jau praėjo per 60 metų, tad, aišku, ir to laikotarpio prisiminimų mažiau. Na, o mano jaunystė labai panaši į nuėitą mūsų Tautos kelią: sunkios kovos už nepriklausomybę, sėkmingas (deja, neilgas) jos įtvirtinimo laikotarpis, okupacija, teroras, neįlygi partizanų kova, kalėjimai, kankynės... Bet Tauta teisi — tad ir nenugalima. Ji keliasi šviesiam Rytojui.

AUTORIUS

PIRMOJI DALIS

ANKSTYVOJI VAIKYSTĖ

1925 metų pavasaris. Už lango jau ruošiasi žydėti alyvos. Sode dūzgia bitės, medžių šakose savo giesmėmis visus sveikina sugrižę sparnuotieji giesmininkai, pabaliuose kelia galvas gelsvos purienos...

Buvau tada vos ketverių metų. Giliai į atmintį įsirėžė gegužės 2 dienos rytas. Jis buvo saulėtas, rodos, toks, kaip ir kiti bundančio pavasario rytai, bet, deja, užtemdytas didžios šeimos nelaimės — tą rytą mirė mano mama. Tiesa, buvau dar toks mažulis, kad negalėjau suprasti ir tinkamai įvertinti tos tragedijos. Suvočiau tik tiek, kad mirusią mamą išveš į kapus ir namie jos daugiau niekada neregėsiu.

Lyg pro miglą matau tokį vaizdą: dėdienė ir teta Magdalena mamai velka juodus drabužius ir guldo vidury kambario ant dviejų greta sustatytų suolų; galvūgaly užkelia nuo sienos nuimtą metalinį kryžiuką, uždega tris šventintas grabnyčines žvakes. Renkasi kaimynai ir giminės. Įėję į gryčią, mamos kojūgalyje žegnojasi ir meldžiasi, tik paskiau sėda ant suolo...

Už stalo iš kantičkų ir maldaknygių gieda giesmes, balsiai kalba rožančių... Iš Mineiškiemio kaimo atėjęs stalius V. Sidarevičius antrame namo gale, tėvo brolio Nikodemo seklyčioje obliuoja lentas ir kala mamai „namuką“ kelionei į amžinybę. Karstą nudažė juodai, o ant jo viršaus nupiešė rudą kryžių. Kad kryžius būtų ryškesnis, dar sukėlė dvi eilutes klumpinių melsvomis galvutėmis vinukių.

Trečią dieną po mamos mirties tėvas mane ir brolių Mykolą (penkeriais metais vyresnį už mane) apvilko juodomis palaidinukėmis ir juodomis kelnaitėmis. Seserys — 12 metų Emilė ir 11 metų Elena — taip pat apsitausė tamsiais drabužiais. Mama jau gulėjo pašarvota karste. Karsto vidus iškaltas baltomis kaip sniegas drobulėmis. Pagalvėlė prikimšta švelnių drožlių. Karsto vir-

šus ant dviejų kėdučių gulėjo šalia pašarvotos mamos. Į kambarį įėjo kunigas J. Breiva. Jis giedojo lotyniškai man nesuprantamas giesmes, karštą rūkė smilkalais, šlakstė švęstu vandeniu, pats poteriavo ir susirinkusius kvietė sukalbėti po penkis poterius už mirusios sielą. Giedant „Viešpaties Angelas“, tėvas sušaukė mus visus prie karsto atsisveikinti su mama paskutinį kartą. Vyresnės seserys ir brolis Mykolas verkė; ašaras šluostė ir aplinkui stovinčios moterys bei vyrai. Tada nesupratau, ko jie visi ašaroja. Gal užtai ši skausmą aš labiau negu kas kitas pajutau vėliau, kai pradėjau augti metais ir tvirtėti išmintimi. Bet apie tai vėliau.

Vyrai karštą užkalė, išnešė į kiemą, įdėjo į apkaišytą egliašakiais vežimą ir nulydėjo jį į Linkmenų kapines. Vyresnėms sesutėms Emilei, Elenai ir broliui Mykolui tėtė leido mamą palydėti. Mane ir jaunesnę, dar lopšyje gulinčią seserį Elžbietą paliko namie.

Sugrižę iš kapinių kaimynai ir kaimynės vėl sėdosi už stalo, vėl giedojo iš storų kantičkų ir maldaknygių, paskui vakarieniavo ir išsiskirstė...

O su tėte likome mes — penki vaikai, kurių vyriausiajai, Emilei buvo 12 metų, o jauniausiajai, Elžbietai — vos dveji.

Tik po daugelio metų supratau, kad mūsų tėtei tada buvo be galo sunku, ir atsistebėti negalėjau, iš kur jis sėmėsi tokios ištvermės ir jėgų. O rūpesčių, negandų griūdavo ant jo pečių kasdien visokiausių. Jam vienam teko visa atsakomybė už mus — penkis mažamečius vaikus ir jau per devyniasdešimt metų turinčią ir nuo patalo beveik nesikeliančią savo motiną Ceciliją, kurią vadindavo mamute.

Tiesa, vyresnės seserys Emilė ir Elena ėmėsi šeiminkauti : šutindavo katilus kiaulių pašaro, melždavo ir šerdavo karves, kiaules, ruošė šeimai valgį. Ko pačios nemokėdavo, ko tėtė nežinodavo, klausdavo dėdienę Nikodemienę ir tetą Magdaleną. Jos veikiai išmoko ir sunkesnių namų ruošos darbų: braukti ir šukuoti linus, kirpti avis, verpti vilnas, austi, drobes balinti. Ir išmoko ne bet kaip. Jau ir studentu būdamas su malonumu dėvėjau seserų išaustą drūžėtą vilnonį kostiumą ir baltus kaip sniegas drobinius baltinius.

Mano brolių Mykolą, vyresnį už mane bent penketu metų, tėvas mokė vyriškų darbų — šerti, šukuoti ir pa-

sikinkyti arklį. Vienuolikmetis Mykolas jau buvo patikimas tėtės pagalbininkas. Išmokęs valdyti plūgą, arda-vo ražienas ir kitas lengvesnes dirvas, akėdavo, padėdavo nudirbti daugybę kitų darbų. Tiesa, akėti buvo išmokusį ir vyresnė sesuo Emilė. Įtaisė tėtė Mykolui ir nedidelį dalgį, ir jis veikiai išmoko šienauti.

Mane tėtė turbūt laikė mažu ir jokio rimtesnio darbo neskirdavo, nors aš visai nesijaučiau mažas esąs. Atsimenu, vieną vasaros pavakarę bėgiodamas už kluono pamačiau daug nukarusių baltų žirnių ankščių. Priskyniau jų kaupiną kepurę ir ramus žygiavau į namus. Tėtė tuo metu prie svirno kalė dalgį ir, pamatęs mane kažką nešantį, tuoj pasišaukė. Išvydęs pilną kepurę žirnių, paklausė, iš kur jie. Paaiškėjo, kad tai būta kaimyno žirnių, o mūsiškiai augo gerokai toliau. Tėvo paklaustas, ar žinojau, kad tai svetimi žirniai, atsakiau nežinojęs, bet tai manęs neišgelbėjo. Buvo liepta tuojau pat žirnius nunešti kaimynui, atsiprašyti ir prižadėti daugiau taip nedaryti. Lekiant pas kaimyną, degė žemė po kojomis, bet sukaupiau visas jėgas, atvėriau duris, bėgte pribėgau prie stalo, išbėriau iš kepurės ant stalo visus žirnius ir pasakęs du žodžiu „dovanokit, dėde“, kiek kojos neša, sprukau atgal, durų link. Dar spėjau išgirsti skardų kaimyno juoką ir žodžius: „Tai ir vėl Jonas vaikus muštravoja“. Kiek įkabindamas dūmiau atgal į namus.

Tėtė visą gyvenimą vadovavosi patarle „Nuo virvelės prie kumelės“, todėl griežtai drausdavo imti bet ką svetima. Už tokias pamokas aš jam dėkingas ir šiandien.

Ilgais žiemos vakarais vyresnės seserys verpdavo, siūlus mesdavo ant mestuvų, ausdavo trinyčius iš lininių siūlų kelnėms, iš kanapinių — maišams, iš lininių šukuotų — dvinytes drobes baltiniams, paklodėms; iš vilnionių ausdavo milelius sermėgoms, o iš plonesnių įvairiai nudažytų siūlų — audeklus kostiumams. Brolis Mykolas iš pakulų sukdavo pančius, iš klevo droždavo grėbliams dantis, kad vasarą jų prireikus nereikėtų darbymečiu trukdytis. Pats tėtė taisydavo pakinktus arba siūdavo vaikams drabužius. Svetimiems nieko nesiūdavo, nes neturėjo laiko.

O kiek buvo džiaugsmo, kai tėtė nupirko man mentorijų ir pavedė broliui ir seseriai Elenai mane išmokyti abėcėlę! Greit mokėjau ne tik abėcėlę, bet ir iš skiemėnų sudėti žodžius. O Elena išmokė mane dar ir pote-

rių: „Tėve mūsų“, „Sveika, Marija“, „Tikiu į Dievą Tėvą“, „Garbė Dievui...“, „Viešpaties Angelas“. Mokslai gerai sekėsi, tad teta Magdalena dar parūpino knygele, iš kurios mokiausi „Dievo ir Bažnyčios įsakymus“.

Tėvas kasmet prenumeruodavo tris laikraščius: „Mūsų laikraštį“, „Ūkininko patarėją“ ir „Žvaigždutę“, arba „Šaltinį“, arba „Sargyboje“. Tris paskutiniuosius keisdavo vaikų pageidavimu arba savo nuožiūra. Kadangi tėvą nuolat buvo užgriuvę visokiausi rūpesčiai, tai pats mažai beturėjo laiko laikraščiams. Juos išrašydavo tam, kad lavintųsi jo vaikai. Aš labai noriai kibau į laikraščius, todėl vakarojant tėtė man pavesdavo skaityti balsu. Pradėjau nuo trumpesnių straipsnelių, o vėliau, pamažu išstobulinęs skaitymo techniką, buvau įvertintas kaip geras skaitovas. Pasitaikydavo tokių įdomių straipsnių, kad tėtė liaudavosi siuvęs ir imdavo pats skaityti arba mane prašydavo dar syki perskaityti. Labiausiai jam patikdavo pranešimai apie netikrus pinigus, klaidžiojančius plėšikus ir pan. Mano nuomonė su tėtės ne visada sutapdavo, bet aš taip džiaugiausi išmokęs skaityti, kad man visai nebuvo svarbu, ką skaitau. Net ir vėly vakarą, kai po dienos darbų visi sumigdavo, o tėtė dar dirbdavo prie žibalinės lempos ir išgirdęs kurį vartantis lovoje, pasakydavo: „Vaikai, kuris ten jūsų nemiegate, ateikite man paskaityti“, tuoj šokdavau iš lovos...

Taigi iki pradinės mokyklos lengvai skaičiau ne tik elementorių, bet ir laikraščius.

PIRMIEJI ŽINGSNIAI MOKYKLOJE

Artėjo 1927 metų rudenio. Soduose obelų šakos linko nuo prinokusių vaisių. Kasdien vis labiau tuštėjo laukai. Pūdyto dirvos buvo atkartotos (antru kartu suartos) ir laukė rugių sėjos. Dar vienur kitur bolavo nenupjautų vėlyvesnių javų ploteliai ir geltonavo nenukastų bulvių bulvienojai. Tėtė ištepė „kalamaškos“ (lengvo su lingėmis vežimo, kuriuo per šventes būdavo važiuojama į bažnyčią, į svečius, parvežti kunigą, gydytoją ir pan.) ratus, išimetė porą maišų obuolių, pasikinkė bėrį ir išvežė mane mokyti. Mokykla buvo Mineiškiemio kaime, kalvio Vaitkevičiaus seklyčioje, maždaug už kilometrą nuo namų. Sustojome prie V. Gimžausko namų. Čia gyveno mokytoja O. Rukšėnaitė. Tėtė įnešė jai obuolius, ilgokai kalbėjosi. Ką jie tarėsi, nežinau, tik prieš grįž-

damas namo tėtė mokytojos akivaizdoje man dar kartą liepė jos klausyti, gerai mokytis, neišdykauti. Priminė, kad apie mano elgesį jis viską žinosiąs ir, jei blogai elgsiuosi, būsiu baudžiamas.

Mokykloje — gyvenamojo namo seklyčioje — stovėjo trys eilės suolų. Kiekvienoje eilėje sėdėjo vis kito skyriaus mokiniai. Taigi mokykloje buvo tik trys skyriai, o mokinių — trisdešimt. Visi suolai būdavo užimti. Mokslas man atrodė vieni niekai. Mokėjau ne tik skaityti, bet ir su grifeliu ant įrėmintos marmurinės lentelės parašyti raides ir žodžius. Bet mokytoja dėl to manęs neišskirdavo iš kitų. Kai rašalu pradėjome sąsiuvinuose rašyti dailyrąštį, pastebėjau, kad J. Sidarevičius gražiau už mane išraitydavo raides, jo raštas išeidavo dailėsnis už mano. Todėl pūstis neturėjau ko, teko atkakliai mokytis toliau.

Visi mokiniai buvo iš vieno kaimo, susigyvenę, tik aš vienas atėjęs iš kito kaimo, tad kartą per pertrauką tarp mūsų įvyko „konfliktas“. Į pamoką grįžome nudrėkstomis nosimis ir kaktomis, išpešiotais drabužiais. Mokytoja mane ir dar du vaikus nubaudė — liepė valandą likti po pamokų, dar uždavė kažką papildomai išmolti, o pati išėjo į savo butą. Įspėjo sugrįšianti ir tada išleisianti mus namo. Atsidūriau keblioje padėtyje — viena, nenorėjau būti kartu nubaustas su tais, kurie man atrodė neteisūs, o antra vertus, labai bijojau grįžti namo visa valanda vėliau. Aišku, tėtė supras, kad buvau paliktas po pamokų ir tikrai mane nubaus. Taigi nusprendžiau pabėgti. Vos tik mokytojai išėjus, pakrūmėmis iškūriau namo. Nors pamokas kitai dienai išmokau geriau negu paprastai, bet vis tiek buvo neramu. Kitą rytą mokytoja ne tik neatleido manęs nuo pirmosios bausmės, bet dar papildomai nubaudė — liepė valandą pastovėti už durų. Ši bausmė manęs nebaugino, už durų būčiau sutikęs stovėti visą dieną, kol baigsis pamokos, bet pasi- likti valandą po pamokų — tai jau ne... Ši sykį po pamokų mokytoja į savo butą nėjo, o liko antrame namo gale, pas šeimininkus. Tada radau tokią „išeitį“ — atsidariau langą, iššokau, tvarkingai jį užvėriau ir vėl pakrūmėmis parbėgau namo. Kitą rytą vėl gavau tą pačią bausmę kaip ir vakar: vieną valandą stovėti už durų ir likti valandą po pamokų. Bet jau šįsyk mokytoja liko klasėje. Uždavė man kartoti katekizmą, o pati mezgė. Kaip bus, taip, bet ir vėl tvirtai nusprendžiau pa-

bėgti. Tylutėliai, kad mokytoja nepastebėtų, susidėjau knygas ir sprukau pro duris. Ir kokia gėda: mokytoja mane priemenėje pagavo (mat buvo užsklęstos brauktuve durys), užsuko man ausį, gražino į klasę, iš vidaus užkabino seklyčios duris, mane išbarė ir vėl ėmėsi darbo — megzti. Man delsti nebuvo kada — ilgiau užtrukus, tėtė būtinai pasiteiraus, ar nebuvo paliktas po pamokų. Taigi ilgiau nelaukdamas atkabinau lango kabliukus ir žaibiškai iššokau į lauką. Kiek įkabindamas, rodos, kojomis žemės neprisiliesdamas, leidausi namų link. Kai išgirdau mokytojos šūksnį „Stok!“, jau buvau už kokio šimto metrų. Aišku, nepaklausiau ir skuodžiau tik pirmyn. Užbėgęs ant Obelių kalno, kitoje jo pusėje, už kokių 200 metrų pamačiau tėvą, pjaunantį lauke žirnius. Atsidūriau keblioje situacijoje. Liko tik viena išeitis — dingti ir mokytojai, ir tėvui iš akių. Tad iššokau į pirmą pasitaikiusią bulvėms laikyti duobę ir pasislėpiau po šiaudais ir lentgaliais. Ten lindėjau gal 10 minučių. Atsikvėpęs ir įsitikinęs, kad mokytoja manęs iki čia nesivijo, vargais negalais išsiropščiau iš duobės ir aplinkiniais takais dūmiau namo, kad nesusidurčiau su tėvu.

Kitą rytą į mokykląėjau labai neramus. Buvau įsitikinęs, kad tokie nuotyčiai gerai baigtis negali. Beveik gailėjausi, kad sąžiningai neišsėdėjau tos menkos valandėlės po pamokų. Bet atgailauti nesiruošiau. Mokykloje labiausiai nustebino tai, kad mokytoja ne tik neskyrė man jokios bausmės, bet ir apie mano „nuotykius“ net neužsiminė. Už tai aš jai širdyje buvau be galo dėkingas. Iš visų jėgų stengiausi elgtis taip, tarytum ir aš visos tos „istorijos“ nežinau: kuo stropiausiai mokiausi, buvau kuo drausmingiausias.

Pirmąją savo mokytoją be galo gerbiau, o šis, pastarasis humaniškas jos poelgis dar labiau ją išaukštino, nors ir iki šiol man tebėra paslaptis, dėl ko ji nutarė mane palikti ramybėje, daugiau manęs nebebausti.

Negaliu pasakyti, ar po šių išdaigų mokytoja manimi buvo patenkinta, bet visi draugai laikė mane ištvermingu vyru ir patikimu draugu.

RAITAS PAS PANAS

Baigėsi pirmieji mokslo metai. Vasarą tėtė pasiuntė mane į Kirdeikius ruoštis pirmajai šv. Komunijai. Bažnyčios zakristijoje ir šventoriuje tėtės sesuo, mano teta

Magdalena 50 susirinkusių vaikų mokė poterių ir katekizmo. Dvi savaites kasdien eidavau į Kirdeikius keturis kilometrus ir pareidavau pėsčias namo. Kai pabosdavo vienam eiti žvyruotu keliu, bėgdavau tekinas. Įpratęs bėgte nubėgdavau visą kelią ir nė kiek nepavargdavau.

Pasibaigus mokymui, paskutinį šeštadienį visi vaikai atlikome išpažintį. Sekmadienio rytą tėtė apvilko mane trumpomis juodomis kelnaitėmis ir baltu švarkučiu (rodos, paskolintu) ir, pakinkęs į „kalamaškę“ bėrį, nuvežė į Kirdeikius priimti pirmąją šv. Komuniją.

Tai buvo labai įspūdinga diena. Iki šiol ji gyva mano atmintyje. Nuo tada sekmadieniais eidavau į bažnyčią klausytis šv. mišių, tapau tikras katalikas.

Tėtė nuo mažumės visus vaikus mokė ūkio darbų. Darbus skirdavo kiekvienam pagal išgales, pagal amžių. Grėbdavome šieną, prieš lietu kraudavome į kupetas, vėl kratydavom, o išdžiūvusį mindavome vežime ir daržinėje. Tėtei vagojant bulves, vaikščiodavau iš paskos ir atkasinėdavau rankomis žemes nuo užverstų bulvienoju.

Bet visų įdomiausia buvo mokytis jodinėti. Turėjome du arklius: Bėrį ir bėrą kumelaitę. Ši buvo labai judri, jodamas jausdavaisi tarsi prilipęs prie jos nugaros, visai nekratydavo, o Bėris buvo piktokas, kratydavo.

Per Žolinę (rugpjūčio 15 d.) tėtė išsiruošė į atlaidus Inturkėje, o iš ten žadėjo dar važiuoti į Noreikiškes pas savo seserį Agotą. Mano seserys ir brolis Mykolas buvo įpareigoti tą dieną šeimininkauti namie. Aš, kaip jauniausias šeimos „vyras“, jokių įpareigojimų negavau, tad nutariau papramogauti. Pasiėmęs kamanėles, nuėjau į pievą, kur netoli namų ganėsi supančiota Bėroji, pasikamanojau, prisivedžiau prie didoko akmens, užsisėdau ir nujojau į galulaukę. Ten radau arklius ganančius mūsų kaimo vyrus. Bet ir ten man greit pabodo, tad nutariau joti toliau, bet kur — nežinojau. Kaimynų Mykolo paklaustas, kur žadu joti, pasakiau, kad atgal prie namų. Jis man ir ant arklio padėjo užsėsti. Staiga dingtelėjo mintis joti pas draugus į Mineiškiemį. Taip ir padariau. Prie pat kaimo sutiktos Toleikytės paklaustas, kur joju, išdidžiai atsakau: „Pas mergas!“ Palikau ją iš nuostabos išsižiojusią ir, spūstelėjęs Bėrosios šonus, šuoliavau toliau per Mineiškiemio kaimą. Atjojau pas mokyklos draugą J. Sidarevičių. Bėrąją pririšome prie vyšnaitės, o patys su kitais susirinkusiais draugais smagiai žaidėme ligi pat saulėleidžio. Tik iš laukų ge-

namos bandos baubimas, avių mekenimas privertė mus iš gatvės pasitraukti ir grįžti namo. Tada atsiminiau, kad esu atjojęs raitas ir turiu skubėti namo. Mano Bėroji, veik pusę dienos išstovėjusi pririšta prie vyšnios, buvo labai sunerimusi ir išsigandusi grįžtančios iš laukų bandos, todėl manęs nelabai norėjo klausyti. Užsiropštęs ant jos, nepajėgiau net suvaldyti: ji šuoliais lėkė per visą kaimą, o 4—5 metrų rąstų tiltuką peršoko net kojomis neliesdama. Man teliko tvirtai įsikibus į karčius saugotis, kad nenukrisčiau. Per kelias minutes kaip vėjas pars-kridau į savo kaimo laukus. Greitis mums abiem labai tiko. Bėroji apsiramino tik tada, kai ganykloje pamatė kaimynų arklius. Tuomet ją supančiojau, nuėmiau kamaites, lyg atsidėkodamas paglosčiau sprandą ir parėjau namo. Tėvo dar nebuvo. Vyresniųjų paklaustas, kur buvau, atsakiau, kad ganiau Bėrąją. Gal juos ir įtikinau, nes kumelaitės prie namų tikrai nebuvo. Dėl šito aš nesijaudinau. Svarbiausia buvo savo žygį nusišlėpti nuo tėtės. Jaučiausi esąs kaltas, nusipelnęs didelės bausmės ir širdyje rengiausi viską išskentėti.

Tėtė parvažiavo kitą dieną. Praėjo savaitė, kita — tylu, ramu. Atėjo rugsėjo pirmoji. Ėmiau lankyti antrą skyrių. Mano paslaptimi niekas nesidomėjo. Tik po pusantro mėnesio, po bulviakasio kartą tėtė aplinkinėmis kalbomis leido suprasti, kad viską žino, bet iš jo švelnios šypsenos pro ūsus iš karto supratau, kad nebūsiu baudžiamas. Tik man norėjosi patirti, iš kur apie mano „žygius“ tėtė sužinojo. Neklausinėjau, bet numaniau, kad jam papasakojo tą dieną mano sutiktoji Toleikytė, nes ji padėjo mums bulves kasti.

Tik vėliau supratau, kaip tėtei iki gyvo kaulo turėjo įgristi penketo judrių mažų vaikų auklėjimas. O kur dar rūpinimasis iš patalo nepasikeliančia šimtamete mama! Jis vieni vieną ant savo pečių ištvėringai nešė šią naštą. Kitą tokį stipruolį vargu ar surastum. Gal todėl jis taip troško, kad mes kuo greičiau suaugtume ir pasidalytume rūpesčiais, palengvintume tokį sunkų jo gyvenimo kelią.

Mokytojai O. Rukšėnaitei išsikėlus kitur, antrame skyriuje mokė K. Lekavičius. Didžiulį išpūdį mums darė jo pilka šaulio uniforma. Griežti, išmoningi, kūrybingi jo reikalavimai buvo įdomūs, patrauklūs.

Mokslas sekėsi gerai. Su draugais jau buvau susigyvenęs. Žiemą į mokyklą brisdavau per sniego pusnis. Namie visi avėdavome klumpes, o man kelionei į mokyklą tėtė užsakė pas batsiuvi odinius pusbačius mediniais padais. Kanapinėmis virvelėmis stipriai suvarstyti, kad ir neaukšti aulinukai, apsaugodavo vaikiškas mano kojeles nuo sniego, o mediniai padai nepraleisdavo drėgmės, šalčio.

Atėjo pavasaris. Mokiniai nuo Verbų sekmadienio iki Atvelykio dvi savaites atostogaudavo. Kaimo vyrai žvalgėsi į laukus, kai kurie jau ten ir triūsė — kasė griovelius vandeniui nuleisti, rinko akmenis iš dobilienu, kiti baigė pjauti ir skaldyti kiemuose malkas, ruošė padargus laukų darbams. Moterys išsijuosusios švarinosi trobose, ruošė šventėms valgius. Visi triūsė nuo aušros ligi sutemos. Dėl to Didįjį šeštadienį kaimo moterys pavedė man nueiti į bažnyčią ir visam kaimui parnešti šventinto vandens ir ugnies.

Tą dieną bažnyčios šventoriuje buvo kūrenamas laužas. Aplink jį ant žemės visi atėjusieji sudėdavo atidarytas degtukų dėžutes. Laužą ir degtukus kunigas iškilmingai pašventindavo. Taigi čia atėjusieji parsinešdavo į namus šventintų degtukų ir pašventintą ugnį beržo kerpėje ar susuktą iš skudurų specialią įdegtą dagtį. Iš jos būdavo įkuriama namų krosnis, kad Dievas saugotų namus nuo gaisrų, žaibų ir kitų nelaimių. Tą dieną šventinamas ir vanduo. Bažnyčios moterų pusėje pastatyta maždaug 200 litrų medinę statinę su vandeniu irgi iškilmingai pašventindavo kunigas. Po pamaldų eidami namo, žmonės prisisemdavo kokį indelį šventinto vandens.

Aš visam kaimui atnešiau pilną (maždaug 2 litrų) virdulį šventinto vandens, kiekvienam namui po dėžutę šventintų degtukų ir dagtį šventame lauže įdegtos ugnies. Už tai moterų buvau išgirtas ir pavaišintas velykiniais pyragais. Mat šeštadienį po pietų pasnikas baigdavosi ir galima būdavo pasmalžiauti ir kai kurių švenčių gardėsių, išskyrus kiaušinius. Šventintą vandenį moterys išsidalijo, kiekviena juo pašlakstė trobas ir šiek tiek pasiliko iki kitų metų. Sakydavo, kad šventintas vanduo saugo namus nuo gaisrų, nuo perkūno ir nuo daugybės kitų nelaimių, juo galima pakrikštyti silpnutį naujagimį, jei nespėtum prisišaukti kunigo, pašlakstyti mirštantį ir kt.

BŪSIU TĒTES PADĒJĒJAS

Tētē mane taip pat pratino prie darbo. Pirmiausia mokė kapoti šakas ir rišti „kūlelius“. Juos kraudavau prie svirno arba prie tvarto sienos pastogėje, kad išdžiūtų, o žiemą kūrendavom — nuo sausų šakų greit išidega malkos. Tētė drausdavo tik sunkiai kelti, kad negautume trūkio. Brolis Mykolas jau neblogai valdė plūgą. Lygesnėje ir neakmeningoje dirvoje bandydavau arti ir aš. Troškau būti didelis, norėjau, kad ir mane vadintų artoju, nors artojas dar buvau labai prastas. Užtai uogų skynėjas buvau neaplenkiamas. Nebuvo vyšnaitės, į kurią neįlipdavau, nebuvo obels, kurios viršūnės nepasiekdavau.

Visus geresnius rugius moterys pjaudavo pjautuvais. Tik prastesnius, žolėtus rugius vyrai kirsdavo dalgiais. Rankomis pjautus rugius kluone blokšdavo, švariausius palikdavo sėklai. Vėliau kūlelius apkuldavo kultuvais, kad išbyrėtų užsilikę grūdai, iš jų iškrėsdavo žoles, o šiaudus rišdavo į didelius kūlius. Jie praversdavo stogams dengti, lovoms pakloti, kiaulėms svilinti. Pašarui naudodavo tik rugių iškratas ir kitus dalgiu nupjautus ir per kuliamąją mašiną perleistus šiaudus. Mano tētė su savo broliu Nikodemu turėjo bendrą kluoną ir bendrą dar jų tėvų naudotą rankų darbo medinę kuliamąją mašiną. Ją aptarnaudavo 4—5 žmonės. Trys iš jų turėjo būti stiprūs, o du galėjo būti ir vaikai, padėjėjai. Javų kūlimas užsitęsėdavo ištisą mėnesį, o kartais ir ilgiau. Nors kūlimas ta mašina ėjo ir lėtai, bet sakydavo, kad vis greičiau negu kultuvais. Grūdus atskirdavo nuo pelų, arpuodavo dažniausiai naktimis. Tētė turėjo ir arpa, o tokie arpai kaime buvo tik du.

Netruko prabėgti vasara, atėjo rugsėjo pradžia. Vėl į mokyklą!

TĒTES MIRTIS

Gražus buvo 1929 metų rudenį. Žemė nuklota anks-tyvųjų šalnų pakastų lapų. Kur ne kur obelų viršūnėse matėsi vienas kitas vasarinių rūšių obuolys — agrastinis, kalmuckinis. Toks obuolys tirpte tirpdavo burnoje. Jau visai prinokę buvo avietiniai, gardžiukai. Jų pririnkęs suslėpdavau šiene ir palaikydavau porą savaičių,

o tada — neatsivalgysi. Antaniniai, pepinai — tai vis rudeninės rūšys, bet kažkodėl juos vadindavo žieminiiais. Jie laukė savo eilės. Kai ateis laikas, po bulviakasio, bus nuskinti, gražiai išdėlioti svirno viršuje ant šiaudų kotukais į viršų, kad išsikvėpuotų ir nepūtų. Tai bus gardu žiemą, ypač per adventą, ir gavėnią, kai nevalgoma mėsos! Nors nedidelis buvo mūsų sodas (apie 20 obelių), bet obuolių pakakdavo ne tik savo šeimai, o ir svečiams pavaišinti. Atsimenu, kad, pasirodžius namie svečiui ar kaimynui, tėtė visada pats atnešdavo ar paliepdavo vyresnėms seserims atnešti pilną dubenį obuolių. (Tais laikais nebuvo mados svečių vaišinti degtine.)

Šį rudenį pradėjau mokyti jau trečiame skyriuje. Mokytojas K. Lekavičius šiais mokslo metais dar įdomiau dėstė pamokas. Tai buvo labai apsišvietęs, išprusęs žmogus. Visi mokiniai jį gerbė, mylėjo. Mokėmės ne tik iš knygų, iš vadovėlių. K. Lekavičius mokė naudotis skaitytuvais, rašyti laiškus, prašymus, pareiškimus, skundus. Buvome pratinami iš akies nustatyti atstumą (į toli, į aukštį). Tiksliausiai atspėjusius mokytojas premijuodavo. Išmanė jis ir chemiją, mus patraukdavo savo bandymais: atsinešdavo pilkų akmenėlių, kurie tamsoje įmesti į balą neskęsdavo, o įsiliepsnodavo — ugnis ilgokai plaukiodavo vandens paviršiumi. Tokių akmenukų mokytojas davė ir man. Nustebinau visą kaimą, kai naktį ant balos „užkūriau laužą“. Kaimo moterys net barė, kad tokių pokštų nekrėsčiau, nes galįs uždegti namus.

Jau minėjau, koks rūpestingas tėtė buvo ne tik mums, bet ir šimtametei savo mamai, kuri, kiek prisimenu, iš patalo veik nesikeldavo. Lapkričio pradžioje ji dar labiau sunegalavo. Atvežtas gydytojas išrašė vaistų, bet ir šie jau negelbėjo. Tada atvežė ir kungą su šv. Sakramentais. Susirinko visas kaimas, giedojo, meldėsi.

Sakoma, viena bėda — ne bėda... Prislėgtas daugybės visokiausių rūpesčių, tėtė nesuspėjo atlikti būtiniausių darbų. Lapkričio 15 diena. Darže dar stovėjo krūvos runkelių. Ir per tą lemtingą dieną jis sutempė juos — apie 70 didžiausių maišų — į rūsį. Labai pavargo, sušilo ir atsigėręs šalto vandens tą patį vakarą susirgo, atsigulė į patalą. Gydytojas nustatė plaučių uždegimą, o šia

liga jis susirgo jau antrą kartą. Gydytojas kartu apžiūrėjo ir mūsų senele, abiem prirašė vaistų ir liepė nesikelti iš lovos.

Lapkričio 16 dienos vakarą tėtės mama atsiskyrė su šiuo pasauliu. Ją, kaip ir mūsų mamą, pašarvojo viduryje kambario, apstatė degančiomis žvakėmis, į rankas įdėjo šv. Cecilijos paveikslėlį, rožančių. Rinkosi žmonės, meldėsi, giedojo. Po trijų dienų kunigas J. Breiva atliko laidojimo apeigas. Susirinkusiems giedant „Viešpaties Angelą“, karstas buvo išneštas į eglėšakiais iškaišytą vežimą. Nors ir sunkiai sirgdama, tėtė atsikėlė iš patalo paskutiniam atsisveikinimui su savo motina. Apsivilkęs ilgus kailinius, išlydėjo karstą iki vežimo. Pūtė smarkus žvarbus rudens vėjas, tad, nors į kapus tėtė ir nėjo, vis tiek vėl peršalo. Į senuosius Linkmenų kapus senele palydėjo dvi jos dukterys (Magdalena ir Agota), sūnus Nikodemas, kiti giminės, kaimynai, mano vyresnės seserys ir brolis Mykolas. Mane laikė mažu ir į kapus neleido eiti.

Motinos mirtį tėtė labai skaudžiai išgyveno. Vėliau žmonės kalbėjo, kad tai priartino jo paties mirtį. Sveikatą galutinai pakirto ne tik dvasinis išgyvenimas, bet ir plaučių uždegimo paūmėjimas nuo peršalimo. Vos dviem dienom praslinkus, tėtė pats paprašė atvežti kunigą su šv. Sakramentais. Po kunigo apsilankymo sakė, kad jaučiasi geriau. Kitą dieną tėtės brolio Nikodemo sūnus Vincas vėl atvežė gydytoją. Apžiūrėjęs ligonį, gydytojas nuoširdžiai ramino ir jį, ir vaikus, prirašė vaistų, bet vežamas atgal Vincui liepė greičiau pavaryti arklį ir į vaistinę nevažiuoti, negaišti laiko, jei dar nori rasti ligonį gyvą... Tais laikais vaistų nuo tokių ligų tikrai nebuvo.

Tėtė ir pats, matyt, suvokė, kad gyventi liko neilgai. Išvežus gydytoją, jis paprašė vaikus pakviesti jo seserį Magdalena, brolių Nikodema, jo sūnų Vinčą, visus vaikus. Magdalenos paprašė paimti sąsiuvinį ir užrašyti viską, ką jis sakys. O visiems kitiems liepė klausytis. Jautėme, kad tai bus paskutiniai tėvo žodžiai. Visi penki vaikai buvome labai nusimine, bet ašaras slėpėme. Atidžiai klausėmės ir dėjomės į pačią širdį tėtės paskutinius pamokymus, paskutines atveriamas paslaptis. Tėtė kalbėjo gal 2—3 valandas. Pirmiausia pasakė jaučias, jog iš ligos patalo jau neatsikels. Paskui perėjo prie ūkiškų reikalų: kad svirne yra nemaža grūdų, mėsos, labai

gerai užsėtas žiemkenčiais laukas, kad parsiduotume dvi karves (o laikėm keturias), vieną arklį (buvo du), kad kaimynus pasitelkę nusipjautume rugius ir trejus metus nieko nesėtume laukuose ir nieko nedirbtume, o po trejų metų, labiau suaugę, prasigyvensime. Prašė mūsų gražiai sutarti, vieniems kitų neskriausti, veikti visiems išvien, kaip bitėms. Išvardijo visus, kuriems yra paskolinęs pinigų, kokios vertės išduoti vekseliai, kokia suma iš tikrųjų paskolinta. Teta Magdalena viską užrašė sąsiuvinyje, o mes priešmirtinius tėvo žodžius dėjomės į širdis. Ypač įsidėmėjome pamokymus, kad reikia būti sąžiningiems, niekada nieko neskriausti, nes už gerumą bus atsimokėta geru.

Nuvežęs gydytoją sugrižo ir pusbrolis Vincas. Jį tėtė prašė mus pagloboti, padėti patarimais. Vincas pažadėjo taip daryti ir vėliau savo pažadą tesėjo su kaupu — pusbrolis Vincas mums buvo geriausias vyriausiasis brolis.

Tėtė išdėstė ir tolimus savo planus. Mane, kaip geriausiai besimokantį, prašė leisti į mokslus. Brolis Mykolas turėtų likti ūkyje. Seseris — išleisti už vyrų ir atiduoti jų dalis. Iki paskutinio atodūsio tėtė mus mokė gyventi, troško atverti mums kuo daugiau gyvenimo paslapčių, bet, deja, staiga pasuko galvą į sieną ir nutilo. Visiems buvo aišku, kad nutilo amžinai. Teta Magdalena, metusi sąsiuvinį, įžiebė tris grabnyčios žvakes. Visi suklopome prie tėtės lovos... Meldėmės už jį iš pačių širdies gelmių...

Buvo 1929 metų lapkričio 22 diena, 22 valanda. Tą vakarą likome penki našlaičiai, kurių vyriausiai, seseriai Emilei ėjo septyniolikti, o jauniausiai Elžbietai — tik septinti metukai.

Rytą dėdė Nikodemas ir pusbrolis Vincas tėtę perrengė išeiginiu kostiumu ir pašarvojo. Teta Magdalena galvūgalyje ant lentynėlės pastatė vadinamąjį laimingos mirties kryželį, kurį tėtė, išvažiuodamas iš namų, visada pabučiuodavo. Visus vaikus moterys aptaisė gedulo drabužiais. Gedulas maudė ir visų mūsų širdis, o akys plūdo ašaromis.

Žinia apie tėtės mirtį kaip žaibas pasklido po kaimus. Į laidotuves rinkosi ne dešimtys, o šimtai žmonių. Užplūdo kiemą, kaimynų gryčias.

Laidotuvės buvo labai graudžios. Žmones labai jaudino tai, kad šiuose namuose per vieną savaitę jie mato

jau antrą karstą. O labiausia visus skaudino tai, kad mirė šeimos maitintojas, palikęs penkis mažus, dar gyvenimo nepažįstančius našlaičius. Susirinkusiųjų širdys buvo kupinos nuoširdžiausios užuojautos mums — vaikams. Visi mus ramino. Ir išties: nuoširdžią jų užuojautą, paramą mes jautėme ne tik laidotuvių dienomis, bet ir vėliau. Dėdė Nikodemas davė sausų lentų karstui, o jį sukėlė ir nudažė V. Sidarevičius. Dar jis sukėlė medinį kryžių. Kunigas J. Breiva vėl giedojo gedulingas giesmes, meldėsi, smilkė smilkalai, šlakstė šventintu vandeniui. Atsibučiavome dar su vienu artimiausiu žmogumi. Vėl giedojo „Viešpaties Angelą“, vyrai užkalė karstą, įkėlė į eglėšakiais iškaišytą vežimą. Aš buvau paliktas namie prižiūrėti jaunesnę seserį ir namus.

Iš kapinių sugrįžo tik artimi kaimynai, giminės. Susėdę apie stalą visi pasimeldė ir išsiskirstė. Tada vyresnės seserys ir brolis Mykolas su žibaline lempa išėjo šerti gyvulių. Kai apie vidurnaktį jie grįžo, visi penki našlaičiai kietai įmigome.

NAŠLAIČIŲ DIENOS

Žvarbus ruduo, gili žiema — gamta tarsi atkartojo niūrų mūsų gyvenimą. Ne tik kaimynai, bet daug kas iš gretimų (Mineiškiemio, Siškinių, Pylimo, Medinų, Varauskiškių, Pažiezdrio) kaimų žmonių mums reiškė didžiausią užuojautą, ir ne tik žodžiais, bet ir darbais. Niekas niekada neatsisakydavo sunkesnius darbus atlikti: malkų prikirsti, jas supjauti, suskaldyti, mėšlą išvežti, nes visi matė, jautė, kad mūsų gyvenimas be tėvų ir be jokio suaugusnio žmogaus, švelniai tariant, buvo labai sunkus.

Pirmasis mūsų gelbėtojas buvo pusbrolis Vincas. Jis ne tik išmintingai visur kur patardavo, bet ir pats padėdavo nuvažiuoti į malūną, į kalvę, susitaisyti padargus, pasiruošti pavasario ir vasaros darbams. Aš mokyklos nesilioviau lankęs. Pavasarį baigiau tris skyrius, o ketvirtą skyriaus Mineiškiemyje nebuvo. Kitą rudenį mokyklą pradėjo lankyti sesuo Elžbieta. Vyresnės seserys Emilė ir Elena bei brolis Mykolas prižiūrėjo gyvulius. Ilgais žiemos vakarais seserys verpė siūlus, audė trintinius, dvintinius audeklus kelnėms, marškiniams, maišams. Iš vilnų audė mums kostiumus, o sau — sijonus,

sukneles. Brolis suko iš pakulų pančius, o iš kanapių - virves, drožė grėbliams dantis ir kt. Kol lankiau mokyklą, namų ruošos darbų man netekdavo. Aš tik mokiausi, perskaitydavau laikraščius, kurių kasmet išrašydavome po tris, kaip ir tėtei gyvam esant. Tik kūlimo metu ir prie grūdų arpavimo (valymo) stodavome visi vaikai ir dirbdavome, kas ką įmanydami.

Kad ir kaip buvom užsiėmę ištisą žiemą, visi penki po vakarienės sėsdavom už stalo, nusikeldavom nuo lentynėlės „laimingos mirties“ kryželį ir balsu sukaldavom už tėtės sielą dalį rožančiaus ir šv. Mergelės litaniją.

Šiek tiek atsitokėję nuo užgriuvusios nelaimės, pailsėję po laidotuvių, vyresnių seserų ir brolio Mykolo buvome sušaukti susėsti už stalo ir rimtai aptarti tolesnius šeimos reikalus. Niekieno neužrašytoje dienotvarkėje, kiek prisimenu, svarstėme tokius klausimus:

1. Kas bus atsakingas už šeimos pinigus?
2. Ar samdysime nuolatinį žmogų ūkio darbams, ar viską dirbsime patys ir samdysim žmones tik sunkiems darbams?
3. Kiek gyvulių pasiliksim, kuriuos parduosim?
4. Kokius drabužius, apavą būtina pirkti šeimai?
5. Iš kur imsime pinigų žemės mokesčiams, plūgų ir kitų padargų taisymui, darbininkams išmokėti ir kt.?
6. Kuo atlyginsime tiek daug mums padėjusiam Vincui?

Pirmuoju klausimu nutarta vieningai: visus šeimos pinigus saugos vyriausioji sesuo Emilė. O ji šias atsakingas pareigas sutiko eiti, jei bus vedama pajamų ir išlaidų knyga.

Antruoju klausimu sprendimas nebuvo priimtas nepasitarus su dėde Nikodemu, teta Magdalena, o labiausiai — su Vincu. Į pasitarimą pakvietus vyresnius gimines, Vincas patarė, kad nuolatinis darbininkas mums kainuos per metus daugiau negu gausim pardavę dvi karves. Be to, suaugęs žmogus mūsų neklausys, o viską tvarkys savo nuožiūra. Tam pritarė ir teta Magdalena. Dėl to nutarėm samdyti padienius žmones atskiriems darbams, o šiaip viską dirbti patys.

Svarstant trečiąjį klausimą, Vincas nepatarė be būtino reikalo parduoti gyvulius, nebent labai prireikus —

vieną karvę. O pinigų mokesčiams, kalvei, malūnui apmokėti galima gauti pardavus grūdų, kurių tėtės paliktas pilnas svirnas. Už karvių pieną, parduotą į Sidariškės dvaro pieninę, gausim pajamų tiek, kad rudenį atsipirks visa karvė. Be to, ir mėšlas laukams reikalingas. Taigi pasilikome visus gyvulius.

Ketvirtuoju klausimu nutarėm pasikviesti meistrus

— siuvėją ir batsiuvį į namus, nes drabužius siūdinsim iš savo audeklų, o medpadžius apkaldinsim sena ar nauja oda.

Penktasis klausimas jau išspręstas.

O kai Vincui buvo pasiūlytas užmokestis už jo vargus (tėtės išėiginis juoda apykakle gelumbės paltas ant baltų kailių, kuris pagal ūgį tik jam tegalėjo tikti), šis griežtai atsisakė. Sutiko priimti tik kaliošus, nes tikrai žinojo, kad niekam daugiau jie netiks.

Tokie šeimos pasitarimai vykdavo ir vėliau, kai iškil-davo didesnių problemų. Ir priimtų sprendimų buvo laikomasi.

Mūsų tėvas apylinkėje buvo gerbiamas žmogus. Tad ir jam mirus skolininkų nei ieškoti, nei ilgai laukti neteko. Dar žiemą visi suvežė savo skolas ir atsiėmė paliktus vekselius. Negrąžino 200 litų tik vienas Mineiškiemio gyventojas Salickas, bet mes jo vekselio neprotestavome, nes žinojom jį gana skurdžiai verčiantis.

Skolininkas visų akivaizdoje padėdavo ant stalo pinigus ir atsiimdavo savo vekselį. Sesuo Emilė pinigus užpajamuodavo ir paslėpdavo skrynios dugne. O vienas skolininkas man ypač įstrigo į atmintį. Buvo taip. Kartą viduržiemį atėjo žmogus, pasisveikinęs atsisėdo stalo gale ir maloniai paprašė sušaukti mus visus penkis. Mes klausėmės, ką jis pasakys. Žmogus paklausė, kuris iš mūsų vyriausias gaspadorius. Sesuo atsakė, kad mes visi gaspadoriai, visi esam lygūs. Tada jis pareiškė iš mūsų tėvo pasiskolinęs 500 litų ir jokio vekselio ar raštelio neišdavęs. Sesuo Emilija atsinešė savo sąsiuvinį, bet šio žmogaus pavardės tarp skolininkų neaptiko. Sąsiuvinį peržiūrėjo ir pats žmogus. Ir vis dėlto jis padėjo ant stalo, kad visi matytų, 500 litų. Mes jam padėkojome. Gražintų pinigų susidarė apie porą tūkstančių litų, o tai būta nemažos sumos.

Toks išmintingas mūsų tvarkymasis stebino daugelį kaimynų, giminių.

ANT OKUPOUTO VILNIAUS KRAŠTO PASIENIO

1930 metų vasara — Vytauto Didžiojo 500 metų jubiliejaus vasara — mano paskutinė laisva vasara. Šią vasarą bandą ganė sesuo Elena. Kadangi nebuvo baigęs pradinės mokyklos, ištisai prie darbų manęs nespaudė.

Su mokyklos draugais (L. Jackevičium, J. Sidarevičium, J. Palikša ir kitais) apeidavome kaimo laukus, iškraustydavom varnų lizdus, išbraidydavom balas, ančių kiaušinių ieškodami, o paskiau namie keptavom kiaušinieneį. Už varnų lizdų niokojimą kaimo moterų būdavom barami, nes varnos keršydamos užpuldavo ir iškapodavo besiganančius viščiukus.

Mūsų kaimo laukai siekėsi su lenkų okupuoto Linkmenų miestelio laukais. Vasaros darbams per administracijos liniją išleisdavome miestelio gyventojus, bet jie neturėjo teisės peržengti savo laukų ribų. Dėl to gale jų lauko, o kartu ir gale mūsų lauko stovėjo antra pasienio policijos sargyba. Išsidėsčiusi aukštumėlėse ar krūmuose, ji sulaikydavo žmones, perėjusius savo laukų ribas, ir atimdavo leidimą eiti į savo laukus. Okupuoto Vilniaus krašto gyventojai, eidami savo laukų dirbti, bandydavo į Lietuvą pernešti kontrabandos: šilkinų skarelių, paltų ir kt. Šios prekės Lenkijoje buvo gana pigios — Lietuvoje už jas mokėdavo bent tris kartus brangiau. Antai šilkinė skarelė, atnešta į Lietuvą, kainavo iki 5 litų, o Lenkijoje — iki 1 lito. Taigi žmonės taip neteisėtai lobo. Sakysim, Linkmenyse gyvenanti tėvo brolio žmonos sesuo Teresė (ar šiaip kas iš jos šeimos) atveždavo į laukus kokį šimtą šilkinų skarelių, paslėpdavo samanyne, o naktį jos sesuo iš tos sutartos vietos skareles paimdavo. Lietuvoje greit jas pardavusi, pinigų pasidalydavo. Aš apie šią kontrabandą žinojau iš savo seserų. Jos abi taip nusipirko gražius žieminius paltus pigiau kaip po šimtą litų, tuo tarpu Lietuvoje jie būtų kainavę po tris šimtus litų.

Kartą vaikščiodamas laukuose pamačiau žmogų samanyne kažką slepiančį po kelmu. Manęs jis nepastebėjo. Jam nuėjus, patikrinau, ar tikrai jis ką paliko. Taip ir buvo. Ryšulio su šilkinėmis skarelėmis būta didoko (vėliau sužinojau, kad jų buvo apie 200). Pastebėjau,

kad po ryšuliu buvo prisirinę vandens, tad pakišau po juo šakų, kad skarelės nesumirktų. Dar apdėjau ryšulį samanomis ir greit parlėkęs namo apie tai pranešiau dėdienei Nikodemienei, nes numaniau tik ją kaime ta kontrabanda užsiimant. Ji nusigando, manė, kad aš meluoju ar provokuoju. Mat tokie rimti reikalai nuo manęs būdavo slepiami. Gal dėl to, kad buvau dar mažas, o gal ir dėl mano „draugystės“ su pasienio sargybiniais, kurie man leisdavo šratukais pašaudyti iš tikro šautuvo į taikinį. Dėl to ne tik kaimo moterys, bet net seserys įtarė mane esant „šnipu“. Vos tik pasigirdavau, kad sargybiniai leidžia man šratukais šaudyti į taikinį, jos tiesiai man sakydavo, kad šnipinėju ir pasakoju jiems apie kontrabandą. Bet po to, kai Nikodemienė samanyne tikrai rado nuo vandens mano apsaugotas skareleles, manoji reputacija pasitaisė, vėl imta manimi pasitikėti. O iš tikrųjų aš niekada pasienio policininkams apie kontrabandininkus nieko nė žodeliu nebuvau užsiminęs. Buvau girdėjęs, jog pagauti kontrabandininkai griežtai baudžiami ir tikrai nenorėjau, kad dėdiene ar mano seserys nukentėtų.

Iš Lietuvos į Lenkiją buvo vežamos gyvulių odos, obuoliai, nes ten šios prekės buvo kelis sykius brangesnės, į Lenkiją siųsti prekių mūsų policija ne tik nedraudė, bet dar ir padėjo: išžvalgydavo lenkų sargybos nesaugomas vietas, pro kurias vežimai galėjo pervaziuoti sieną.

Linkmenų miestelį nuo mūsų kaimo skyrė vos 3 km., bet okupacijos sąlygomis nebuvo galimybės susipažinti ar susidraugauti su savo bendraamžiais. Lenkų įstatymai, jų elgesys su mūsų tautiečiais Vilniaus krašte buvo labai šiems nepalankūs. Per 19 okupacijos metų to krašto gyventojams stengtasi įdiegti vergo dvasią. Iš suaugusių žmonių esu girdėjęs, kad Linkmenyse gyveno daug žmonių, pasidavusių okupantams ir jiems skūsdavusių savo draugus, kaimynus. Okupantai skundikus skatindavę, duodavę po 8 kg pikliavotų miltų ir dar kai ko. Taigi skundikai būdavę labai uolūs. Jei faktai ir nepasitvirtindavo, skundikai už tai nebūdavo atsakingi. Taip okupantai alino lietuvišką dvasią. Nemaža dalis šios kartos buvo okupantų sužalota, suluošinta, paversta dvasiniais invalidais.

PIEMENYSTĖ

Dar norėčiau šiek tiek papasakoti apie savo piemenystę.

1931 metų pavasarį baigiau Mineiškiemiečių trijų klasių pradinę mokyklą. Tais laikais žmonės sakydavo: „Kiaulių neganęs, kunigu nebūsi“. Mūsų šeimoje aš jau turėjau užimti piemens pareigas. Šią vasarą keturių kaimo gyventojų gyvulius ganėme nuo saulės patekėjimo iki nusileidimo dviese su Juozu Pelikša. Jis už mane buvo bent pora metų vyresnis, tai ir atsakomybė jo buvo didesnė. Aš jo klausydavau. Kitą dieną gyvulius ganydavo kiti du piemenys, o mes būdavome laisvi.

Piemenauti teko tris vasaras. Antrą vasarą ganiau su Černiauskų samdyta piemene Liudvine Astrauskaite, o paskutinę — su Naste (pavardės neprisimenu). Dabar jau aš buvau vyresnis piemuo. Rytą, kai gerokai įdienodavo, apie 11 valandą, gyvuliai sueidavo į įprastas vietas pailsėti. Karvės ir avys, ieškomos paunksnės, suguldavo po artimiausiais medžiais, kiaulės vartydavosi balose. O mes tuo laiku atsikvėpdavom, iš šakų statydavomės palapinę, iš linų vydavome šmaikščius botagus, pjaustydavom iš karklo švilpynes... Botagas turėjo būti toks, kad stipriau mostelėtas ore švilptelėtų. Tam švilptelėjimui gyvuliai lengvai pakludavo. Karvės turėdavo savo vardus. Jas pavadindavom pagal spalvas ar elgesį. Jei vardu pašaukta nereaguodavo, gaudavo mūsų „krikštą“: užklupę tokią neklaužadą draudžiamoje vietoje įsikibdavome į uodegą ir pliaukšėdami botagu kartodavom jos vardą. Nuo tada jau tikrai karvutė gerai įsimindavo, kuo esanti vardu. Buvo ir tokių karvių, kurios slapčiomis nusigaudavo į vasarojų. Jau tokios nenubaustos negrįždavo. Kiaulėms, kad nepabėgtų, ant kaklo kabindavome medinius brangtus.

Taip prabėgo trys vasaros. Ūkininkai prisivijo ir prisipirko virvių, grandinių ir gyvulius ėmė rišti kiekvienas sau. Dalį pūdymų užsėdavo dobilais, vikių ir avižų mišiniu — atsirado geresnių ganyklų ir nereikėjo piemenų.

1933—1934 metų žiemą Mineiškiemyje mokytojas K. Lekavičius atidarė vienerių metų žemės ūkio mokyklą. Atėjęs pas mus į namus, mokytojas mane ir brolių Mykolą kvietė būtinai ją lankyti, nes jauniems ūkininkams tai esanti labai naudinga mokykla. Abu sutikome, mokėmės ir baigėme mokyklą labai gerais pažymiais.

Čia mokydami ne tik praplėtėme savo bendrą išsilavinimą, bet įgijom nemažą naudingų žinių iš žemės ūkio, gyvulininkystės, smulkių ūkio šakų.

Visi penki vaikai augome ne tik metais, bet ir išmintimi. Vieningai, susiklausę dirbdami, pamažu pradėjom patys aprėpti visus ūkio darbus. Iš šalies samdydavome žmogų tik malkoms kirsti, mėšlui mėžti, apsiūti bei avalynei taisyti. Nuolat sklaidydavom seserų tvarkomą pajamų ir išlaidų knygą ir žiūrėjom, kad išlaidos jokia būdu neviršytų pajamų.

LIETUVA RŪPINASI ŪKININKAIS

Skaitydami laikraščius, priėjom išvadą, kad apsimoka auginti bekonus. Už 85—105 kg sveriantį bekoną mokėdavo iki 120 litų. Mūsų seserys per metus išaugindavo ir į „Maistą“ parduodavo 6—8 bekonus. Taigi gaudavo už tą triūsą ir dideles pajamas. Jų užtekdavo sumokėti žemės mokesčius (apie 60 litų per metus), kalviui už padargų taisymą, arklių kaustymą, už malimą ir kt.

Iš savo praktikos įsitikinom, kad ūkininkavimo sėkmė visada priklauso nuo darbštumo. Todėl visais metų laikais dirbom be atodūσιο.

Tais metais Lietuvos vyriausybė sudarė su vokiečiais sutartį eksportuoti labai daug žąsų. Taigi buvo sudaryti susitarimai su Lietuvos ūkininkais, ir šie tų žąsų užaugino. Tačiau dėl kažkokių priežasčių vokiečiai vėliau jas pirkti atsisakė. Bet ūkininkų vyriausybė nenorėjo apgauti. Buvo išleistas nutarimas, įpareigojantis visus tarnautojus pirkti žąsų priklausomai nuo gaunamo atlyginimo. Sakysim, uždirbantis 50 litų turėjo pirkti viena žąsį, uždirbantis 200 litų — 4 žąsis. Vyriausybė išleido tokias korteles ir per valsčių savivaldybės išdavė žąsų augintojams, o tarnautojas, eidamas atsiamti atlyginimo, turėjo tas korteles pristatyti, įrodydamas, kad nusipirko jam priklausomas žąsis. Tačiau visada visur atsiranda „sumanių veikėjų“. Kadangi tuo metu Lietuvoje visokiausių maisto produktų būta didžiausio pertekliaus, ne visi norėjo pirkti riebių didokų žąsų. Dėl to nemaža tarnautojų iš ūkininkų pirko tik korteles — už jas mokėjo po 5 litus, kaip ir už žąsį, o žąsų neimdavo. Pavyzdžiui, pasienio policininkas, gaunantis apie 250 litų atlyginimą, turėjo darbovietėj pristatyti penkias korteles, liudijančias jį nusipirkus penkias žąsis. Mano

seserys buvo užauginusios arti 35 žąsų ir iš valsčiaus buvo gavusios tiek kortelių. Linkmenų pasienio policininkai mielai užmokėjo mano seserinis po penkis litus už kiekvieną kortelę, bet neėmė nė vienos žąsies. Todėl ištisą rudenį seserys kirsdavo žąsims galvas ir šutindavo žąsieną su šviežiais kopūstais. Taigi mėšą šeimyna skaniai sušveitė, bet ką daryti su plunksnomis? Ir tada seserys sumanė priruošti puikios pūkinės patalynės. Ilgus žiemos vakarus sėdėdavom plėšydami plunksnas.

Taigi, daugeliui ūkininkų žąsų auginimas apsimokėjo dvigubai: ir pinigų gavo, ir žąsys liko.

1936 metų birželį į kaimą atvažiavo matininkas Degutis. Apsigyveno dėdės Nikodemo namuose. Sušaukęs visus kaimo vyrus, prisistatė ir nusakė savo atvykimo tikslą: kaimą suskirstyti vienkiemiais. Išgirdęs, kad visi labai nori eiti į vienkiemius, paaiškino, kokius derėtų surešti medinius kapčius ir kiek kasdien reikėtų padėjų, kurie kirstų medžius, krūmus iš matavimo linijų, nešiotų matuoklę ir temptų matavimo juostą. Svarbiausi pavasario darbai jau buvo baigti, todėl kaime darbo jėgos užteko. Mūsų kaime tada buvo keturi gyventojai, visi turėjo po lygiai (po 18 ha) žemės. Todėl visi prašė matininką išskirstyti sklypus taip, kad nė vienam nereikėtų keldinti trobesių. Matininkas visų prašymą patenkino. Jei sklype buvo daugiau pelkių ar krūmų, visiems nutarus, pridėjo po 1 hektarą. Mūsų sklypą atmatavo 0,2 ha mažesni, paliko 17,8 ha. Nikodemo sūnūs Vincas ir Kostas buvo suaugę, tad tėvo sklypą pasidalijo pusiau. Septintą dalį (2,4 ha) mūsų sklypo pagal tada veikusius įstatymus skyrė tėvo seseriai Magdalenai, o ji šią žemę priskyrė prie Vinco sklypo.

Rėžių panaikinimas buvo didelis žingsnis į pažangų žemės dirbimą bei jos naudojimą. Kiekvienas savo gyvuliams pūdymuojančioje žemėje prisidėjo mišinio, karvės sočiau priėdavo, buvo produktyvesnės, o ir piktžolės nyko kartu su tarp rėžių buvusiomis išverstomis ežiomis.

Per mėnesį matininkas vietoje darbus baigė ir išvyko. Lietuvos valstybė labai rūpinosi žemės kultūrinimu, skyrė tam nemažą lėšų. Kitais metais į kaimą atvyko kultūrtechnikas. Jis be jokio užmokesčio nivelio visus laukus, nurodė griovių kasimo vietas, kad galėtume sausinti balas, pelkes. Visi kaimo ūkininkai ilgai nelaukdami nusamdė grioviakasius. O už iškastus griovius mums pagal nustatytus tarifus apmokėjo valstybė. Be

to, valstybė veltui skyrė traktorius su plūgais pievoms suarti, sulėkščiuoti, suakėti bei užsėti kultūrinėmis žolėmis. Tokia valstybės parama gerokai pakėlė mūsų žemės ūkį.

ŠEIMA IŠSISKLAIDO

Apie 1938 metus jau visi mūsų vaikai buvo suaugę. Per tų metų Kūčias seserys išėjusios į lauką klausėsi, iš kurios pusės išgirs lojant šunis — vadinasi, iš ten galima tikėtis piršlių atvažiuojant. Atsinešusios po glėbį malkų, jas skaičiavo — jei malkų skaičius porinis — ištekės, jei neporinis — nesitikėk šiais metais... O aš po vakarienės lipau ant tvarto ir prigludęs prie ventiliacijos angos klausiausi, ką vidurnaktį šnekės gyvuliukai apie šeiminius... Tiesa, seserys dar iš surišto kūlio traukė šiaudus. Ištrauksi šiaudą su varpa — laimingas ženklas. Neprisimenu, kuri jų ištraukė tą laimingą šiaudą, bet sausio mėnesį pas Emilę atvažiavo piršliai. Su šiais nieko gero nebuvo sutarta. Netrukus atvažiavo kiti piršliai su jaunikiu — J. Šinkūnu iš Vyžų kaimo. Šitą pasitarimą apvainikavo vestuvės. Emilės pasogai užteko sutauptytų, tėvo skolininkų gražintų pinigų, dar davėme porą karvių ir skrynią drabužių, audinių, daugiausia jos pačios austų.

Emilės vyras Juozas iš naujų medžių pasistatė gražų namą, bet netrukus juos ištiko nelaimė — namas sudegė. Pasistatė kitą. Užsiaugino penkis sūnus ir vieną dukrą. (Juozas mirė 1980 m., o Emilė — po poros metų.)

1938 metų gegužės pradžioje brolis Mykolas išėjo į Lietuvos kariuomenę. Tarnavo 2-ame Algirdo pulke, įsikūrusiame Kaune, Šančiuose.

Tad namie likau aš su seserimis Elena ir Elžbieta. Jau buvau 17 metų vyras, todėl ant manęs gulė visi sunkiausi darbai. Bet man sunkių, neįveikiamų darbų nebuvo. Gerai mokėjau arti, akėti, drapakuoti, sėti, pjauti, džiovinti, vežti į kluoną ar daržinę, kulti. Viską atlikdavau dažnai greičiau už savo kaimynus.

Vasarą kai kada šienaudavau po 18 valandų per dieną. Iš ryto ir vakare — pievą, o dieną — dobilus. Spėdavau nudirbti ne tik visus savo namų ūkio darbus, bet įdirbdavau žemę bei apsėdavau dar porai ūkininkų.

Triūsėm sutartinai su seserimis. Žinoma, joms tekėjo moteriški darbai.

SVAJONĖ TAPTI ŠAULIU PILDOSI

Visi keturi mūsų Derviniškių kaimo gyventojai buvo tarpusavy broliai ar pusbroliai. Kiekvienas jų dirbo po 18 ha žemės. Ji buvo suskirstyta pagal trilaukę sistemą rėžiais (žiemkenčiai, vasarojus, pūdymas). Kaimas buvo savo laukų centre. Aplink plytėjo Pylimo, Mineiškiemo, Linkmenų, Medinų ir Pažiezdrio kaimų žemės.

2,5—3 km į rytus ėjo administracinė linija, skirianti lenkų okupuotą Vilniaus kraštą nuo Lietuvos. Linkmenų miestelis buvo lenkų pusėje. Lietuvos pusėje stovėjo gal apie 10 namų. Ši miesto dalis vadinta priemiesčiu. Kai kuriuos šių namų buvo išsinuomoję pasienio policininkai. Linkmenų miestelio gyventojų laukai driekėsi Lietuvos pusėje, tad žmonės, eidami į laukus dirbti, vesdami gyvulius, turėdavo rodyti pasienio policijai atitinkamus leidimus. Savo laukų rubežių peržengti jiems buvo griežtai draudžiama, kad nevyktų kontrabanda.

Čia norėčiau grįžti šiek tiek atgal ir papasakoti apie tai, kokiais keliais atėjau į šaulių gretas, kaip apie tai svajočiau nuo ankstyviausios jaunystės, galima sakyti, nuo paauglystės.

Pasienio policininkai veik visi mane pažinojo. Jie dažnai pirkdavo pas mano seseris ar pas kitus kaimynus maisto produktų, sausų malkų ir kt. Man tada būdavo labai įdomu aptikti kur nors už krūmo besislapstantį policininką. Apskritai su jais gerai sugyvenau. Jie išmokė mane išardyti šautuvą, pasakė visų jo dalių pavadinimus, parodė kaip į šovinio lizdą įstumti specialią tūtelę su šratuku ir leisdavo iššauti į taikinį, o po to šautuvą išvalyti. Dažnai pataikydavau tiksliai ir tada būdavau be galo laimingas, o policininkams labai dėkingas. Ir tada užgimė mano svajonė šautuvą pačiam įsigyti, turėti nuosavą. Aišku, dar buvau per jaunas. Šautuvas būdavo išduodamas šauliams, ne jaunesniems kaip šešiolikos metų. Svajočiau kuo greičiau sulaukti tokio amžiaus, o tada jau įsirašyti į šaulius, gauti šautuvą ir tapti tikru vyru.

Linkmenų lauko pietrytinėje pusėje buvo staigus Obelų kalvelės nuolydis (mūsų vadinamas pakriūta), apaugęs įvairiais medžiais, lazdynų krūmais. Šioje nuokalnėje pasienio policija ir šauliai rengdavo dviejų trijų dienų šaudymo pratybas, apmokymus. Man tos dienos buvo

šventė — nesitraukiau iš ten. Kartą pratybų pabaigoje pasienio policijos viršininkas vyr. lt. V. Žilėnas paklausė, kiek man metų, ar noriu būti šauliu. Atsakiau, kad pavasarį man suėjo 16 metų ir šauliu būti labai noriu. Kai sužinojo mano tėvo vardą, paaiškėjo, kad jie buvę pažįstami. Būrininkui Kriaučioniui išakyta išduoti man anglišką karišką šautuvą, 120 kovos šovinių ir įtraukti mane į šaulių sąrašą. Netrukus gavau ir šaulio liudijimą. Su šautuvu namo lėkiau tartum sparnus įgavęs, bet lyg šaltu vandeniu buvau aplietas dėdės Nikodemio reakcijos. Jis buvo paralyžiuotas, tad sėdėdamas ant verandos slenksčio saulutės atokaitoje pareiškė: „Jei piemenims duoda tokius ginklus, tai jau negerai“. O pusbrolis Vincas, apžiūrėjęs mano šautuvą, pasakė, kad tai esąs 1893 m. laidos šautuvas, toks pat, kokį 1923 m. jis pats turėjęs tarnaudamas kariuomenėje ir vaduodamas Klaipėdą.

Šautuvą su durtuvu pasikabinau ant sienos viršum lovos, o šovinius užrakinau dėžėje.

Sekmadieniais kaimo žmonės tik gyvulius apžiūrėdavo, o jokių kitų darbų nedirbdavo. Grįžus iš bažnyčios, dar būdavo daug laisvo laiko. Pas mus susirinkdavo mūsų kaimo ir kitų kaimų bendraamžiai. Daug ką traukdavo mano šautuvas. Jauniems vyrukams rūpėjo išbandyti savo akį. Už kiekvieną iššautą valdišką šovinį pagal instrukciją turėjau sumokėti po vieną litą. Tai buvo labai brangu. Todėl mano draugai kažkur susirasdavo užsilikusią dar nuo Pirmojo pasaulinio karo šovinių. Nors jie buvo ir kiek įrūdiję, bet į taikinį eidavo gerai. Šaudėme dažniausiai į kluono duris. Po šių mūsų žaidimų šautuvą bent tris dienas turėdavau stropiai valyti, tepti specialiu vazelinu. Bet tas darbas manęs nebaidė, netgi buvo malonus. Kviečiamas į šaulių susirinkimą atvykti su šautuvu, žinojau, kad jis bus tikrinamas, bet kadangi jį gerai prižiūrėjau, tad niekada vadovybės pastabų negaudavau.

Šaulių vadovybės paskatintas, įsigijau šaulio uniformą. Po pusmečio man pakeitė ir šautuvą — išdavė naujutelaitį ginklą su Gedimino stulpais, kiek trumpesnį (tik 109 cm), taip pat su durtuvu. Tais laikais kiekvienas, kad ir ne šaulys, paaukojęs Ginklų fondui 125 litus, galėjo gauti nuosavą vardinį šautuvą. Atsimenu, kad spaudoje anuomet ūkininkai skatinti įsigyti vardinius šautuvus. Ne šaulys ginklą turėjo užregistruoti sa-

vo policijos nuovadoje. Niekur nebuvo girdėti atsitikimų, kad šaulys ar šiaip Lietuvos pilietis būtų ginklą panaudojęs piktam. Tai daug pasako apie tuometinę tautos kultūrą.

Linkmenyse, visai prie administracijos linijos, šalia vieškelio, vedančio į Kirdeikius, mūsų šaulių būrys gavo sklypą statydintis šaulių namus. Vieta buvo graži, bet labai nelygi. Tada neturėjome kasimo, grunto lyginimo mašinų, tad šauliai, daugiausia pasienio policininkai, kasė, lygino rankomis. Kaime arklį su tinkamu vežimu gauti irgi nebuvo paprasta. Taigi į savo vežimą pasikinkęs Juodį nemažai talkininkaudavau, o šauliai man už pagalbą buvo labai dėkingi.

1937 metų rudenį buvau pasiūstas į jaunųjų šaulių apmokymo kursus Utenoje, Riešės dvare. Apgyvendino didžiuliuose kluonuose. Buvo įrengtos prausyklos, bet galėjom praustis ir tvenkiny. Maitino kariška virtuvė. Mokymus vedė pirmojo Gedimino pulko karininkai. Po teorinių pamokų vykdavo manevrinė rikiuotė, o kartais — ir atvirkščiai. Dirbome labai intensyviai — net po 12 val. per parą. Mokslas truko apie 1,5 mėnesio.

Į atmintį įstrigo vienas ankstus rytas. Po signalo kel-tis dar tamsoje išdavė po 20 manevrinių šovinių ir da-linys buvo išvežtas į mokomąsias kautynes prieš paste-bėtą priešą. Mano skyrius slapstydamasis turėjo pasiek-ti žemėlapyje nurodytą aukštumą, ten įrengti sekyclą ir per išdėstytą gyvą grandinę siųsti pranešimus apie priešo įtvirtinimą, judėjimą. Nurodytoje aukštumoje man teko įlipti į aukštą šakotą ažuolą ir viską pranešinėti po ažuolu gulinčiam šauliui, o šis mano pranešimus tu-rėjo perduoti per kitus vadui. Perdavęs kelis praneši-mus, nieko pavojingo nematydamas ir pranešęs, kad jo-kio priešo judėjimo nepastebiu, tvirtai įsitaisiau ant šakos, išsiėmiau gabalą lašinių, duonos ir pasisupdamas ėmiau kramsnoti. Saulei tekant buvau aiškiai matomas. Nesitikėjau, kad mano elgesys bus traktuotas kaip aki-vaizdi žvalgybinio pulko išdavystė. Netrukus prisistatė trys šauliai; vienas mane pakeitė, o du — areštavo ir pristatė į vadavietę. Vadas griežtai perspėjo: jei taip būčiau pasielgęs per karą, karo tribunolo būčiau nuteis-tas sušaudyti, o šįsyk teks po pietų vieną valandą sto-vėti su šautuvu. Daugiau tokių klaidų nebedariau.

Šis apmokymas buvo labai naudingas — sužinojau apie taktiką, manevrinę rikiuotę, susidūriau su leng-

vaisiais ir sunkiaisiais kulkosvaidžiais, įvairiomis sąlygomis teko šaudyti. Ir požiūris į savo šautuvą sugrįžus pasidarė kitoks. Supratau, kad ginklas reikalingas ne paradui, o kovai su negailestingu priešu. Stropiai savo šautuvą išsivalęs, nukabinau nuo sienos ir užrakinau spintoje, kad kartais juo nepasinaudotų koks nusikaltėlis.

GAL BŪSIU KROSNININKU?

1939 metų vasarį išgirdau prasidedant Molėtuose dviejų savaitių krosnininkų kursų. Panūdau išmokti ir šio amato. Su dviem draugais nuvykome. Čia mokėsi apie 30 žmonių. Patyrę krosnininkai ir apskrities inžinierius aiškino ne tik krosnių mūrijimo teorines taisykles. Buvom mokomi ir praktiškai mūryti krosnį, viryklę. Mokė ir sprogdinti — skaldyti didžiulius akmenis. Visa tai prisimenu dar ir dabar. Teoriškai čia buvo dėstyti ir molio pastatų statymo būdai, jų konstrukcijos. Baigiantis kursams, įvyko egzaminai, gavome kursų baigimo pažymėjimus. Akmenų sprogdintojų pažymėjimus gavo ne visi. Aš jų turiu dar ir šiandien.

LENKŲ ULTIMATUMAS

1938 metų kovo 18 dieną gavau kvietimą pasirengusiam kautynėms temstant prisistatyti pas P. Brukštų (netoli Pažiezdrio kaimo), kur bus duoti tolimesni nurodymai. Ši sodyba buvo apie 1,5 km nuo Linkmenų miestelio ir nuo administracijos linijos. Visa pasienio policija ir šauliai nuo sienos vakare tamsoje buvo atitraukti. Lenkų puolimui atremti sunkieji kulkosvaidžiai ir kiti ginklai buvo užėmę savas pozicijas. Iš vakaro atvyko mašina su ginklais ir kita amunicija. Surinkti kariuomenėje tarnavę kaimų vyrai buvo apginkluoti, suskirstyti būriais, skyriais ir užėmė nurodytas pozicijas. Kariuomenėje netarnavę ar vyresnio amžiaus vyrai, atvykę su pjūklais, kirviais, laužtuvais, gavo savas užduotis — nupjauti šalikelių medžius, užversti kelius, išardyti tiltus: trukdyti priešui veržtis pirmyn. Jei vis dėlto šis prasiveržtų, persekiojant jį reikėtų kartu trauktis vakarų kryptimi, kur už 18 km baigė įsitvirtinti Lie-

tuvos kariuomenė. Vietoje vadovavo lt. Ciūta. Sidarišiškės dvare buvo sutelkti Krivasalio kaimo vyrai, policija. Čia vadovavo vyr. lt. V. Žilėnas. Buvo ir daugiau karininkų. Man su keliolika vyrų pavesta žvalgyba pasienyje. Linkmenų šauliai palaikė ryšį su okupuoto krašto lietuviais patriotais ir per juos vedė žvalgybą tolimame priešų užnugaryje, net iki Švenčionėlių.

Priešų kariuomenė aktyviai judėjo. Gaunami pranešimai buvo skubiai perduodami į mūsų štabą. Užnugario žvalgybai vadovavo Ignas Vilutis. Mat jis pažinojo Linkmenų miesto žmones, žinojo, kas yra priešas, pats buvo persekiotas už lietuvišką veiklą. Švenčionėliuose buvo nemaža lenkų kariuomenės, bet sienos kryptimi ji nejudėjo.

Aš ir dar vienas mano bendražygis žinojom pasienio žvalgybininkų slaptažodį, kad galėtume atskirti priešų žvalgus. Mūsų ginklai buvo užtaisyti. Žiezdro ežeras vietomis jau buvo patišęs, tad ežeru ateinančio priešų nelaukėm. Stebėjome sausumą. Mūsų atremtam priešui būtų tekę bristi į ežerą arba pasiduoti. Tą naktį ne tik ruošėmės gynybai, bet kiekvienu momentu tikėjome komandos pulti. Daugelis mūsų tada ant lenkų buvome nepaprastai įpykę, labai norėjome juos pamokyti ir atsiimti okupuotą Vilniaus kraštą. Žinoma, nei politikų, nei įžymių karo strategų tarp mūsų nebuvo, bet visi tikėjome, kad teisybė mūsų pusėje. Prieš rytą buvo atleisti į namus pailsėti iki atskiro parėdymo laikinai mobilizuoti vyrai su savo įrankiais. Dieną sužinojome, kad ultimatumas priimtas. Jokio karo su lenkais nebus. Pasienio policija grįžo į savo būstines, šauliai — namo. Apginkluoti vyrai, pareiškę norą rašyti į šaulius, galėjo ginklus nešti namo. Kiti šautuvus gražino. Išsiskirstėme be entuziazmo.

SAVARANKISKI SESERŲ ŽINGSNIAI

1938 metų balandžio pradžioje sesuo Elena nusprendė mokytis siuvėjos amato. Ji susitarė su Tauragnų miestelio garsia siuvėja Juršėnaite, kad pusę metų dirbs jos siuvykloje ir per tą laiką bus išmokyta siūti. Pasitarę namuose, nutarėme, kad vasarą čia apsieisiu aš vienas su seseria Elžbieta, o rudenį grįš iš kariuomenės brolis Mykolas. Taigi Eleną su visa manta ir maistu nuvežiau

į Tauragnus. Apsigyveno ji pas mūsų giminaitę mokytoją Simelienę ant Tauragno ežero kranto.

O sesuo Elžbieta 1939 metų gegužyje ištekėjo. Jos vyras Juozas Kaušilas iš Lamėsto kaimo buvo neturtingos gausios šeimos vaikas. Jaunystėje tarnavo pas ūkininkus, o vėliau vertėsi miško užpirkimu, tad buvo susitaupeš kelis tūkstančius litų, jau turėjo rąstų, lentų namui. Elžbietai neturėjome galimybės priklausomos dalies išmokėti pinigais, tad po jos vedybų mes visi (dvi seserys ir du broliai) galutinai pasidalijome esamą turta, pasiskirstėme trobesius. Jai teko naujasis mūsų kluonas. Iš kariuomenės grįžęs Mykolas pasikvietęs matininką atskyrė Elžbietai 5 ha žemės. Mums teko pusė seno kluono, Mykolui svirnas. Seseriai Elenai palikome gyvenamąjį namą ir tvartus, kad galėtų ūkininkauti.

NUTARIAU TAPTI DAŽYTOJU

1938 metų pavasarį, tik užbaigus sėją, į mūsų kaimą motociklu atriedėjo Utenos apskrities statybos inžinierius P. Uogintas ir pasiūlė man stoti į dviejų savaičių dažytojų kursų Linkmenyse. Pasiūlymas viliojo: baigęs kursų, gausiu pažymėjimą, darbo turėsiu į valias, atlyginimas neblogas (po 10 centų už 1 m² nudažyto stogo ir sienų, taigi galima uždirbti vidutiniškai po 30 litų per dieną). Inžinierius papasakojo, kad lenkai okupuotame Vilniaus krašte trobesių sienas dažo kalkėmis, o jas greit nuplauna lietus. Lietuvos vyriausybė nusprendė duoti žmonėms veltui dažus, bet ne kiekvienas mokės juos išsivirti ir nusidažyti trobesius, todėl tam reikia rengti kvalifikuotus specialistus dažytojus.

Tariausi su seserimis Elžbieta ir pusbroliu Vincu: pavasario sėją baigta, kol prasidės šienapjūtė, galima būtų išmokti dar vieno amato. Taigi nuvykau į Linkmenis ir prisistačiau nurodytam meistriui, kuris pirmiausia man davė galybę naudingų patarimų. Pavyzdžiui, kad stogus ir sienas dažyti dera tik sausus, giedrą dieną, tada jie bus ne tik gražūs, bet ir stovės ilgiau koku 20-mečiu. O svarbiausia — gavau nusirašyti tikslią verdamų dažų receptūrą. Ir tikrai: kaip maloniai nustečiau po 40 metų pamatęs savo dažytą drebulinių skiedrų stogą — jis buvo tvirtas, rausvas, tiesiog švietė. Bai-

gęs teorinius ir praktinius medinių konstrukcijų dažymo kursus, gavau pažymėjimą ir darbo turėjau per akis.

Dar 1938 metų vasarą nudažiau daug savo apylinkės namų stogų ir sienų. Intensyviai dirbdamas nuo aušros iki sutemų, per dieną uždirbdavau per 50 litų. Sunkesniems namų ūkio darbams samdydavom darbininką, o jam reikėdavo sumokėti tik 5 litus per dieną. Per 1,5 mėnesio, dirbdamas tik giedromis dienomis, uždirbau 600 litų. Už tuos pinigus dailiai apsirengiau, nusipirkau anglišką dviratį „Royal imperial“ su gera dinamą ir dar liko per porą šimtų litų.

1938 metų rudenį grįžo iš kariuomenės brolis. Jis užsiėmė savo medelynu, tvarkė ūkio darbus, tad aš galėjau verstis dažymu. Buvau pakviestas nudažyti Sidariškės dvaro visus trobesius pas Utenos apskrities viršininką pulkininką lt. Motiejūną-Valevičių. Oras buvo gražus. Sąlygos ir darbui, ir gyvenimui — kuo puikiausios. Dažymo medžiagoms, svarstyklėms paskyrė vieną svirną, dažams virti davė du (po 300 l talpos) katilus, vandens atveždavo pakankamai. Matino pati ponija, pasiūlydavo net išgerti romo ar prancūziško konjako, kokio dar nebuvo ir regėjęs, bet kai įsitikino, kad negeriu, net pagyrė ir daugiau nebesiūlė. Dar saulei nepatekęs jau turėdavau išviręs du katilus dažų. Per dieną nudažydavau po 600 m² stogo. Per 1,5 mėn. darbus užbaigiau. Čia man išmokėjo 1000 litų. Tapau „bajoras“. Turėdamas tiek pinigų, nupirkau antrą dviratį, vokišką „Branobor“, kad ir brolis galėtų važinėti kur tinkamas.

SUGAUNU LENKŲ ŠNIPĄ

1938 m. antroje vasaros pusėje „Mūsų laikraštys“ pasirodė žinutė, kad iš Kauno kalėjimo pabėgo du plėšikai. Visi šauliai buvome įspėti sekti savo apylinkėse pasirodžiusius įtartinus asmenis. Vėliau sužinojome, kad juos sugavo kažkur Žemaitijoje.

Rugsėjo 8 dieną, šv. Marijos gimimo dieną, nutariau pailsėti po rugių sėjos, ir į Labanoro atlaidus nuvažiauvau. Vaikščiodamas po beržyną, rankiodamas baravykus, pastebėjau iš Linkmenų lauko, Obelų kalno atšlaite einantį žmogų. Pasislėpiau už krūmo ir žiūrė-

jau. Kilo įtarimas, kad tai gali būti ieškomasis plėšikas arba kontrabandininkas. Ėmiau jį sekti. Priėjęs iki lazdynų krūmo jau mūsų sklype, jis ilgokai ten kažko kuitėsi. Įleidau į savo „Mauzerio“ lizdą šovinį ir sekiau toliau. Vėliau jis keliuku pasuko mūsų gojelio link. Aš patraukiau tuo pačiu keliuku ir lyg niekur nieko, išsi-pjovęs lazdukę, ramiai žingsniavau. Netrukus mes susitikome. Užšnekino jis mane — paklausė, koks čia kaimas, pasisakė einąs į Molėtus ir klausė, kur čia galima pavalgyti. Pavalgyti nusivedžiau į savo kaimą pas dėdę Nikodemą. Kol jis valgė ir kalbėjosi, užsėdau ant arklio ir nuojau pas nepertoliausiai gyvenantį šaulį K. Kliuką. Skubiai viską išaiškinau. Nutarėme taip: kai aš jį išlydėsiu į vieškelį, sutartoje vietoje ant dviračio pasirodys uniformuotas K. Kliukas. Abu jį ir sulaikysime. Kada grįžau, ir pusbrolis Vincas pritarė tam sumanymui. „Svečiui“ baigus valgyti, pusbrolis pasiūlė man palydėti jį per krūmus į vieškelį. Netrukus čia pasirodė ir K. Kliukas. Padėjęs savo dviratį pakelėj ir atkišęs pistoletą, jis ateiviui tarė: „Rankas aukštyn!“ Man liepė jį iškrėsti. Iš užjuosčio jam ištraukiau pistoletą, iš kišenių — suomišką peilį, atsarginę apkabą šovinių ir kažkokių dokumentų. Buvo aišku, kad turime jį nuvesti į Saldutiškio nuovados skyrių. Po lazdynų krūmu pasienio policininkai atrado pluoštą nepermerkiamoje medžiagoje įsuktų dokumentų. Be kitų dokumentų, ten buvo ir pirmojo Gedimino pėstininkų pulko karininkų sąrašas. Kuopos vadas V. Žilėnas man pareiškė padėką ir žadėjo siūlyti vyresnybei pakelti laipsnį.

RINKTINĖS MANEVRAI

Tų pačių 1938 metų rudenį vyko Utenos šaulių rinktinės išplėstiniai manevrai. Veik savaitę paskirstyti kaimuose naktimis vykdavome į žvalgybą, bet užteko laiko ir smagiai pašokti. Visada kaime atsirasdavo muzikantas, susiburdavo jaunimo. Maitino mus kariškos virtuvės, bet mažai jomis naudodavomės, nes visur vaišindavo vietos ūkininkas.

Teko nemažai ir „pakariauti“, gulėti užsimaskavus ar apsikalus pakrūmėse, susiremti su „priešu“. Tada jau negalėdavom patekti į kaimą. Šaudydavome mediniais šoviniais. Kas ką nugalėdavo, žinojo tik vadovybė.

TOLIAU Į MOKSLUS!

Kartą skaitydamas „Mūsų laikraštį“, radau Telšių vidurinės valstybinės amatų mokyklos nuotrauką ir plačiai aprašytas čia įgijamas specialybes bei mokymosi sąlygas. Mokslas trunka 4 metus. Mane labai viliojo mūrininko specialybė, bet tas mokslas buvo ne mano jėgoms — jei ir priimtų, pritrūkčiau lėšų mokyklą baigti. Bet vis dėlto paėmiau lapą popieriaus ir parašiau prašymą priimti mane į šią mokyklą. Netrukus gavau atsakymą, kad esu priimtas ir rugsėjo 1 dieną turiu atvykti, kad būsiu apgyvendintas mokyklos bendrabutyje. Labai apsidžiaugiau: juk ten išmoksiu ne tik geros specialybės, bet ir įgysiu vidurinį išsilavinimą. O dėl lėšų mažiau taip: už dažymą gautų pinigų užteks metams, galėsiu gyventi ir mokytis be niekieno paramos, o kai tuos pinigus išleisiu, bandysiu užsidirbti jų ten, vietoje, ir mokytis toliau. Laikraščiuose buvau skaitęs, kad mokslo nei kandys suėda, nei vagys išneša... O dėl namų ūkio reikalų galėjau daug nesijaudinti, nes ūkininkauti priklauso ką tik iš kariuomenės grįžusiam vyresniam broliui Mykolui. Galutinai šį mano apsisprendimą nulėmė pusbrolis Vincas (apie tai rašysiu vėliau).

1939 metų rugsėjo 1 dieną, sekmadienį, nuvažiavęs dviračiu į Saldutiškio bažnyčią, sužinojau, kad vokiečiai prieš lenkus pradėjo karą. Iš valsčiaus iškviesti seniūnai nešiojo vyrams mobilizacinius šaukimus. Po pamaldų skubėjau namo, nes maniau, kad mobilizacija gali liesti ir mano brolių Mykolą. Važiuodamas namo, sutikau būrelis vyrų, skubančių į geležinkelio stotį, ketinančius vykti į nurodytas rinkimosi vietas. Prie Malaišių kaimo sutikau ir savo brolių Mykolą. Jam reikėjo vykti į Panevėžį. Atsisveikinome.

Iš šaulių kuopos jokio pranešimo rinktis dar nebuvo, tad dviračiu nuvažiavau į Malaišių kaimą, užsukau pas Elenutę Rastenytę. Šį vakarą jaunimas čia jau nebesirinko, kaip kad kitais vakarais, net šviesos nedegėme. Tamsoje su Elenute sėdėjome stalo gale, nebaisiai šnekėjome. Atsisveikindamas pasakiau, kad ketinu važiuoti į Telšius mokytis. Elenutė labai susigraudino, jos ašaros vilgė mano ranką... Važiuodamas namo, svarsčiau, ar tikrai važiuoti mokytis į Telšius: vis dar nebuvau galutinai apsisprendęs. Norėjau pasitarti su mūsų šeimos patikimu bičiuliu pusbroliu Vincu.

Artėjant mokslo metų pradžiai (o mokslas turėjo prasidėti spalio mėnesį), vieną pavakarę šerdami gyvulius su pusbroliu Vincu išsamiai aptarėme mano mokymosi problemas ir apskritai mūsų šeimos tolesnį gyvenimą. Vincu labai pasitikėjau, nes jis visada viską išmintingai apgalvodavo ir patardavo. Taip jau buvo nuo pat vaikystės, kai tik netekome tėvų. Jis parėmė mano troškimą mokytis ir samprotavo taip: sukūrus šeimą, auginant vaikus, mokslo siekti bus neįmanoma. Žinodamas, kad bent metus Telšių amatų mokykloje galėsiu gyventi iš savo lėšų, jis paskatino mane viską susitvarkyti ir pasisiūlė su daiktais nuvežti arkliuku į geležinkelio stotį. Po ilgo nuoširdaus pokalbio galutinai apsišprendžiau siekti mokslo ir važiuoti į Telšius.

KIRDEIKIŲ KLEBONAS JUOZAS BREIVA

1939 metų rudenį mirė Kirdeikių klebonas kunigas Juozas Breiva. Tai buvo žymus visuomenės veikėjas, tautos dvasios žadintojas, Linkmenų šaulių kuopos garbės narys. Apie jį verta plačiau papasakoti.

Lenkams okupavus Vilniaus kraštą, jis pasitraukė iš Linkmenų bažnyčios, nuo kurios vos per 20—30 metrų ėjo administracijos linija, persikėlė į Kirdeikius, čia sukūrė parapiją. Iš pradžių pamaldas laikydavo Paukštės seklyčioje, bet tuoj ėmėsi Kirdeikių bažnyčios statybos ir netrukus naują bažnyčią pašventino. Nuoširdžiai rūpindamasis žmonių kultūra, parapijiečių švietimu, J. Breiva Kirdeikiuose pastatė dar vadinamąją parapijos salę. Tai buvo nemažas, erdvus statinys. Viename jo kambarėje buvo įrengtas Kirdeikiuose gimusio, labai daug raštais ir gyvu žodžiu prisidėjusio prie tuometinės Lietuvos atbudimo kunigo Silvestro Gimžausko muziejus. Lietuvą okupavus, Stalino klika šį muziejų sunaikino, bet pastatas stovi ir dabar, o kunigo S. Gimžausko namo vietoje 1988 metais pastatytas paminklas. Atkuriamas ir muziejus. (Paminklo statyba ir muziejaus atkūrimu, medžiagos rinkimu labai rūpinosi P. Subačius.)

Kunigas J. Breiva Linkmenyse, Tauragnų-Kuktiškių kelio sankryžoje, prie pat administracijos linijos pastatė menišką kryžių, menantį lenkų užgrobtą Vilniaus krašto žmonių vargus.

Kunigą J. Breivą palaidojom jo pastatytos bažnyčios šventoriuje. Į kapo duobę leidžiamą karstą šaulių kuopa pagerbė saliutu. Taip į Amžinojo Atilsio Karalystę palydėjome gerą kunigą ir brangų visai lietuvių tautai žmogų, padėjusį ne vienam lietuviui baigti mokslus, atstoti ant kojų. Apie tai gal parašys kiti, geriau valdantys plunksną ir iš arčiau susidūrę su šia šviesia asmenybe.

LENKŲ KARININKAI TRAUKIASI Į LIETUVĄ

1939 metų rugsėjo 1 dieną prasidėjus karui, vokiečiams užpuolus Lenkiją iš vakarų, o rugsėjo 17 dieną Raudonajai armijai — iš rytų, Lenkijos vyriausybė kapituliavo, o gyva likusi karininkija traukėsi kur įmanydama. Dalis aukštųjų vadų patraukė į užsienio šalis: Prancūziją, Angliją. Daug karininkų pasirinko Lietuvą — ateidavo prie administracijos linijos ir pasienio sargybos prašėsi internuojami. Pasienio policijos būstinėje jie buvo nuginkluojami ir su palyda siunčiami į atitinkamus punktus, o iš čia — į stovyklas Alytuje, Jonavoje, Ukmergėje ir kitur. Kelis kartus ir aš buvau pašauktas lydėti lenkų karininkus iki Sidariškės dvaro.

Lenkų kariuomenė buvo pasirengusi paradui, bet ne karui. Vokiečius juokindavo lenkų raitelių pulkų „narsa“, kai jie kartais puldavo kapoti vokiečių tankus... Raudonajai armijai ėmus spausti iš rytų, Lenkija per porą savaičių kapituliavo. Visa vyriausybė persikėlė į Londoną pas savo globėjus. Bet ir anglai buvo bejėgiai pristabdyti Hitlerio karo mašiną, nes jų diplomatai žinojo, kad Hitlerį palaiko, netgi stipriai remia Stalinas. Vakarai bijojo, kad jų pačių neištiktų Lenkijos likimas, nes du galingi plėšikai slaptais savo susitarimais jau buvo pasidaliję Europą, jos šalis, tautas.

GIMTIESIEMS NAMAMS — SUDIE

Kai su Vincu galutinai nutarėme, kad man dera mokytis Telšių amatų mokykloje, sesuo ėmė ruošti man kelionei maistą, drabužius. Į savo medinio lagaminoskraynelės slaptąjį skyrių įsidėjau santaupas — 800 litų.

Kitą rytą, kaip buvo sutarta, Vincas atvažiavo su savo arkluku vežti mane į stotį. Susidėjau mantą, spintoje užrakinau naują šautuvą — mat jo nespėjau grąžinti į šaulių būrį. Pasiėmiau tik „Mauzerį“.

Stotyje pusbroliui Vincui nuoširdžiai už viską padėkojau ir atsisveikinęs išvažiavau į Šiaulius, o iš ten dar tą pačią dieną atvykau į Telšių vidurinę valstybinę amatų mokyklą.

Mokyklos raštinėje iš karto man paskyrė bendrabutį. Čia buvo įrengta ir valgykla, virtuvė. Šeiminkė tuojau pasiūlė valgyti, o bendrabučio vedėjas V. Kučinskas (paskutinio kurso stalius) apgyvendino mane kitame pastate, už gero puskilometro, nes šio pastato visi kambariai jau buvo užimti. Čia pirmame aukšte buvo teorinių pamokų klasės, o antrame buvo įrengti du dideli kambariai, kur laisvai gyveno po penkis moksleivius.

Mano kambaryje gyveno du trečio kurso staliai — A. Čejauskas ir A. Giedraitis nuo Tirkšlių ir du metalistai — J. Žalpys, Šaukėnų klebono išlaikytinis, ir Kazys Šėgžda, kilęs nuo Jurbarko. Dauguma mano kambario draugų mėgdavo eiti į kiną, pamarširuoti gatvėmis, pačiuožinėti čiuožykloje, tik A. Čejauskas ir aš stropiai mokėmės pamokas, skaitydavome knygas. Jis imdavome iš miesto bibliotekos ir iš mokyklos kapeliono kunigo J. Kučinsko. Aš buvau užsibrėžęs iš visų jėgų siekti tikslo, išnaudodavau kiekvieną minutę mokslui, o ir laisvalaikiu stengiausi plėsti akiratį — skaitydavau, konspektuodavau mokytojų pateiktas žinias. A. Čejauskas laisvalaikiu droždavo nuostabias meniškas tualetines dėžutes, inkrustuotas istoriniais paveikslėliais, o už jas pirkėjai mielai mokėdavo ir 50 litų. Iš šių pajamų jis užsimokėdavo už bendrabutį (45 litus per mėnesį).

PIRMIEJI MOKSLO METAI TELŠIUOSE

Telšiai — Žemaitijos sostinė. Jo pietuose tyvuliuoja Masčio ežeras. Ežero vakariniame krante, ant aukštumos stūksojo dailūs Telšių amatų mokyklos rūmai. Prie jų įrengtoje sporto aikštelėje mankštindavomės. Pietiniame pastato gale buvo įsikūręs Alkos muziejus. Jo direktoriumi dirbo poetiškos sielos žmogus P. Genys. Jis neturėjo kojų, sunkiai judėdavo, o po miestą važinėdavo savo arkluko traukiama karieta. Vėliau jis išleido ke-

letą poezijos ir beletristikos knygų (viena jų — apie Rai-
nių kankinius). Deja, ir jį patį nukankino stalinistai.

Pagrindiniuose mokyklos rūmuose buvo administra-
cijos kabinetai, buitinės patalpos, erdvios salės prakti-
kos darbams, džiovyklos, sandėliai medžiagoms. Pirmame
aukšte stovėjo sunkieji mechanizmai, medžiagų apdirbi-
mo staklės, antrame ir trečiame — stalių varstotai, me-
talo apdirbimo įrengimai. Rengiant mokinių vakarus,
lengvesni varstotai būdavo išnešami. Čia vyko ir profe-
sorius Jasenausko dainavimo pamokos, koncertų repe-
tacijos. Praktikos darbus šiuose rūmuose atlikdavo tik
staliai ir metalistai, o naujai įkurto statybos skyriaus,
mūrininkų ir krosnininkų praktika vyko statybose arba
(žiemą) specialiose patalpose. Teorijos pamokos vyko va-
dinamosiose „katakombose“ ir Aleksandravičiaus name,
 kuriame aš ir gyvenau. O kitame Aleksandravičiaus na-
me buvo įrengti butai. Gal derėtų prisiminti, kad čia
gyveno kapitonas Saunoris, kurio du sūnūs, iš mažens
labai mėgą futbolą, vėliau tapo sporto meistrais.

Mokėmės šešias dienas per savaitę. Teorijos pamokų
turėdavome po penkias ar šešias per dieną. Taigi dir-
bom intensyviai, nes reikėjo išeiti vidurinį mokslą ir
išmokti specialybę. Praktikos kasdien būdavo keturios
valandos.

Iš rudens iki pat šalnų statybos skyriaus mokslei-
viai praktiką atlikdavo mokyklos direktoriaus individua-
laus namo statyboje. Dailidės kalė klojinius pamatų įren-
gimui, mūrininkai ir krosnininkai maišė ir nešiojo be-
toną, akmenis. Žodžiu, dirbome pagalbiniais darbais. Tai
buvo labai naudingi praktikos darbai — visus statybos
darbus matėme savo akimis, bandydavom juos dirbti sa-
vo rankomis. Labiausiai čia žiūrėta, kad dirbtume pa-
gal taisykles, tausotume įrankius. Metalines įrankių da-
lis sutepdavome vazelinu, kad nerūdytų. Kai į pamatus
pilamas betonas imdavo kietėti, rūpestingai jį laistėme,
prižiūrėjome. Artėjant žiemai, mūrininkai ir krosninin-
kai dirbdavo tame pačiame pastate, kur aš gyvenau. Į
praktikos darbų salę iš anksto prisinešdavome pakan-
kamai smėlio, molio, plytų. Kiekvienas mūrydavo jam
pavestą detalę. Krosnininkai mūrydavo virykles, šildo-
mąsias sienes, duonkepes. Gavę pažymį už atliktą dar-
bą, konstrukciją išardydavome. Tą patį skiedinį, tas pa-
čias plytas naudodavome kitoms pratyboms. Čia buvo
mokoma ranka iškapoti plytose įvairias figūras, kurių

gali prireikti karnyžų, skliautų papuošimui ir kt. O plytų tuomet būta gerų, daug ką iš jų buvo galima padaryti. Čia ypač stropiai būdavo dirbama prie fasado konstrukcijų — plytų išdėstymo, žiūrima siūlių storio ir kt. Mūrininkų praktikos darbams vadovavo patyręs meistras instruktorius B. Strazdauskas, krosnininkams — Peckus.

Telšių amatų mokykloje mus išmokė šių mūro fasado konstrukcijų: paprastojo mūro, kryžminio mūro, gotų mūro, olandų mūro, anglų mūro, raštuoto mūro (o jo esama begalė variantų), tuščiavidurio mūro (pastatams iki dviejų aukštų). Mokyklos inspektoriaus, o kartu ir statybos skyriaus vadovo Vrubliausko iniciatyva buvo pagaminta apie 10—12 tūkstančių tris sykius sumažintų, įprasto dydžio, $\frac{3}{4}$, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$ dydžio medinių plytų. Iš jų klasėse ant stalų dėstydavome įvairiausių fasadų, įvairių sienos storių mūro konstrukcijas. Dėstomų plytų eilių kaitą braižydavomės užrašų sąsiuvinuose. Šias plytas naudojome ne tik per mūrininkystės pamokas, bet ir per praktikos darbus, individualiam konstravimui laisvalaikiu.

TAPAU VADOVĖLIO AUTORIUMI

Visas mūrininkystės gudrybes, įvairiausias mūro konstrukcijų detales kruopščiai aprašydavome savo užrašuose. Aprašęs aibę įvairiausių detalių, nutariau būdingiausias, reikalingiausias nusibraižyti sąsiuvinuose

1 : 20 masteliu. Baigęs braižyti būtiniausias mūrų detales, braižiau gotiškas arkas: lygiąją arką, pakeltinę, radiusinę, elipsinę. Šiuose brėžiniuose nurodžiau kiekvienos arkos projektuojamus išeities taškus, aprašiau pagrindines technines taisykles.

Šiais mano užrašais susidomėjo Telšių vyr. architektas Kopilovas, mūsų klasėje turėjęs pamokų, ir paprašė leisti juos išspausdinti miesto savivaldybėje atskira knygute. Tas pasiūlymas buvo visai netikėtas, bet labai mane pradžiugino. Ši savo sumanymą jis aiškino tuo, kad techninės literatūros lietuvių kalba labai trūksta ir dėstytojai sugaišta daug laiko detalių braižymui, o pamokų aiškinimui laiko nebelieka; jei kiekvienas moksleivis turės tokius užrašus, dėstytojui užteks tik juos plačiau paaiškinti. Kopilovas žadėjo visą mano surink-

tą medžiagą peržiūrėti, papildyti atitinkamais užrašais ir išleisti visa tai mano vardu. Klasėje, o vėliau ir mokykloje dėl tokio pasiūlymo mano autoritetas labai sustvirtėjo. Už kokio mėnesio miesto savivaldybė šią knygutę išleido maždaug 400 egzempliorių tiražu. Visas knygeles perėmė mūsų mokykla, o aš gavau 400 litų honorarą.

Išleidęs tokį vadovėlį, labai džiaugiasi ir suskatau dirbti ir mokytis dar stropiau.

ATSIIMAME VILNIŲ

1939 metų spalio mėnesį gavau iš namų laišką, kad mano gimtajame kaime kariškos virtuvės lydimą apsi-stojo kuopa Lietuvos kariškių. Kiekvieno gyventoją kluone įsikūrė po 50 vyrų. Ruošiamasi žygiui į Vilnių. Telšiuose apie žygį į Vilnių girdėdavome tik iš ruporų, mieste pakabintų ant stulpų. Žemaičiai tada šnekėjo: „Vilnius mūsų, o Kaunas bus rusų...“

Mat apie 1939 metų rugsėjo vidurį Vilnių ir Vilniaus kraštą užėmė bolševikai. Iškart visos krautuvės ištuštėjo. Spalio mėnesį čia įžengusi Lietuvos kariuomenė išvydo baisų vaizdą. Kariškos virtuvės padėjo miesto gyventojams — gatvėse veltui maitino. Veik nenutrūkstamas sunkvežimių srautas vežė į parduotuves maisto produktų: rūkytos dešros, sviesto, sūrio, įvairiausių rūšių mėsos. Gyventojai manė, kad toks dosnus maisto tiekimas laikinas, todėl pirkosi visko atsargai. Bet kai ant lentynų vis buvo kraunama naujų produktų, visi ėmė stebėtis, iš kur Lietuva tiek visko gali turėti. O Lietuva tikrai visko turėjo sočiai, krautuvių tinklas mieste plėtėsi.

Lenkų gyventojus labai nustebino miesto gatvėse pasirodžiusi Lietuvos kariuomenė: pėstininkai, raiteliai, artilerija, motorizuotos dalys, o padangėje — aviacija. O kai į miesto gatves įžengė paradine uniforma tūkstančiai aukštaūgių Lietuvos policininkų, lenkai juos palaikė generolais ir tarpusavyje šnabždėjosi: „Iš kur Lietuvoje gali būti tiek daug generolų?“ Iš tiesų didelio miesto tvarkai palaikyti reikėjo nemažai policininkų. Įžengus į Vilnių Lietuvos kariuomenei, sovietų kariuomenės mieste liko tik nustatytas kontingentas, kita atitraukė.

MOKYKLOS BŪRELIAI

Švietimo ministerija leido mūsų mokykloje organizuoti įvairiausių būrelių — kraštotyros, sklandytojų, jaunalietuvių, skautų, šaulių, įvairių sporto šakų ir kt. Tačiau priklausyti politinėms partijoms ar kitoms organizacijoms, veikiančioms už mokyklos ribų, buvo griežtai draudžiama. Būrelius moksleiviai steigdavo ir jų veikla rūpindavosi patys savarankiškai. Kiekvienam būreliui pedagogų taryba skirdavo mokytoją globėją, o mokiniai rinkdavosi būrelio pirmininką, sekretorių, sekcijų vadovus.

Aš įstojau į kraštotyros būrelį. Jo buvo dvi sekcijos — literatūros ir meno bei muzikos; aš priklausiau literatūrų sekcijai — rinkau tautosaką, deklamavau eilėraščius. Vėliau mane išrinko literatūrų sekcijos vadovu. Meno ir muzikos sekcijos vadovu buvo P. Dirgėla. Ši sekcija apiformindavo būrelio skelbimus, repetuodavo muzikos kūrinį. Kraštotyros būrelio pirmininku išrinkome K. Būčių, mokyklos poetą, o būrelio globėju buvo mokytojas A. Grytė. Per būrelio susirinkimus globėjas sėdėdavo nuošaliai, į mūsų veiklą nesikišdavo. Bent kartą per metus mokykla stengdavosi surengti vakarą su plačia programa. Čia būdavo kviečiama mokinių iš kitų (pavyzdžiui, iš Panevėžio) amatų mokyklų, vietos visuomenės veikėjų. Per tuos vakarus surinkdavome apie 1,5—2 litus. Šiuos pinigus pedagogų taryba dažniausiai paskirstydavo moksleiviams, kuriems trūko lėšų tęsti mokslą.

1939 metais mokykloje leista įkurti Šaulių sąjungos organizaciją. Jos vadu buvo mokyklos inspektorius, statybos skyriaus vedėjas ats. lt. Vrubliauskas. Jam pasisakiau šauliu esąs nuo 1936 metų. Vadas mano šaulio liudijimą priregistravo vietos komendantūroje, o mane paskyrė besikuriančio mokykloje šaulių būrio būrininku. Turėjome keletą tik apmokymui tinkamų šautuvų. Šiaip šaudymui jie netiko — visų dūžikliai buvo išimti. Matyt, moksleiviai dar tikrais vyrais nebuvo laikomi, ir vadovybė bijojo, kad neiškrėstume kokio pokšto.

Amatų mokyklos, o kartu ir Telšiuose dislokuotos Lietuvos kariuomenės pulko kapelionas buvo kunigas J. Kučinskas, Italijoje, Milano universitete baigęs psichologijos mokslus. Tai buvo labai įdomus, išmintingas žmogus. Veik visą savo nemažą atlyginimą jis atiduo-

davo bendrabučio šeimininkei, kad vedėjas išrašytų kvitus mokiniams, neturintiems lėšų mokesčiams susimokėti. Ne kartą pats mačiau jį klojantį iš karto po 800 litų tokiems reikalams. Tuo tarpu pats kunigas gyveno labai kukliai, klebonijos palėpėje. Čia palei visas kambario sienas stovėjo knygų prikimštos lentynos. Kunigas gerai pažinojo kiekvieną savo mokyklos mokinį ir jautė, kokios knygos kuriam reikia. Pas kapelioną neretai susirinkdavo ir jo pulko karininkų. Kambario viduryje ant didoko stalo visada stovėjo vaza su saldainiais, iš kurios svečiai buvo kviečiami vaišintis. Miegojo mūsų kunigas tiesiog ant lentų. Jo asketiškumas, nepaprastas dosnumas visus patraukdavo, uždegdavo. Pamokų tvarkaraštyje būdavo vos dvi tikybos pamokos per savaitę, tad visi jų laukdavome. Niekada jis nemokė mūsų poterių ar elementarių tikėjimo tiesų, kurias ir taip visi žinojom. Jis mums papasakodavo apie negirdėtus istorijos ir šiaip gyvenimo dalykus, kurie mūsų amžiaus jaunuoliams buvo didžiai naudingi. Gvildenom net ir vedybų problemas.

Vokiečių okupacijos metais kunigas J. Kučinskas buvo mūsų mokyklos ir gimnazijos kapelionu. Prie to dar grįšiu, o 1944 metais, artėjant bolševikams, jis pasitraukė į Vakarų.

SKLANDYMO BŪRELYJE

Nemažai mokinių domėjosi aviacija. Jie susitelkė į sklandytojų būrelį, kurio globėjas ir vadovas buvo mokytojas ir sklandymo instruktorius lakūnas Kalėda. Pagal jo brėžinius mokyklos staliai padarė sklandytuvą. Jį nusinešdavome už miesto, ant kalvų palei geležinkelį, vedantį Plungės link. Sunkiausia būdavo sklandytuvą su lakūnu iškelti į orą. Keturi stiprūs vaikinai sklandytuvą laikydavo, o pusšimtis mokinių bėgdami tempdavo kilpą, užkabintą už specialaus apie 6 cm diametro guminio amortizatoriaus. Po instruktoriaus Kalėdos komandos ketvertas laikančiųjų sklandytuvą staiga paleisdavo. Lakūnas būdavo prisirišęs diržais. Žaibiškai susiorientavęs, kaip valdyti vairolazdę, jis pakildavo į 30—50 m aukštį, o paskiau nuplanuodavo į žemę. Nuskriedavo iki 300 m. Jei kuris sklandytojas išsigąsdavo ir vairolazdę pakreipdavo netinkamai, smigdavo į

žemę sklandytuvo uodega arba nosimi. Be nuostolių neapsieidavome. Ne kartą staliai kai kurias sklandytuvo dalis turėdavo daryti iš naujo.

Aš labai žavėjausi sklandymu ir atlikau 16 sėkmingų skrydžių. Paskutinysis, šešioliktasis mano skrydis buvo itin sėkmingas — gražiai nusklendžiau apie 350 metrų ir pelniau tokį Kalėdos pagyrimą: „Jei taip nuskriesi per egzaminus, gausi „A“ piloto vardą...“

ATĖJO 1940-UJŲ BIRŽELIS

Vasarą buvom pasiūsti į praktiką — statyti Alsėdžių mokyklą. Tačiau 1940 metų birželyje visi ėmėme jausti, kad Lietuvos padangė niaukiasi. Išgirdome per radiją, kad birželio 15 d., 15 val. sovietų kariuomenė penkiais keliais peržengs Lietuvos sieną. Įspėta netrukdyti. Netrukus sužinojome, kad likviduojama Lietuvos šaulių sąjunga. Įsakyta šauliams gražinti ginklus. Dabar jau praktikos darbai pasitraukė į antrą planą. Rūpėjo nuvykti į gimtinę. Nuėjau pas mokyklos gydytoją Fridmaną, pasiskundžiau sveikata ir keturiolikai dienų buvau atleistas nuo praktikos darbų. Nusipirkau fotoaparata ir išvykau į tėviškę. Pirmiausia grąžinau šautuvą ir 120 kovos šovinių. Skaudėjo širdį, bet turėjau vykdyti įsakymą. Pistoletas buvo asmeninis ir užregistruotas Telšių karo komendantūroje, todėl Linkmenų kuopa į tai pretenzijų neturėjo. Praslinkus „gydymosi“ laikui, grįžau į Telšius.

Ir tėviškėj, ir Žemaitijoje mačiau sovietinės kariuomenės karininkus ir karius. Įspūdį jie darė pritrenkiantį. Kareiviai — skudurais apsvynioję kojas, apsiavę prastais, išklypusiais pusbačiais, apsivilkę prastais, nešvariais drabužiais. O karininkų sermėgų gėdytūsi ir prastčiausias lietuviai. Tik kartą Telšiuose krautuvėje sutikau dešrą perkantį lakūną pulkininką, kuris buvo švariai nusiskutęs ir užsisegęs ant rankos apie 9 cm diametro laikrodį. O šiaip net aukšti karininkai laikrodžių neturėjo. Kai palygindavome sovietų kariuomenę su mūsų (kad ir ne paradine uniforma apsvilkusią), skirtumas buvo neįsivaizduojamas. Niekas ligi tol net nemanė, kad Stalino kariuomenė yra tokia prasta. Apranga rodė ir karių sugebėjimus... Jie labiau panėšėjo į plėšikus ar kišenvagių negu į didžios šalies gynėjus.

Tuo metu Lietuva gyveno tokias sunkias, neaiškias dienas, kad aš nusprendžiau nesimokyti, išvažiuoti kur, kad tik nereikėtų atiduoti savo asmeninio ginklo. Šį nutarimą išdėsciau mokyklos šaulių būrio vadui, ats. ltn. Vrubliauskui. Jis pažadėjo dėl to pasitarti karo komendantūroje su kpt. Jatuliu ir netrukus iš mano pažymėjimo ginklą išregistravo, nors jį man paliko. Tą brangų man daiktą paslėpiau dar giliau. Niekas ir nežinojo, kad turiu pistoletą. Praktika vyko tik formaliai. Ats. ltn. Vrubliauskas man pasakė tik tiek, kad kitų metų pradžioje aš pas jį ateičiau pasikalbėti. Apie mūsų susitikimus ir pokalbius liepė niekam neprasitarti.

MITINGAS GIMNAZIJOJE

Formavosi nauja valdžia. Ji paleido politinius kalinius, kurių Telšiuose gal būta vieno kito. Netrukus gimnazijos aikštėje buvo surengtas raudonasis mitingas. Ant aplinkinių namų sienų, ant aikštės pakylos prikarsė raudonų šūkių ir skarmalų, ruporų. Raudona vėliava ir kažkoks šūkis buvo iškeltas net ant gimnazijos stogo. Mitingui vadovavo buvęs ligonių kasos direktorius Gedvilas. Žmonių susirinko nedaug, gal keli šimtai. Kad gerai matyčiau, įsilipau į klebonijos sodo medį. Suvaryta minia buvo pasyvi, atrodė, tartum klausytojai žinojo viską iš anksto, kas čia bus kalbama. Mitingui ruošiasi kur kas ilgiau negu jis užtruko (apie 1,5 val.). Nusiropštes nuo medžio, jau ketinau traukti namo, bet prie gimnazijos vartų išvydau keistą reginį: du vyrukai, ištempę raudoną plakatą, kabojusį ant gimnazijos stogo, žygiavo priešais Gedvilą palydėjusius ir jau grįžtančius čekistus. Juokingiausia tai, kad tie du vyrukai smagiai traukė „Katiušą“. Milicininkai nesusigaudė, net iš kelio jiems pasitraukė, bet netrukus atsipeikėjo — gal juos išblaivē iškraipyti dainos žodžiai. Jie ėmė vytis plakatą nešusius „dainininkus“. Tada šie metė savo raudoną skudurą į klebonijos sodą. nukūrė į turgavietę, ten įsimaišė į žmonių minią ir dingo. Aš tuos vyrukus gerai pažinojau. Vieno pavardės neprisimenu, o antrasis buvo mano kambario draugas Juozas Žalpys, labai geras jaunuolis, bet per savo energingumą dažnai pakliūdavęs į pavojingas situacijas. Pasirodo, mitingo metu jis užsikorė ant gimnazijos stogo, nutraukė raudoną vėliavą

(sakėsi vėliau įmetęs ją į katilinės krosnį), paskiau nusikabino kelių metrų ilgio raudoną šūkį ir su draugu ketino pereiti visą miestą, nešini tuo šūkiu. Deja, milicija sutrukdė...

O sykių mums abiem su J. Žalpių štai kas nutiko. Vakare mums einant pro pradinę mokyklą, viršum kurios maždaug trijų metrų aukštyje buvo įmontuota kokių 1,5 m diametro penkiakampė stiklinė iliuminuota raudona žvaigždė, J. Žalpys pareiškė turįs kišenėje akmenų ir šią žvaigždę numatęs likviduoti. Aš jam to daryti nepatariau, tad jis man pasiūlė eiti namo, o pats liko neva laukti čia draugo. Mieste buvo ramu. Aš pasukau namų link. Netrukus išgirdau dūžtančius stiklus... Žvaigždė užtemo. Netrukus aplinkinėmis gatvėmis namo parėjo ir J. Žalpys. Nors širdyje mes visi jam dėl šio žygio pritarėme, bet to nerodėme.

1940 metų liepos pradžioje suėmė mūsų mokyklos direktorių Karolį Šimonį. Į jo vietą paskyrė mano mokytoją Kiprą Šaulį. Šis ant drobės nutapė didžiulį Stalino portretą ir pakabino metalistų dirbtuvėse. J. Žalpiui knietėjo ir šį paveikslą sunaikinti. Jis prisirinko smailių tinkamo svorio metalo detalių ir nutaikęs momentą, kai dirbtuvėse nieko nebuvo, sviedė jas Stalinui į veidą. Rytojaus dieną kilo baisus triukšmas, tardė pats direktorius Šaulys. Kalto nerado. Paveikslo pataisyti buvo neįmanoma, teko nukabinti...

Paskutinį kartą J. Žalpių sutikau 1944 metų vasarą Švenčionyse. Apsivilkęs policininko ar gen. P. Plechavičiaus karių uniforma, ginkluotas automatu, pistoletu, sakėsi kovojąs su bolševikais ir Armija Krajova, o jam padėdąs šuo. Beje, šis buvo ne ką mažesnis už jį patį.

Praktikos darbų laikas baigėsi. Rūgpiūtis buvo skirtas mokinių atostogoms, tad išvykau į tėviškę.

1940-ŪJŪ VASAROS ATOSTOGOS

1940 metų vasara Lietuvai buvo tragiškų išbandymų metas. Liepos mėnesio 21 dieną sovietų komunistai surengė komediją — respublikoje įvedė tarybų valdžią, o rugpjūčio 3 d. Maskvoje mus „priėmė“ į SSSR „respublikų šeimą“. Galėtum sakyti, kad tai buvo komedija be pinigų, jei tai nebūtų Lietuvai ir jos žmonėms klastingos tragedijos pradžia...

Per atostogas padėjau broliui Mykolui, seseriai Elenai, kaimynams dirbti lauko darbus. Su pusbroliu Vincu suplūkėme duonkepį.

Telšiuose buvau susitaręs su šv. Kazimiero knygyno vedėja, kad paliktų man po vieną visų gaunamų knygų. Taigi prisipirkau jų nemažai, vos sutalpinau į didelę spintą. Knygos buvo palyginti nebrangios, taigi jų pirkau ne tik sau — norėjau, kad ir apylinkės žmonės daugiau skaitytų, šviestųsi. Bibliotekininku paskyriau vienuolikmetį giminaitį Joną Vilotį. Jis specialioje mano sugrafuotoje knygoje pasižymėdavo ne tik kam ir kokia knyga duota skaityti, bet ir sutartu taškų skaičiumi įvertindavo gražintų knygų tvarkingumą. Tris taškus „pelnęs“ skaitytojas knygų daugiau nebegaudavo.

Brolis tvarkėsi ūkį, puoselėjo savo surinktą iš įvairiausių Lietuvos vietovių geriausių obelių atmainų medelyną. Užveisėme 1,5 ha sodą. Šventvakariais su Mykolu dviračiais važiuodavome į gretimų kaimų jaunimo gegužines. Į Malaišius nevažiuodavome — nenorėjau drumsiti ramybės Elenutei Rastenytei. Ir štai dėl ko. Vieną dieną mane, grįžtantį iš Saldutiškio, Lamėsto kaime sulaukė Bronė Nasevičiūtė ir pakvietė paragauti naminio alaus. Užstalėje sėdėjo ir Elenutė Rastenytė. Kai jau rengiausi važiuoti namo, Bronė pasiūlė man iki Malaišių pavėžėti Elenutę. Tas kaimas man buvo pakeliui, tad mielai sutikau. Bet Elenutė atsisveikinti neskubėjo, kvietė ant aukštumėlės po plačiašakiu ąžuolu pasikalbėti: turinti kažką svarbaus pasakyti. Ji atvirai pasipasakojo, kad jai peršasi žmogus. Gyvena jis netoli Utenos, gan pasiturinčiai, bet veik du kartus vyresnis už ją, todėl nelabai patinka. O svarbiausia — ji norinti už vyrą turėti mane. Aš paaiškinau, kad mokydamasis vesti negalėčiau, bet Elenutė buvo atkakli: „Tik duok žodį, ir aš lauksiu tavęs, kol tu mokysies, kad ir 15 metų“. Tada, remdamasis mūsų kapeliono samprotavimais, aiškinau jai, kad kiekvienas žmogus kas septyneri metai visai pasikeičia, taigi ir aš po 15 metų galiu pasikeisti ir duoto žodžio neišlaikyti. Taip nieko nesutarę ir atsisveikinome su Elenute visam laikui. Vėliau girdėjau, kad tą patį rudenį ji ištekėjo, augino gausią šeimą.

BENDRABUTIS ŽYDŲ ŠVENTOVĖJE

Pro mano tėviškę, vieškeliu nuo Švenčionėlių Utenos link veik kasdieną slinko rusų „tačiankos“. Dulkių debesys prislėgė ne tik pakelės laukus — daug skaudžiau jos slėgė mūsų tautos žmonių širdis...

Į Telšius antriesiems mokslo metams sugrižau kelias dienas anksčiau. Buvęs bendrabučio vedėjas V. Kučinskas pavasarį baigė mokyklą ir išvyko. Bendrabučio vedėju mokykla paskyrė mane. Dabar nereikėdavo mokėti nuomos ir už maitinimą. Darbo nebuvo daug, viską nesunkiai spėdavau nuveikti.

Šiais mokslo metais ir mokykloje viskas keitėsi, nes „kas buvo niekas, tas tapo viskuo“...

Bolševikų valdžia išvaikė žydų rabinus, o jų šventovėje, vadinamojoje „Mechinoje“, įkūrė mokinių bendrabutį. Taigi ir šis faktas liudija, kad pirmieji žydus buvo pradėję naikinti bolševikai. Šio bendrabučio globėju buvo komunistas dailidžių instruktorius Andriuška. Aišku, sinagoga visai netiko mokiniams gyventi. Pirmojo aukšto patalpos buvo labai aukštos, nekūrenamos, todėl čia niekas ir negyveno. Šventi paveikslai buvo barbariškai išdraskyti. Gyvenome tik antrajame aukšte, kur, matyt, būta rabinų kabinetų. Čia radome išlaužytas spintas, primėtytų išplėštų talmudo lapų, kurių mes nemokėjome perskaityti. Viskas ėjo į šiukšles...

Prasidėjus mokslo metams, gavau brolio laišką, kur jis teiravosi, gal būtų sąlygos ir jam mokytis šioje mokykloje dailide. Mokyklos inspektorius Vrubliauskas, sužinojęs, kad mano brolis yra baigęs kariuomenės mokomąją kuopą, joje dirbęs instruktoriumi ir turi puskarininkio laipsnį, liepė skubiai jį čia atsikviesti. Kadangi buvau bendrabučio vedėjas, pasirinkau kambarį, kuriame gyventume mes su broliu Mykolu ir dar vienas mokinys — A. Žvirblis.

Džiaugiausi, kad galiu išlaikyti brolių.

KRYŽIAUS IŠNIEKINIMAS

Gyvas atmintyje išliko labai nemalonus mokslo metų pradžioje įvykęs didelis mokyklos susirinkimas. Čia dalyvavo mokytojai, mokiniai ir daugybė gatvės perėjusių, atseit, valdžios pareigūnų. Direktoriaus K. Šaulio

žmonos brolis Inčiūra pasakė kalbą, o po to, nukabinęs nuo sienos kryžių, trenkė jį į kitą sieną. Kryžius subyrėjo į šipulius... Toks barbariškas kryžiaus išniekinimas sujaukino visus čia susirinkusius. Vienas iš susirinkusiųjų išdrįso išrėžti, kad toks poelgis šaukiasi dangaus keršto... Ir išties. 1941 metų birželio 23 dieną vokiečiams bombarduojant Telšius, bomba pataikė į minėto Inčiūros namą ir skeveldra nutraukė jam dešinę ranką. Netrukus jis mirė. Tada žuvo ir mokyklos direktorius K. Šaulys. Žmonės buvo įsitikinę, kad tai Dievo bausmė už kryžiaus išniekinimą.

MOKYKLOS KOMJAUNIMAS

Jau pirmomis sovietų okupacijos dienomis mokykloje pasklido žinia, kad naikinamos visos ankstesnės mokinių organizacijos — šaulių, jaunaliuvių, skautų ir kitos,— o steigama komjaunimo organizacija. Jos vadovu — sekretoriumi kažkas paskyrė trečios stalių klasės mokinį Alfonsą Jonutį. Mat jį rekomendavusi kažkokia komunistė B. Abdulskaitė. Vėliau pasirodė, kad A. Jonutis nebuvo visai aklas jam peršamų svetimų idėjų skleidėjas ir vykdytojas. Savo pareigas jis stengdavosi atlikti korektiškai. Dėl to ne itin buvo patenkinti jį paskyrusieji ir miesto valdžia. O ir mokiniai šios organizacijos nerėmė. Netrukus A. Jonutį pakeitė B. Sungaila, kilęs nuo Tauragės. Anksčiau jis buvo jaunaliuvis, skautas, ir dar neeilinis, o iš vadovų... Todėl mokiniai iš naujos jo veiklos pasišaipydavo, o šis keršydavo, skųsdavo šaipūnus čekistams. Skundikui tada vargintis netekdavo: nereikėjo nei ieškoti faktų, nei juos pagrįsti. Užteko apie nepatikusį žmogų ką nors neigiamo užsiminti, paminėti jo pavardę. O čekistai buvo uolūs — tuoj paminėtąjį įgrūsdavo į kalėjimą, nes bylą sukurti būdavo vieni juokai: suimtąjį apkaltindavo kuo tik norėdavo. B. Sungaila nebuvo paprastas, eilinis komjaunimo sekretorius, jis buvo ir aktyvus čekistų seklys: vis važinėdavo traukiniais, slankiodavo po stočių laukiamąsias sales, sekdavo pažįstamus ir nepažįstamus žmones. Mokytojus sekdavo ne tik mokykloje, bet ir jų namuose, gatvėse. Besibastantį B. Sungailą visur galėjai sutikti. Dažnas uolias jo „pastangas“ pajusdavo jau už kalėjimo sienų. Jis priklausė niekingiausių karjeristų grupei, nesiskaitė su niekšingiausiomis priemonėmis.

Prasidėjus, karui, užėmus Lietuvą vokiečiams, Sungaila kažkur dingo. Vėliau susibičiuliavo su nauju okupantu, 1943—1944 metais mokėsi Vilniaus aukštesniojoje technikos mokykloje, dažnai lankydavosi trečiojoje Vilniaus nuovadoje, kur gestapo pareigūnui pateikdavo savo surinktas žinias. Taigi jau buvo tapęs gestapo agentu. Įdomu būtų žinoti, ką jis veikia dabar (jei dar gyvena)?.. Turiu nenuginčijamų duomenų, kad nemaža Telsių amatų mokyklos mokinių atsidūrė už grotų ir vėliau buvo nužudyti Rainiuose tik per jį.

Buvęs pogrindininkas A. Jonutis prasidėjus karui nesislapstė, tad kaip buvęs komjaunimo sekretorius buvo suimtas, bet tarpininkaujant sugrįžusiam iš Kauno kalėjimo mokytojui S. Bagdonui, A. Jonutis ir instruktorius Andriuška buvo paleisti. A. Jonutis davė tvirtą žodį, kad su komunistais niekada jokių reikalų neturės. Savo žodį išlaikė. Apsigyveno Salantuose.

ORGANIZUOJAME POGRINDĮ

1940 metų rudenį, prasidėjus mokslo metams, prisiminiau, kad mokyklos inspektorius ats. lt. n. Vrubliauskas dar vasarą buvo sakęs man užėiti pas jį pasikalbėti. Nuėjau atsargiai, apsižiūrėdamas, kad nepastebėtų negera akis. Kadangi mokiniui lankytis pas inspektorių į namus tada buvo nepriimta, sugalvojau kažkokį buitinį pretekstą. Susėdome už stalo ir ilgokai kalbėjomės kaip lygus su lygiu. Ir nutarėme steigti labai slaptą pogrindžio organizaciją. Narius bursime abu. Aš dairysiuosi tarp mokinių, o jis — tarp mokytojų ir šiaip suaugusiųjų. Priimsime tik labai patikimus žmones, išmanančius ir karo dalykus. Pasirodo, šios organizacijos šaknys — Vokietijoje. Ja rūpinosi ten gyvenantys ar repatrijuojantys mūsų aukšto rango karininkai. Vrubliausko nuomone, karas dabar esąs neišvengiamas. Kada jis prasidės, kol kas sunku pasakyti, bet šiuo metu mums esą labai svarbu pasiruošti, susiburti. Tai esąs didelis ir labai pavojingas darbas. Mažiausias neatsargumas galės užtraukti didelių nelaimių. Kad, ištikus nelaimėi, būtų išduota kuo mažiau asmenų, specialistų nuomone, geriausia esą tokia karinę organizaciją kurti pagal „trejetukų“ sistemą. T. y. kiekvienas narys turi teisę priimti į šią karinę organizaciją du narius. Priimtieji taip pat gali pri-

imti po du. Taigi organizacija didėtų pagal aritmetinę progresiją. Vėliau šie žmonės jungtųsi į skyrius, būrius ir t. t. Sugalvojome ir priimamųjų priesaikos tekstą: „Istudamas į karinę organizaciją, prisiekiu kovoti dėl Lietuvos Laisvės ir Nepriklausomybės nesigailėdamas savo sveikatos ir gyvybės. Žinau, kad už pavestų užduočių nevykdymą ar paslapties išdavimą būsiu nubaustas mirtimi“. Priesaikos tekstą rekomenduotina išmokti atmintinai, jo neužsirašinėti.

Ats. ltn. Vrubliauskas žinojo, kad yra sekamas. Lyg nujausdamas, kad mums teks išsiskirti, patarė nutrūkus mūsų kontaktui tuojau susisiekti su gerai informuotu ats. ltn. mokytoju S. Bagdonu. O šiaip veiksime kaip esame susitarę, vengdami susitikinėjimų. Pirmiausia Vrubliauskas prisaikino mane. Priesaikos žodžius iškalčiau į galvą, grįžau į bendrabutį ir ėmiausi darbo. Pirmą vakarą prisaikinau savo kambario gyventojus — brolių Mykolą ir A. Žvirblį. Telšių amatų mokykloje tuometu mokėsi per tris šimtus vyrų. Bent du trečdaliai iš jų mūsų veiklai buvo tinkami. Darbas sekėsi, organizacija plėtėsi. Nepraėjus nė porai savaičių, nutiko įdomus atsitikimas: vienas moksleivis, jaunesnysis puskarininkis V. Karalius kalbino mane stoti į šią organizaciją. Saugumo sumetimais galėjau pasakyti nesutinkąs stoti, bet šį vyrą žinojau esant patikimą, tad daviau suprasti, kad jau priklausau šiai organizacijai.

Mokykloje daug kas žinojo, kad saugumas buvo išskvietęs mokyklos inspektorių Vrubliauską ir jį apklausinėjo. Vieną dieną koridoriuje jis nežymiai mane pakvietė 17 valandą pas jį užėiti. Kalbėjo trumpai ir aiškiai. Pasakė, kad išvyksta dirbti į Vilnių, į švietimo komisariatą, o man liepė visais organizacijos reikalais tartis su mokytoju ats. ltn. S. Bagdonu. Atsisveikiname. Kitą dieną Vrubliauskas su savo manta išvyko. Vėliau apsigyveno Kaune.

KEIČIASI VADAS

Išvykus ats. ltn. Vrubliauskui, ilgai netrukdamas susiradau reikalų nueiti į pagrindinius mokyklos rūmus, kur S. Bagdonas metalistams vedė praktikos darbus. Kai po pertraukos mokiniai suėjo į savo darbo vietas, jis pasigavo mane vestibulyje ir nurodė, kur ir ka-

da pas jį ateiti. Įsitikinęs, kad gatvė tuščia, įsmukau į mokytojo S. Bagdono namus. Naujasis vadas priėmė mane atskirame nedideliame kambarėlyje. Pokalbis buvo labai rimtas. Aptarėme, kurių mokinių derėtų saugotis (B. Sungailos, A. Jonučio). Reikėjo būti budriems ir saugotis naujų, nežinomų išdavikų. Mat bolševikinė sistema negalėjo laikytis be slaptų pranešinėtojų. Vieni jų buvo saugumo užverbuoti, o kiti įsitraukė į šią veiklą iš žioplumo, iš plepumo.

Pas S. Bagdoną lankydavausi bent kartą per savaitę. Reikėjo laikytis ir konspiracijos. Vaizdavau esąs įsimylėjęs greta gyvenančias siuvimo skyriaus mokines Katrytę Girdvainytę ir Oną Piktužytę. Jas palydėjęs, atsisveikindamas ramiai nužvelgdavau S. Bagdono langą. Jeigu prie jo lango stiklo nebūdavo priglausto žurnalo, galėjau ramiai užsukti ir aptarti reikalus. O reikalų vis daugėjo. Mūsų organizaciją jau reikėjo tobulinti. Veikdami pagal „trejetukų“ sistemą, jau buvome įtraukę daugumą patikimų mokyklos mokinių. Atėjo metas juos suburti į skyrius, o visų pirma suformuoti patikimą būrį. Vėliau būrys išsiplėstų į kuopą ar didesnę dalinį. Todėl vienam kovos būriui parinkome skyrininkus ir pavadėme jiems suburti į skyrių po 12 organizacijos narių. Skyrininkais numatėme keturis vyrus: jaun. puskarininkius M. Vilotį, V. Karalių, puskarininkį Ramanauską, grandinį J. Budrecką. Mane S. Bagdonas paskyrė būrininku. Būrys kiekvienu momentu gali tapti kovine kuopa. Ats. ltn. S. Bagdonas patikino mane, kad šiuo metu kuopa yra pakankamai apginkluota, nurodė ir ginklų slėpimo vietą. Kruopščiai sutepti ginklai gulėjo užmūryti šioje pačioje gatvėje, virš knygyno, specialiai įrengtose slaptavietėse. Iškilus būtinybei, apginklavimu turėjo rūpintis Mikuckas, nes jo žinioje šie ginklai ir buvo.

S. Bagdonas nurodė adresą, kuriuo aplinkybių verčiami turintys pasitraukti į Vokietiją galėtų pasiųsti paštu atviruką su pasveikinimu ar šiaip koku tekstu. Datą jie turėtų rašyti metais ar dviem ankstesnę, mėnesį taip pat vienu ankstesnę, o dieną nurodyti tą, kurią ketinama išvažiuoti. Laišką nurodytu adresu dera išsiųsti bent dviem trim savaitėm anksčiau, kad pakaktų laiko ten viską suorganizuoti. Atsakymas gaunamas panašiam atviruke, tik čia atkreiptinas dėmesys į nurodytą dieną ir valandą. Išvykstantis žmogus nurodytu

laiku privalo būti Plungės geležinkelio stotyje ir laikyti kairėje rankoje laikraštį. Čia prie jo prieis nepažįstamas žmogus ir paprašys laikraščio kam nors sukurti. Atsakymas: „Dar ne visą perskaičiau“. Tada reikia sekti paskui nueinantį nepažįstamąjį iki vežimo, kur išvykstantysis bus apkrautas šakomis ar šiaip kuo ir nuvežtas prie sienos. Neilgą kelio tarpą per sieną gali tekti eiti pėsčiomis. Sis „stebuklingas“ adresas pas S. Bagdoną buvo užrašytas už radijo aparato ant sienos. Užrašas labai derinosi su sienos spalva, buvo sunkiai išžiūrimas. Atrodo, kad tai būta vienos pasienio bažnytėlės vargonininko adreso. Šias paslaptis sužinojau ne iš karto, o po daugelio mūsų susitikimų ir pokalbių.

Mokytojas S. Bagdonas statybininkams pamokų neturėjo. Jis dėstė teorines pamokas „katakombose“, metalistams praktikos darbus pagrindiniuose rūmuose, taigi mūsų susitikimas ir pokalbis gatvėje negeros akies galėjo būti pastebėtas ir įtartas, nes visa mokykla žinojo jį esant atsargos karininką, jautė, kad jis nesitaikstys su okupacine valdžia. Bet tada dar galiojo mandagumo taisyklė sveikintis su visais mokytojais. Buvo me susitarę sveikindamiesi parodyti atitinkamą ženklą ranka ar kepure ir pagal tai suprasdavau, kad mokytojas 17—18 valandą kviečia užėiti. Mūsų sutartinių judesių, atliekamų sveikinantis, niekas nežinojo, o mus jie apsaugojo nuo piktos akies.

S. Bagdonas turėjo savo bendraminčių karininkų, pas jį lankydavosi svečių ir iš užsienio. Gauta informacija per mano skyrininkus greit pasklisdavo tarp organizacijos narių, mokinių. Daugiau kaip pusę metų aktyvi mūsų veikla niekam nekrito į akis, niekam nepakenkė.

Kai prasidėjo suėmimai mieste ir mokykloje, ats. ltn. S. Bagdonas, lyg nujausdamas kažką negero, per vieną susitikimą man užsiminė, kad, jį suėmus, kreipčiausi į ats. ltn. A. Norkevičių ir su juo palaikyčiau ryšius. O jei tokia nelaimė ištiktų ir A. Norkevičių, tada reikėtų kreiptis į ltn. Juodikį, kuris tuo metu dirbo ne mūsų mokykloje, o alaus pilstykloje, greta mūsų bendrabučio.

Iš S. Bagdono patyriau, kad apie mano veiklą mokykloje žinojo ir mokytojas A. Norkevičius, ir Juodikis. Vėliau supratau, kad šis karininkas buvo laikomas svarbiausiuoju pagrindžio organizatoriumi. Dėl to su juo buvo vengiama palaikyti oficialius ryšius.

MOKYKLOS REFORMA

1940-ųjų mokslo metų pradžioje buvo panaikintos tikybos pamokos. Norintys lankyti religines konsultacijas rinkdavosi katedroje. Čia sueidavo daugiau uoliesi bažnyčios lankytojai. Tuo pačiu metu panaikinta ir Telšiuose veikusi šv. Kazimiero draugijos mokykla, kurioje siuvimo, mezgimo ir kitų namų ruošos amatų mokėsi mergaitės. Dabar šią mokyklą prijungė prie berniukų amatų mokyklos kaip atskirą siuvimo skyrių. Šio skyriaus vedėja liko M. Vilkaitė, mokytojos-auklėtojos taip pat liko tos pačios (Rudminaitė ir kitos). Ir mokymo programa liko ta pati. Pasikeitė mokyklos pavadinimas, jos vidaus režimas. Anksčiau mergaitės buvo auklėjamos pagal šv. Kazimiero kongregacijos nuostatus. Dabar visi vienuoliškos drausmės bei tvarkos principai, jos atributika buvo paneigta. Anksčiau mergaitėms susitikinėti su berniukais buvo draudžiama, o po šios reformos jos galėjo vaikštinėti su berniukais nors ir kiaušų naktį. Kadangi pedagogų kolektyvas (ir berniukų, ir mergaičių) buvo likęs senas, tai bendras auklėjamasis darbas buvo grįstas senomis tradicijomis, keitėsi pamažu, nors oficialiai auklėjimo metodai tapo laisvesni. Anksčiau nemaža mergaičių gyveno griežtoje auklėtojų priežiūroje, o dabar dalis jų apsigyveno mieste, nuomojosi kambariukus ir tvarkėsi savo nuožiūra, žodžiu, gyveno savarankiškai. Net ir likusiųjų gyventi senose patalpose sąlygos gerokai pasikeitė. Visos mergaitės įsitraukė į bendrą amatų mokyklos veiklą, taip pat į kraštotyros būrelį, čia išikūrė trečia — tautinių šokių — sekcija. Dabar kraštotyros būrelio meninės programos tapo kur kas įvairesnės. Profesorius Jasenauskas parengė grupę dainininkų. Po koncertų mokyklos vadovybė leisdavo porą valandų pašokti. Rengti vien tik šokius buvo draudžiama. Taigi visi stengdavosi kraštotyros būrelio vardu rengti programas. Šokių prižiūrėti likdavo budintis mokytojas. Pašalinių į mokyklą neįleisdavo.

Mokykla su koncertais išvykdavo ir į kitus Žemaitijos miestelius, turėdavom progą geriau pažinti Žemaitiją. Visi būdavome tuo patenkinti.

AREŠTAI MOKYKLOJE

1940 metų liepos pradžioje suėmė mūsų mokyklos direktorių Karolį Šimonį. Ilgokai jis sėdėjo Telšių kalėjime. Ne kartą teko matyti jį kalinio drabužiais apvilktą, vedamą į miesto pirtį. Kalbėtis sargybiniai neleisdavo.

Tų pačių metų lapkričio pradžioje sužinojome, kad Kretingos geležinkelio stotyje suimti du Telšių gimnazijos moksleiviai — Tarvainis ir Žvirgždinis ir du amatų mokyklos moksleiviai — A. Rakas ir A. Čiužas. Juos atvežė į Telšių kalėjimą. A. Čiužą, neturtingą Rietavo batsiuvio sūnų, buvo paleidę, bet vėliau vėl suėmė. Kai kas tada kalbėjo, kad jie norėję pereiti sieną su Vokietija. Mokiniai sužinodavo, kuriuo laiku jie bus varomi į pirtį. Kartais kaliniams pavykdavo sargybos nepastebėtiems pamesti laiškučius. Mokiniai juos pakeldavo. Skaičiau A. Čiužo laiškutį, kuriame jis patarė saugotis B. Sungailos, nes jis esąs Judas — Kretingoje juos išdavęs.

1941 metų vasarį mokykloje surengtame kraštotyros būrelio susirinkime būrelio pirmininkas K. Bučius paskaitė savos kūrybos ir labai jausmingai padeklamavo Maironio eilėraštį „Taip niekas tavęs nemylės“. Į šį būrelio susirinkimą buvo atėjęs ir mokyklos komsorgas B. Sungaila. Po trijų dienų būrelio pirmininką K. Būčių čekistai suėmė, išsivedė. Visi jautėme, kieno tai niekšybės padarinys. Netrukus buvo suimti ir uždaryti Telšių kalėjime dar du mūsų mokyklos mokiniai — K. Baltrimaitis ir K. Puškorius. Visa mokykla žinojo, kad tai Judo — B. Sungailos darbas. Kai kurie mokiniai buvo girdėję tų vaikinių ir B. Sungailos kivirčą. Mat šie priminė jam bendrą ankstesnę veiklą skautų, jaunaliuvių organizacijose. B. Sungailai tai labai nepatikę.

Čia išvardytų mokinių išdavimas — tik B. Sungailos „nuopelnas“. Visi mūsų mokyklos mokytojai ir mokiniai jį prisimins kaip Judą...

Tuo laiku miesto gatvėse prie stulpų po nakties atsirasdavo priklijuotų lapelių su antitarybiniais šūkais: „Šalin komunizmą!“, „Šalin bolševizmą!“, „Okupantai, kraustykitės namo!“ ir kt. Tai buvo panašu į pikto šuns erzinimą: nutrukęs jis galėtų apkandžioti ir visai nekaltus žmones. Aš tokiai veiklai nelabai pritariau.

Mano supratimu, būta rimtesnių užsiėmimų, negu šuns erzinimas.

Per paskutinį mano susitikimą su mokytoju S. Bagdonu sužinojau aukštesnio lygio veikėjų apsvaistytą bušimojo sukilimo veiklą. Atskiros grupės turi atvykti į iš anksto nurodytą ginklavimosi vietą. Jos kuo skubiau apginkluojamos patikrintais, išvalytais ginklais ir užima ginklavimosi vietoje nurodytas pozicijas. Kas 20—25 minutes apginkluojama vis nauja grupė vyrų. Amatų mokyklos kuopai buvo numatyta perimti pagrindinius to meto valdžios rūmus, paštą, išvaduoti kalinius. Tiesa, jėgų paskirstymas gali keistis priklausomai nuo susiklosčiusių aplinkybių. Sukilimas prasidės kilus karui, mieste kilus sumaiščiai. Pagal turimus duomenis tai gali atsitikti kiekvieną dieną, gal net gegužės mėnesį, bet apie tai turi žinoti tik skyrininkai — visiems kovotojams šito skelbti nedera. Aš skyrininkus įpareigojau palaikyti ryšius su savo vyrais, kad kiekvienu momentu galėtų juos susisąukti.

1941 metų balandžio pabaigoje ar gegužės pradžioje mane einantį į mokyklą pasitiko susirūpinusi S. Bagdono žmona. Iš karto supratau, kad įvyko kažkas negero. Ir tikrai — pasirodo, naktį suėmė ir kažkur išvežė jos vyrą ir P. Čipkų. Kad neatkreiptume į save dėmesio, R. Bagdonienei pažadėjau ateiti 18 val. ir viską aptarti. Dar tą pačią dieną susiradau skyriaus vedėją ats. lt. A. Norkevičių. Aptarėme tolesnius mūsų ryšius, susitikimus, veiklą.

Pas R. Bagdonienę smulkios kratos nebuvo daryta, bet čekistai dar galėjo papildomai ko ieškoti, taigi apžiūrėjau butą, ar nėra čia ko įtartino ar kompromituojančio. Ištryniau anksčiau minėtą adresą už radijo aparato ant sienos, jį gerai išiminiau. Vėliau su R. Bagdoniene susitikdavome jos darbovietėje, parduotuvėje. Netrukus suimtųjų žmonos sužinojo, kad jų vyrų Telšių kalėjime nėra — jie kažkur išvežti. Mat Telšių kalėjime atsargos karininkų ar kitų, jų nuomone, „stambesnių žuvų“ nepalikdavo, iš karto išveždavo į Kauną ar dar toliau.

Eilinį kartą susitikęs su A. Norkevičium supratau, kad jis stokojo ryšių, informacijos. Mat vyr. lt. Juodikis, ant kurio pečių gulė sunkiausiaji veiklos našta, čekistų buvo persekiojamas, tad kažkur išvyko, slapstėsi. A. Norkevičius ketino susisiekti su kitais jam žino-

mais veikėjais ir apie naujienas mane informuoti. Gin-klavimosi viršininkas Mikuckis taip pat namie negyveno, taigi ir su juo nesusitikau.

Gegužės mėnesio antroje pusėje sukilimo ženklų dar neįėjome, nors karinis komisariatas suregistravo labai daug mūsų mokyklos vyrų ir ketino šaukti juos į kariuomenę. Patekau ir aš į šį sąrašą. Porą kartų teko net naujokų rikiuotėje dalyvauti. Įsakyta išvykstantiems po mokslo metų palikti komendantūroje savo adresus.

ANTRŪJŲ MOKSLO METŲ PABAIGA

Paprastai Telšių amatų mokykla atestuodavo ir įteikdavo mokyklos baigimo pažymėjimus IV kursų moksleiviams, bet 1941 m. gegužės mėnesį šią mokyklą baigusiais buvo laikomi ir III bei II kursų moksleiviai. Visi jie gavo vienodus atestatus. Taip pat ir aš. Niekas neabejojo, kad joks moksleivis negali įveikti ketverių metų mokymosi programos per dvejus metus. Tinginiai buvo patenkinti, gavę vidurinio mokslo baigimo atestatus po dvejų mokymosi metų, o stropesni mokiniai sielojosi. Pedagogai taip pat buvo susirūpinę tokiu naujos santvarkos „nubuožintu mokslu“. Šiaip ar taip, mokykloje liko tais metais tik pirmame kurse mokėsi mokiniai.

Nors keletas mūsų mokyklos mokinių kentėjo kalėjime, mokykloje gyvenimas ėjo sava vaga. Suėmus kraštotyros būrelį pirmininką K. Būčį, buvau išrinktas laikinai eiti šio būrelio pirmininko pareigas. Toliau ruošėme menines programas, koncertus, vykome koncertuoti, šokome. Buvo ir tokių mokinių, kurie kitų problemų ir neturėjo.

Mokslo metai baigėsi, dauguma mokinių išsiskirstė po visą Žemaitiją. Likosi tik vienas kitas miestiečių. Mano brolis taip pat išvažiavo į mūsų tėviškę. Bendrabutyje likau vienas kaip generolas be armijos. A. Norkevičius irgi išvyko. Miestas kartais atrodė visai tuščias. Gal žmonės nujautė ką negero. Įsidarbinau Telšių miesto vykdomajame komitete, prie miesto tvarkymo darbų statybos techniku. Reikėjo ir pinigų, o svarbiausia — turėti motyvuotą pagrindą vaikščioti po miestą, stebėti jo gyvenimą.

BAISIŲ DIENŲ PRADŽIA

Telšių miesto centre buvo įsikūrusios svarbiausios komunistinės valdžios įstaigos. 1941 metų birželio 13 dienos rytą pamačiau čia sustojusį pilnutėlį sėdinčių ir stačių milicininkų autobusą. Permečiau akimis išlipančius ir suskaičiavau — jų būta apie penkiasdešimt. Keista, kad vasarą jie vilkėjo naujomis melsvomis milinėmis, kalbėjo tik rusiškai, buvo ginkluoti naganais, dauguma jų turėjo automatus su apvaliais šovinių diskais. Išlipę iš autobuso, visi suėjo į čekistų būstinę. Miesto gyventojams toks gausus rusiškos milicijos papildymas negalėjo nesukelti nerimo. Niekas tada dorai nesuprato jų atvykimo tikslo, tik daugelis nuogaštavo, kad papildomi milicijos daliniai nieko gero nežada.

Ankstyvą 1941 metų birželio 14 d. rytą sunkvežimiai su ginkluotais čekistais išsisklaidė po visą apskritį. Vienur rasdavo žmones dar besiilsinčius, kitur jau atsikėlusius. Liepdavo pasiimti maisto, drabužių (iš viso ne daugiau kaip 100 kg) ir per pusvalandį sunkvežimiu jau veždavo juos į nežinią.

Trėmimo pradžioje čekistai žmones dažniausiai rasdavo namie besidarbuojančius ar ramiai sėdinčius už stalo prie bendrų pietų. Jie neatsižvelgdavo į žmonių prašymus pamelžti karves, pašerti kiaules. Atsisakantys vykdyti čekistų įsakymus jėga buvo surišami, sumetami į sunkvežimius, nes okupantų tikslas buvo įvykdyti „užduotis“, „planą“, o sąrašus sudarydavo paskui. Vėliau žmonės, jausdami nelaimę, slapstydavosi žiemkenčiuose.

Geležinkelio stotyje atvežtieji būdavo perduodami čekistų kariuomenės žinion. Vyrus nuo šeimos atskirdavo, visus, „krovė“ į prekinius vagonus...

Birželio 17 dieną geležinkelio stotyje savo akimis mačiau atvežtą mokyklos matematikos mokytojos S. Serafinienės šeimą. Ats. ltn. Serafiną čekistai atskyrė ir nuvedė į kitą vagoną. Negelbėjo vaikų šauksmai, žmonos ašaros, prašymai. Durtuvus ant šautuvų atkišę kareiviai pašalinių žmonių neprileisdavo. Tautos tragedija, kurios žodžiais neįmanoma nusakyti, draskė širdį. Dar tą pačią dieną Telšių geležinkelio stotyje penkis tremtinių prigrūstus vagonus prikabino prie keleivinio sąstato ir išvežė Šiaulių kryptimi. Į šitą traukinį įlipau ir aš, nes sąžinė man liepė palydėti savo brangiąją mo-

kytoją bent iki Šiaulių. Čia vagonus su tremtiniais nuo keleivinio traukinio atkabino ir prijungė prie ten formuojamo bendro tremtinių ešelono. O iš viso su tremtiniais čia stovėjo per 100 vagonų. Susirinkusi didžiulė minia klegėjo, šaukė — dar norėjo nelaimingiems išvežamiesiems ką nors svarbaus pasakyti gal paskutinį kartą. Vienas „liaudies priešas“ pro vagono langutį prašė atnešti jo universiteto baigimo diplomą, kitas davė paskutinius svarbius nurodymus savo pažįstamiems... Iš kai kurių vagonų sklido dainų, giesmių posmai: „Sutems tamsi naktužėlė... Kur aš nukeliausiu, nakvynėlę gausiu. „Lietuva brangi“, Lietuvos himnas. Niekas negalėdamas jiems pagelbėti, vėlai naktį nuėjau pas savo pusbrolių Kostą. Taip ir prašnekėjome visą naktelę apie tragišką mūsų Tautos likimą, neaiškia jos ateitį.

Rytą sugrįžau į Telšius ir ėmiau svarstyti, ką toliau daryti. Kiekvienu momentu ir aš galėjau atsidurti išvežamųjų vagonė ar kalėjime. Nuolatos nešiojausi užtaisytą pistoletą ir dvi granatas.

DIRKSTELIŲ KAIMO ŽIEMKENČIUOSE

Seimininkė, patyrusi apie mano išėjimą ir jo tikslą, padarė keletą sumuštinių, patarė, ką turėčiau paimti su savimi. Atokiau nuo kelio, paežere nuėjau Dirkstelių kaimo link. Laukuose sutikau pažįstamą mūsų mokyklos moksleivį stalių L. Barkauską. Nepalikdami brydės, užkopėme į rugiais sužėlusį kalnelį. Čia aptikome ir daugiau savo namus apleidusių ir rugiuose besislapsstančių kaimo žmonių. Vyrai buvo apsiginklavę šakėmis, laužtuvais, lazdomis. Niekam nesigirdamas turįs geresnį ginklą, lazdą įsitaisiau ir aš. Žmonės pareidavo namo tik gyvulių pašerti, apsižvalgyti, surinkti žinių. Rugiuose stovėti nebuvo galima, visi turėjo gulėti, kad neišduotų slėptuvės. Apsižvalgyti dažniausiai eidavau aš su draugu. Maisto visi turėjo pasiėmę pakankamai, o atsigerti atsinešdavo vandens iš šulinio, be to, troškuliui numalšinti tada tiko ir ežero ar upelio vanduo.

Paskutinėmis dienomis čekistų veikla, važinėjimai po kaimus lyg ir buvo aprimę. Gal būta tylos prieš audrą. Naktimis aplankydavau savo šeimininkes, bet bendrabutyje nelikdavau.

Mano ryšiai su A. Norkevičiumi buvo nutrūkę, su Juodikiu likosi neužmegzti. Nieko veikti negalėjau. Visi mano vyrai išvažinėjo po namus ir nesuimtieji čekistų slapstėsi.

Birželio 21 dieną, pavakare su L. Barkausku ėjome apsižvalgydami kito kaimo link ir laukuose sutikome taip pat besislapstantį nepažįstamą vyrą, kuris tada ištarė pranašiskus žodžius (nors tada nesuvokėm jų tokius esant): „Jau nebilga rusa čia besiaus, gret bus karas.“

KARAS

„Kur netikėta, ten kaip padėta“ — sako lietuvių partarlė. Ryte, tik išaušus pietvakariuose pasigirdo kurtinantys šūviai. Vieni sakė, kad sovietai visus žmones paeiliui tratina, kiti — kad tremtinius vagonuose naikina. Dar kiti ginčijo: vagonus išvežė į rytus, o šaudė priešingoje pusėje. Iš vakarų praskriejo naikintuvų lydimi bombonešiai. Kai kurie besislapstantys pakilo iš rugių ir parėjo namo. Kiti dar likosi. Mes su L. Barkausku nuėjom į bendrabutį, kur jis netrukus atsinešė ilgai slapstyta aparatą. Seimininkės į krautuvę pasiūstos padėjėjos pasakojo, kad mieste kilęs baisus sąmyšis. Neva po visas įstaigas lakstą susirūpinę valdžios pareigūnai — matyt, kažkas negero nutikę. Šiaip eilinių gyventojų nei mieste, nei krautuvėse nematyti. Nutarėme, kad jauniems vyrams mieste rodytis pavojinga. Įsitaisėme su savo radiju palėpėje. Taip praėjo sekmadienis. Pirmadienį išgirdome skrendant lėktuvus. Pasigirdo netoliese keli sprogimai. Apie pusiaudienį pagavome Kauno radijo stotį, pranešusią, kad sekmadienį, 4 valandą ryto prasidėjo karas, kad Kaune sudaryta Laikinoji Lietuvos Vyriausybė, raginanti atsargos karininkus, buvusius šaulių vadus organizuoti partizanų būrius, naikinti bėgančius visais Lietuvos keliais bolševikus. Kaunas jau esąs išvaduotas. Tai įrodė sklindanti Lietuvos himno melodija. Iš miesto grįžusios mergaitės patvirtino, kad bolševikinės valdžios pareigūnai kraunasi mantą į mašinas ir nešdinasi rytų kryptimi — bėga.

Kitą dieną patys išsiruošėme į žvalgybą mieste. Svarbiausias mūsų uždavinys buvo pasiekti kalėjimą — gal galėtume padėti kalinamiems mūsų mokyklos mokiniams.

Apie 10 valandą Respublikos gatvėje sujudo ir civiliai žmonės, ir kariškiai. Maždaug tuo laiku atsivėrė kalėjimo durys ir ten įėjo Domas Ročius, saugumo viršininkas Petras Raslanas, kalėjimo partorgas Vaitkus, kalėjimo gydytojas Gutmanas, pora mums nepažįstamų civilių pareigūnų ir apie šešetą kariškių. Respublikos gatvėje, šiek tiek atokiau nuo kalėjimo, buvo išrikiuota kulksvaidžių, kareivių. Aplinkinėm gatvelėm grįžome į bendrabutį, o pavakaryje kita puse, Ežero gatve prislinkome prie kalėjimo. Gatve važiavo eglėšakiais apkaišyti sunkvežimiai; kiekvienas jų vežė po kelis ginkluotus kareivius. Vėl grįžome į bendrabutį.

O Kauno radijo stotis vis kartojo savo raginimą šauliams, karininkams. Taigi apsivilkau šaulio uniformą, pasiėmiau išsaugotąjį „Mauzerį“ ir patraukiau į miesto centrą — prie pagrindinių čekistų rūmų. Bet čekistai jau buvo pasprukę. Čia rinkosi gyventojai, pasirodė ir karininkų. Dalis vyrų buvo išskirstyta patruliuoti mieste. Leitenantai Nakutis ir Kerpauskas nutarė suburti kariuomenės dalinį. Iš pradžių jie užėmė mūsų bendrabučio patalpas Sinagogos gatvėje. Kitą dieną susibūrė vietos partizanų štabas. Jam vadovavo kpt. Lapas. Jis vieno partizanų būrio vadu paskyrė gimnazijoje dirbusį ats. vyr. ltn. Lyberį, kito būrio — ats. ltn. A. Norkevičių, o trečio — mane. Man dar pavedė ir partizanų štabo raštininko pareigas. Esant pakankamai apsaugai, susikūrė ir aukštesnioji valdžia: apskrities viršininku paskirtas Ramanauskas, karo komendantu — aviacijos majoras Svilas, policijos viršininku — vyr. ltn. Juodikis, jo pavaduotoju — vyr. ltn. Paulauskas. Aš priiminėjau iš valsčių raštiškus, o vėliau ir telefoninius pranešimus, viską tiksliai perdavinėjau vadovybei.

Partizanų štabe dirbau neskaičiuodamas darbo valandų. Išvargęs į bendrabutį grįždavau tik pailsėti. Kasdien po darbo karo komendanto įsakymu čia budėdavo įgulos karininkas, turėjęs ryšį su visais miesto vadovais. Tiesiogiai jam priklausė įsteigtas savisaugos batalionas, partizanų štabas, policija. Jis buvo atsakingas už padėtį mieste ir apskrityje. Vienas partizanų būrys nuolatos telkėsi partizanų būstinėje, buvo sargybos viršininko žinioje. Sargybos viršininku buvo vienas iš partizanų būrio vadų. Jis palaikydavo ryšį su įgulos viršininku, siuntė ginkluotus patrulius budėti į miesto gatves. Dalis partizanų naktį ginkluoti pareidavo į savo namus, bet

mieste kilus menkiausiam bruzdesiui, niekieno nekviesti atskubėdavo į sargybos būstinę. Dažnas atsivesdavo ir savo iniciatyva „sumedžiotą laimikį“. Suimtuosius laikydavome kalėjime, kol išaiškėdavo jų asmenybė, kės-lai. Partizanai gerai žinojo savo aplinkos pavojingus asmenis, tad juos suimdavo ir pristatydavo į štabą. Sta-bas, gavęs žinių apie besislapstančius komunistus ar už-silikusius rusų kareivius, pasiūsdavo partizanų ar savi-saugos dalinio karių, ir šie reikalus spręsdavo vietoje. Savo būrio einamuosius reikalus tvarkyti paskyriau il-gokai Lietuvos kariuomenėje liktiniu puskarininkiu tar-navusį energingą būrininką. Jis dirbo ir mano padėjė-ju, tad aš kartu galėjau dirbti ir štabe, kur buvau paskirtas gal ir dėl to, kad mokėjau rašyti rašomąja mašinėle.

PECKAUS PRANEŠIMAS

Peckus anksčiau buvo dirbęs Telšių amatų mokyk-los krosnininkų instruktorium, bet, mokyklą reformavus į dvi metę, sumažėjus mokinių, darbą susirado Telšių gaisrinėje. Gaisrinės mašinoms pritrūkus kokių nors de-talių, Peckus kartais jų gaudavo Rainių dvare. Štai ir birželio 23 dieną jis tokiu tikslu važiavo ten pro Rai-nių miškelį. Pastebėjo riogsančias rusų mašinų prieka-bas ir prie jų besisukinėjančius žmones. Sustojo ir jis apsižiūrėti — bene ras čia kokią tinkamą mašinos detalę. Apžiūrinėdamas paliktas priekabas, Peckus pastebėjo netoliese šviežiai kasinėtą ir samanomis uždangsty-tą žemę. Susiradęs kastuvą, ėmė purią žemę kapstyti. Ir koks siaubas apėmė, kai visai negiliai aptiko nužudytų žmo-nių kūnus. Nieko nelaukdamas, Peckus grįžo į miestą ir apie tai pranešė policijos pareigūnams ir partizanų štabui. Tada žmonėms pradėjo aiškėti, kur dingo Telšių kalėjimo politiniai kaliniai...

Įvykio vietą aplankė atsakingi pareigūnai ir davė įsakymą nelaiminguosius iškasti. Atkasti kūnai buvo guldomi į eilę ant samanų, apiplaunami, kad galima bū-tų atpažinti asmenybes. Gydytojų komisija rašė atitin-kamus dokumentus. Atkasė 73-jų kalinių kūnus. Dau-guma jų iš kalėjimo paimti apatiniais baltiniais, suriš-tomis rankomis ir kojomis. Sumesti į sunkvežimius, jie čia buvo atvežti ir sadistiškai neapsakomai žiauriai nu-

kankinti — jiems nupjaustytos ausys, nosys, lytiniai organai sumušti, daugeliui nupjauti ir sukišti į burną... Kelių kalinių kūnuose mačiau išrėžtas ertmes, o į jas sukištas rankas... Šautinių žaizdų nepastebėta (matyt, bijota triukšmo). Žudymui panaudotas elementarus galvažudžio ginklas — peilis ir durtuvas.

Skaudžiausios minutės išgyventos, kai artimiausi giminės negalėjo atpažinti brangiausių savo giminių. Prisimenu, vienas sudarkytas kūnas buvo apmautas diagonalės audinio kelnėmis. Kadangi gegužės pradžioje ir atsargos karininkai S. Bagdonas su P. Čipkumi iš namų buvo paimti irgi su kariškomis diagonalės kelnėmis, tai dabar čia gulintį nelaimingąjį „savinosi“ dvi moterys: Bagdonienė ir Čipkuvienė. Abi jos šitą kūną prausė, rengė abi kaip savą vyrą apverkė, abi palaidojo bendrame kape...

Kiekvienam nužudytajam sukaltas karstas įkeltas į atskirą vežimą. Vežimų vilkstinė pajudėjo katedros link. Šventoriuje kunigai pašventino karstus, laikė šv. mišias, o žmonių minia plūdo ašaromis...

Kankinių tarpe buvo penki Telšių amatų mokyklos moksleiviai — Kostas Bučius, Antanas Čiužas, Adomas Rakas, Kazimieras Baltrimaitis, Kazys Puškorius, du — gimnazijos mokiniai — Zenonas Tarvainis, H. Zvirgždinis. Atpažintas vienas ir Plungės gimnazijos mokinys; jį pasiėmė artimieji. Visus laidojo viename kape, nes retą kankinį artimieji beatpažino. Alpo mergaitės, mokslo draugės, žmonos, seserys, motinos. Ašarojo visa laidotuvių minia. Kankinių krauju, žmonių ašaromis persunkta žemelė amžinam poilsiui priglaudė didvyrių kūnus.

Žudikai aiškūs: Domas Ročius, Petras Raslanas, kalėjimo partorgas Vaitkus, kalėjimo gydytojas Gutmanas ir kt. Jų liepimu buvo žudoma, pasitelktas ir kariuomenės dalinys. Visi žudikai privalo būti išaiškinti ir nubauti. Ši baisi tragedija, sadistiškos žudynės šaukiasi dangaus keršto. Žudikai negali naudotis senaties privilegija. Juo labiau, kad šturpių žudynių vieta Lietuvoje — ne tik Rainiai: lavonais nusėta visa Lietuva — Pravieniškės, Panevėžys, Zarasai, Petrašiūnai Kaune ir t. t. Krauju patvinę daugelis Lietuvos miestų, miestelių, kaimų. Dievas yra teisingas. Ne be jo žinios žlugo Romos imperija. Atpildo sulauks ir raudonoji, bolševizmo imperija.

O tragiškos Bagdonienės ir Cipkuvienės istorijos tęsinys buvo toks. Birželio 28 dienos vakarą abiejų vyrai grįžo į namus. Moterų džiaugsmui nebuvo galo, tai buvo tikras stebuklas. Vėliau paaiškėjo ir visa to „stebuklo“ eiga. Kaip atsargos karininkus, čekistai juos laikė itin pavojingus ir tik suėmę iškart išgabeno į Kauno kalėjimą. Čia jų nespėjo sunaikinti, nes sukilę partizanai išvadavo. Tik išvadtuotas, S. Bagdonas tuojau ėmėsi vadovauti Kaune partizanų būriui. Aprimus kovos veiksmams Kaune, jis grįžo į Telšius.

Karininkų čia nebuvo per daug. Jau kitą dieną jis vadovavo mūsų kuopos trečiam būriui. Man buvo pavestas ketvirtas būrys. Savo būrininką pasilikau, jis kartu buvo mano pavaduotojas, tad ramiai galėjau dirbti ir štabo viršininku — tvarkyti gaunamą dokumentaciją, rengti atsakymus apskrities partizanų vadams.

Iš aplinkinių vietovių į Telšius buvo siunčiami buvę veikėjai komunistai. Juos tardymui laikėme kalėjime, o dokumentus persiūsdavau saugumo tardytojams. Mat jau buvo pradėjęs veikti saugumas, veikė ir kriminalinis skyrius, baigė atsikurti visos ankstesnės įstaigos.

PARTIZANAI LIKVIDUOJAMI

Karo pradžioje svarbiausios vokiečių kariuomenės jėgos didžiaisiais keliais visu smarkumu veržėsi į Rytus. Trečią karo dieną vokiečių aviacija jau bombardavo Minską. Per trumpą laiką Telšių mieste ir visoje apskrityje susiorganizavo lietuvių partizanų būriai. Kiekviename valsčiuje visus kelius, laukus, miškus jau sekė partizanų akis, sulaikydavo įtartinus asmenis, pristatydavo juos į Telšius, kol išaiškindavo, ar tai ne priešai, o nepasitraukusius rusų kareivius nuginkluodavo ir dažniausiai paleisdavo. Karo komendanto ats. mjr. Svilo įsakymu atsargos karininkai pagal grafiką buvo skiriami įgulų budėtojais, o dieną budėjo pats karo komendantas. Į įgulų budinčiųjų grafiką buvau įtrauktas ir aš. Nors karininkas nebuvo, bet ir štabe, ir būryje ėjau partizanų karininko pareigas.

Perėmus budėjimą, miesto ir apskrities partizanų, policijos, savisaugos bataliono kariai pereina įgulų budinčiojo žinion. Vieną iš įsimintinų dienų budėdamas, kaip visada, pirmiausia susitikslinau ryšio su aukštesne

vadovybe ir su savo padaliniais priemonės. Vienas partizanų būrys ėjo sargybą mieste, prie suimtųjų stovyklos ir kitų strateginių objektų, antras būrys — atskiromis grupelėmis patruliavo po miestą. Būstinėje dar turėjau apie 15 laisvų partizanų. Du būriai ilsėjosi, bet, kilus pavojui, vyrai susirinktų net nekviesti. Viskas buvo tvarkoje, ramu. Iš valsčių nebuvo jokių neraminančių pranešimų. Apie 22—23 valandą iš už Masčio ežero Dirkstelių kaimo kryptimi pasigirdo kulkosvaidžių serijos. Netrukus iššaukiau savisaugos bataliono skyriaus kareivių, porą saugumo pareigūnų, tuojau pat pasiunčiau žmonių, kad ištirtų padėtį. Paaiškėjo, kad sargyba, atlydėjusi iš Rietavo sugaudytus besislapstančius komunistus ir perdavusi juos kalėjimo žiniai, vakare grįždama į Rietavą išgėrė ir sumanė pademonstruoti savo galybę. Tuojau parengiau raportą karo komendantui mjr. Svilui. Rekomendavau išsišokėlius nubausti. Mjr. Svilas taip ir padarė.

Lyg ir buvome bepradedą normaliai gyventi, nes vokiečių kariuomenė Telšiuose dar nebuvo pasirodžiusi — nebent koks žvalgybos dalinys pro šalį retkarčiais pravažiuodavo. Atrodo, liepos 10 dieną, vykdamas į Rytų frontą, buvo užsukęs vyr. lt. Vitkus su savo draugais. Jis anksčiau buvo čia tarnavęs Lietuvos kariuomenėje, o vėliau repatrijavęs į Vokietiją. Apie liepos vidurį į Telšius atvyko keletas vokiečių civilinės valdžios pareigūnų, tarp jų ir zonderfiureris, kurio turėjo klausyti visa lietuvių karinė ir administracinė valdžia. Apskrities viršininkui jis pateikė raštą, reikalaujantį surinkti ir perduoti vokiečiams visus ginklus. Taigi visi ginklai ne tik mieste, bet ir valsčiuose buvo suregistruoti atitinkamoje byloje. Jau vien tai rodė, kokią vokiečiai ateitį mums rengia.

Kartą, budėdamas įguloje (gal paskutinį kartą), išsiėmiau iš seifo tą miesto ir apskrities ginklų registracijos bylą. Čia buvo suregistruoti ne tik atimti ginklai iš priešo, bet ir visų partizanų asmeniniai ginklai, išsaugoti jų per visą raudonųjų okupaciją. Supratau, kad vokiečiai nusprendė mus apiplėšti, atimdami net asmeninius ginklus, kuriuos saugodami mes rizikavome savo gyvybe... Tada atidariau krosnies dureles, įmečiau į ugnį tą bylą, dar pasklaidžiau lapus, kad geriau sudegtų... O rytą po budėjimo raportavau rinktinės vadui kpt. Lapui ir karo komendantui mjr. Svilui apie mane ištiku-

sią „nelaimę“: pranešiau, kad sudegė partizanų ginkluotės registracijos byla. Kpt. Lapas, nė žodžio netaręs, apsisuko ir išėjo, o mjr. Svilas taip pat nieko nepasakė, nors jo veide pastebėjau švystelėjusį tramdomą šypsni.

Tą pačią dieną išsikviečiau visų Telšių valsčiaus partizanų vadus. Ir jiems apie visa tai smulkiai išaiškinau. Šie tokiu mano poelgiu buvo labai patenkinti. Sutarėm, kad reikės surinkti ir gražinti tik sugadintus, nebepataisomus ginklus — be spynų priešlėktuvinės patrankėles ir kulkosvaidžius, taip pat sunkiąsias patrankas, kurių apie 30 gulėjo griovyje netoli Tryškių (iš jų net rusai nebuvo nė karto iššovę). Visus tinkamus ginklus vyrams liečiau saugiai pasidėti ir laikyti, kol jų prireiks. Maždaug liepos 20 dieną mūsų partizaninė veikla liovėsi.

LIETUVOS AKTYVISTŲ FRONTAS

Rinktinės vadas kpt. Lapas išvyko į savo ūkį netoli Luokės. Ir partizanų būrių vadai grįžo prie savo darbų. Karo komendantas ats. mjr. Svilas perėjo į kitą, toje pačioje gatvėje esantį pastatą. Čia antrame aukšte kūrėsi Tėvynės darbo apsaugos (TDA) ramovė — valgykla, o pirmame aukšte įsikūrė mjr. Svilo vadovaujamas Lietuvos aktyvistų fronto (LAF) štabas. Dirbti štabo viršininku pakvietė mane. Su malonumu priėmiau šį Svilo pasiūlymą. Man pavesta viską tvarkyti savarankiškai — kviestis reikalingus valsčiaus žmones, rengti atsakymus į gaunamą korespondenciją. Neaiškiais klausimais tardavomės abu. Majoras kasdien prieš pietus ateidavo pasirašyti raštų. Tai užtrukdavo kartais ir porą valandų. Atsakymų į Kauno LAF'o štabo raštus kartais pirmiausia rengdavau juodraščius. Peržiūrėtus Svilo, juos perspausdindavau ir kitą dieną pateikdavau pasirašyti.

Į štabą savanoriškai atėjo dirbti du būsimieji Telšių gimnazijos abiturientai — Janušas ir A. Giedraitytė, per rusų okupaciją buvę aktyvūs pogrindininkai. Pasikalbėję su aktyviais pogrindžio veikėjais (J. Mečiu iš Varnių, Jurgeliu iš Pavandenio, Brencium iš Nevarėnų, kpt. Antanavičium iš Plungės, gimnazijos abiturientais V. Rimkūnu, P. Lukausku, Bacevičium, mokytoju ats. ltn. S. Bagdonu ir kt.), nutarėme visiems dirbusiems pogrindyje, o prasidėjus karui, aktyviai įsitraukusiems į su-

kilimą, išduoti pažymėjimus. Apsvarstėme ir suredagavome pažymėjimo tekstą, o Janušas ir A. Giedraitytė pasirūpino išspausdinti spaustuvėje keletą tūkstančių blankų. Juos nusiunčiau į valsčius kartu su mums pateiktais aktyvistų sąrašais. Buvusių partizanų vadų užpildytus blankus mūsų štabe registravome į tam reikalui skirtą žurnalą, antspaudavome, o LAF'o vadas mjr. Svilas juos pasirašydavo.

Visos pirmo aukšto patalpos buvo mano žinioje. Viename kambaryje gyvenau ir miegojau. Taigi mane čia galėjai rasti bet kuriuo paros laiku. Tame pačiame pastate esančioje ramovėje — valgykloje rinkdavosi moksleiviai, buvę LAF'o ir partizaninio judėjimo organizatoriai. Aptardavome situaciją, kalbėjome apie naują okupaciją, pasirengimą naujam pagrindžio darbui. Apskrities aukštų tarnautojų pasitarimuose apskrities viršininko A. Ramanausko kabinete liepdavo dalyvauti ir man. Čia būdavo svarstomi einamieji visos respublikos politikos reikalai.

Tuo metu aš vilkėjau šaulio uniformą. Kai kurie mūsų mokyklos ir gimnazijos moksleiviai mane retkarčiais „patraukdavo per dantį“ kaip didelį „viršininką“. „Viršininkauti“ man tikrai nebuvo lengva, o uniformą dėvėti įpareigojo šaulių statusas, be to, neturėjau ir deramo civilinio kostiumo.

Žuvus amatų mokyklos direktoriui K. Šauliui, pedagogų taryba direktoriumi išrinko mokytoją A. Grytę. Dabar sovietų „išradimas“ nebaigusiems mokyklos išduoti baigimo pažymėjimus nebegalėjo. Mokslas buvo tęsiamas. Taigi ir man teks sugrįžti į mokyklą ir ją baigti, kad gaučiau vidurinio išsilavinimo atestatą ir galėčiau stoti į aukštąją mokyklą.

Mūsų bendrabučio patalpas sinagogoje buvo užėmęs savisaugos dalinys (jo vokiečiai nepaleido). Taigi miesto vadovybė bendrabučiu paskyrė buvusį „Klaros“ viešbutį. Jis visiems patiko — čia buvo ir erdvi virtuvė, ir valgykla, ir mažų kambariukų. Taigi bus patogu ruošti pamokas.

LAF'o aktyvistų ir partizanų pažymėjimų registracijos knygą pasiėmė majoras Svilas. Pas mane liko gaudamų ir siunčiamų raštų registracijos knyga, raštai, nuorašai. Nuo rugpjūčio pradžios Janušas ir A. Giedraitytė tik retkarčiais užeidavo pasikalbėti, bet jau štabe nedirbo. Čia likau vienas. Majoras Svilas tvarkė savo

reikalus apskrities viršininko įstaigoje, užeidavo ne kasdien.

Rugpjūčio pradžioje buvo gautas Kauno LAF'o štabo kvietimas mjr. Svilui atvykti į Kauną. Majoras parsivežė įsakymą, kuriame informuojama, kad Lietuvos aktyvistų frontas panaikinamas, buvęs LAF'o vadas generalinio štabo majoras Puodžius atsistatydino; LAF'o štabas reorganizuotas į Lietuvos nacionalistų partiją. Vadu paskirtas inžinierius Klemensas Brunius, organizacinio skyriaus viršininku — J. Vokietaitis; buvę LAF'o apskričių vadai skiriami LNP vadais; reorganizuojami ir apskričių štabai.

Taigi tapau Telšių apskrities LNP organizacinio skyriaus viršininku. Susirinkus visam būriui pagrindininkų, aptarėme tolesnę savo veiklą. Visiems buvo aišku, kad privalome vėl lįsti į giliausią pagrindį, rengtis kovai su nauju — vokiškuoju okupantu. Visi tai gerai suprato, tam pritarė, bet neturėjome strategijos, realaus plano, kuris mūsų veiklą nukreiptų kuo naudingesne kryptimi.

LIETUVOS NACIONALISTŲ PARTIJA

Tą pačią savaitę atvyko naujas LNP vadas — Alfonsas Kruopis, civilis žmogus. Daugelio nuomone, mjr. Svilas LNP vadu likti nesutiko ir dėl to atsistatydino. Mane laikinai paliko organizacinio skyriaus viršininku, nors aš išpėjau, kad prasidėjus mokslo metams tęsiu mokslą. Organizacinio skyriaus viršininku paskirtas mjr. Misevičius, vyr. buhalteriu — plk. ltn. I. Žulys, mašininke nusamdyta K. Šaulytė.

Keičiantis apskrities vadovybei, visokiausių reikalų štabe kasdien susikaupdavo begalė. Atvykdavo valsčių pagrindininkai, buvę partizanų vadai: visiems buvo įdomu išsamiau sužinoti apie vadovybės keitimąsi, šito priežastis. Padaugėjo darbo ir man, nes plk. Žulys dažną interesantą nukreipdavo pas mane.

Neretas pagrindyje dirbusių vyrų manęs tiesiai klausdavo: „Ar LNP nebus komunistų partijos analogas?“ Aiškinau, kad jokių būdu šito neturėtų būti, bet iš teisybės gerai viso to nė pats neišmaniau. Stokojau ir argumentų visa tai paneigti. Dar pats tik stebėjau, kas čia darosi. Sakysim, kodėl aukšto rango karininkai ne-

užima svarbių postų (antai plk. Žulys, iki šiol dirbęs Biržuvėnų valstybinio ūkio buhalteriu, tokioms pareigoms atėjo ir į mūsų štabą; kiti karininkai taip pat užėmė eilinių postus). Tai buvo daug sakantys faktai. Laisvalaikiu su pulkininku žaisdavome šachmatais. Bandydavau išgauti jo nuomonę svarbiais mūsų tautai klausimais. Bet jis vengė atsiskleisti. (Prie šios asmenybės dar sugrįšiu.)

Į rugpjūčio pabaigą LNP vadas A. Kruopis iš Kaučo parvežė ilgoką memorandumą vokiečių įstaigų vadovybei. Jį padauginome ir išsiuntinėjau į kiekvieną valsčių buvusiems partizanų aktyvistų (dabar LNP) vadams. Skaitėme memorandumą susidomėję. Iš jo aiškėjo LNP pozicija — dabar jau niekas negalėjo pasakyti, kad LNP eina su vokiečiais ar jiems pataikauja. Visi įsitikino, kad LNP neketina tapti partija, analogiška komunistų partijai. Vadinas, LNP nebuvo Tautos išdavikė, bet strateginiais sumetimais rinkosi tinkamesnę kovos kelią.

Artėjo rugsėjis, iš tolimesnių vietovių jau plaukė moksleiviai. Prieš pat mokslo metus LNP vadas A. Kruopis formaliai paskyrė mane amatų mokyklos LNP vadu. Bet jokios organizacijos mokykloje nekūriau: viena, mokykloje galiojo ankstesnė taisyklė nesteigti jokių politinių organizacijų, o antra — ši organizacija (nors faktiškai nepriklausė nuo vokiečių) dvelkė okupanto „kva-peliu“ — atrodė sukurpta lyg pagal okupanto modelį ir tartum būtų naudinga jam. O juk iš viso ko buvo matyti, kad vokiečiai mums nieko gero nelinkėjo, darė tą patį, kaip ir rusai — kiek įmanydami bandė mumis pasinaudoti, mus apiplėšti, o gal net ir sunaikinti (kaip pasielgė su žydų tautos žmonėmis).

VOKIEČIŲ KLASTA KEROJA

Vokiečių karius lietuvių tauta laikė vaduotojais, gelbėtojais nuo sovietų išnaikinimo, tad iš pradžių stojome su išsaugotais ginklais vokiečius remti. Mat vermachto žygyje išvelgėme ne tik šviesesnę savo tautos ateitį, bet ir Rusijos tautų išgelbėjimą nuo pražūties. Tačiau vokiečių rudmarškiniai, jų civilinė valdžia užkariautoms tautoms iš karto ėmė rodyti dantis. Naujų okupantų taktika buvo kita, bet tikslo būta to paties:

sunaikinti okupuotų kraštų gyventojus, užvaldyti jų turtą. Jie surinko mūsų partizanų išsaugotus ar kovoje su priešu įsigytus ginklus (ginklai liko tik pas sumaniai sugebėjusius juos paslėpti), panaikino įkurtus štabus, organizacijas (LAF, LNP).

Telšių kalėjimo partizanai (šauliai) laikė sugautų per šimtą komunistų veikėjų, sunkiai nusikaltusių prieš Lietuvos žmones. Teisingumo organai jų bylas tyrė, nusikaltę buvo teisiami. Vokiečių komisaras Gevekė, atstovaujantis apygardai, nebaigtas nagrinėti bylas nutraukė, ir komunistus, neatsižvelgdamas į jų nusikaltimus, paleido, sušaukęs turgavietėje žmones ir paskelbęs amnestiją. Mat jis turėjo tikslą pasėti lietuvių neapykantą, patraukti į savo pusę nusikaltėlius, išprovokuoti judus, kurie išdavintų žmones, atvedusius juos į kalėjimą. Vieni iš paleistųjų parėjo į namus ir stengėsi talkininkauti naujam okupantui, kiti įlindo į mišką, būrė raudonuosius partizanus, tęsė savo išdavikiškus darbus, žudydavo ne tik savisaugos pareigūnus, bet kartais ir pačius vokiečius. Buvo paskelbta, kad už vieną nužudytą vokiečių bus sušaudyta 100 lietuvių — nesvarbu, ar kaltų, ar nekaltų. Liejosi nekaltų žmonių kraujas, degė ištisi kaimai.

Vokiečių civilinė valdžia paliko tik administracinius savivaldos pareigūnus. Jų tikslas buvo vienas — kad savieji, geriau perpratę vietos padėtį, padėtų okupantams rinkti kontribucijas, pyliavas, telktų žmones vykdyti užplanuotus jų tikslus. Faktiškas apskrities viršininkas buvo vokiečių. Jo nurodymai — privalomi. O lietuvis apskrities viršininkas rūpinosi vietine savivalda.

Vokiečių civilinės valdžios pareigūnai mėgo sočiai, gerai gyventi, smagiai paūžti. Prisimenu, kaip Telšių apskrities viršininkas A. Ramanauskas (prakilnaus stoto, nestokojęs ir diplomatinių gabumų žmogus) surengė Telšių TDA ramovėje gebitkomisaro Gevekės pagerbimo balių. Vokiečių žinojo, kad alkoholio baliuje nebus, nes buvo karo metas, tad gėrimais pasirūpino pats svečias: į ramovę atgabeno keletą statinių 15° stiprumo alaus ir apie 30 dėžių stipraus gėrimo, kokio ne tik ši ramovė, bet nė vienas Lietuvos restoranas nebuvo regėjęs. Žmonių į balių buvo sukviesta apie 100. Kadangi aš šiame pastate dirbau ir gyvenau, pamaniau, kad nedera ignoruoti oficialaus apskrities viršininko pakvietimo. Iš pradžių klausiausi oficialių, dar negirtų kalbų, o vė-

liau visi virto kalbėtojai, tik pritrūko klausytojų. Tokio masto pobūvis man buvo pirmas. Į šalia laiptinės esantį kambarėlį buvo suneštos visos dėžės su prakilniaisiais gėrimais, tad aš sumaniau pavaišinti ir baliuje nedalyvavusius savo bičiulius... Vieną gėrimų dėžę nunešiau į savo kambarį. Visi buvo patenkinti...

Atėjo rugsėjis. Grįžau į bendrabutį, o savo pareigas ir seifo raktus perdaviau majorui E. Misevičiui. Atsisveikinau su štabo darbuotojais, o pulkininką I. Žulį kviečiau retkarčiais užsukti į bendrabutį sužaisti šachmatų partiją.

Vėliau vokiečiai pasistengė panaikinti ir LNP, nereikalingi tapo ir štabai.

1941 metų rudenį galingas vermachtas jau supo Leningradą, artėjo prie Maskvos. Hitleris buvo numatęs žaibiškai susidoroti su savo draugu Stalinu ir staigiais savo laimėjimais nepaprastai išgąsdino Angliją bei Ameriką. Saugodamosios nuo galimos savo pražūties, jos dėjos su silpnesniu velniu, kad sunaikintų pavojingesni...

Rudoji okupacija sovietų įvestą tvarką keitė. Rusų okupacinės valdžios išduoti pažymėjimai nustojo galios. Nebaigę viso mokyklos kurso mokiniai grįžo tęsti mokslo. Švietimo valdyba mūsų mokyklos direktoriumi paskyrė inžinierių ats. kpt. Kuodį. Jis dėstė ir matematiką. Ją gerai išmanė, bet perduoti, mūsų manymu, nelabai gebėjo, todėl mes dažnai su širdgėla prisimindavome rusų ištremtą brangiąją mūsų mokytoją S. Serafinienę.

Šiomet čia mokytis atvyko ir mano brolis Mykolas. Abu kartu gyvenome.

SUKILIMAS RYTŲ LIETUVOJE

Atvykęs brolis štai ką man pasakojo. Birželio viduryje pasklido žinia apie lietuvių suėmimus ir vežimus į Rusijos šiaurę. Žmonės labai jaudinosi dėl kiekvienos naujienos, nugirstos iš apylinkės kaimų ar tolimesnių vietovių. Dauguma kaimo vyrų (dažnai ir su visa šeima), apsiginklavę kultuvais, medinėmis buožėmis, šakėmis, kirviais, šiaip geležgaliais, ištisas naktis, o dažnai ir dienas tūnodavo bulvių duobėse ar rugiuose. Namų

žmonės vengė, būgštavo, kad ten greičiau gali ištikti krašte siautėjanti nelaimė.

Birželio 22 dieną, sekmadienį, po visą apylinkę pasklido šiurpi žinia: prasidėjo karas... Vokiečiai užpuolė Rusiją... Tada daugelis iš savo slėptuvių grįžo namo, tik atsargesni dar likosi. O pirmadienį susirinkę prie radijo aparatų savo ausimis visi išgirdo, kad sukilėliai vaduoja Kauną, kad sudaryta Laikinoji Lietuvos vyriausybė. Radijo bangomis sklido Lietuvos himnas, o po jo — Lietuvos Vyriausybės kreipimasis į tėvynainius. Jo turinys buvo toks. Iš vakarų visais keliais vokiečių kariuomenė veržiasi į Rytus. Okupantai rusai pakrikę bėga, kartu traukiasi ir jų bendrai — komunistai, komjaunuoliai, saugumiečiai. Atsargos karininkai, buvę šaulių vadai raginami kurti partizanų būrius, užkirsti sprunkančiam okupantui kelius, naikinti žiaurų priešą, neleisti pasitraukti jam. be teismo, be bausmės už padarytas piktadarybes. Buvę seniūnai, viršaičiai, policininkai ir kiti tarnautojai kviečiami grįžti ir užimti ankstesnes vietas. Tokius pranešimus girdėjome per radiją kartojant daug kartų.

Sekmadienį iš bažnyčios grįžtantys žmonės pasakojo, kad į Linkmenų miestelį atvažiavo kelios mašinos su Lietuvos kariais. Mano brolis Mykolas, pasitaręs su Mineiškiemio kaimo vyrais (J. Sidarevičium, V. Gimžausku, J. Derviniu, L. Jockevičium), nutarė nueiti į Linkmenis apsidairyti. Lietuviškos kariuomenės dalinys iš Pabradės poligono nebėgo į Rytus, kaip jiems okupantai buvo įsakę, bet su ginklais, drabužių atsargomis traukė į Vakarus pasitikti artėjančios vokiečių kariuomenės, ruošėsi ginti Lietuvos interesus. Vyrų iš įvairių kaimų rinkosi vis daugiau. Kariai visiems dalijo kariškas uniformas, ginklus. Nutarta klausyti Laikinosios Lietuvos vyriausybės raginimų. Vyrai buvo aprūpinti šautuvais, lengvaisiais kulkosvaidžiais, granatomis ir kita amunicija. Prie susibūrusių partizanų šaulių prisijungė ir vietinė milicija. Tuoju keletas vyrų užėmė Linkmenyse rusų kariuomenės įrengtą ryšių skyrių. Visi ryšininkai pasidavė be kovos, o partizanų ginklų arsenalas pasipildė dvylikos rusų ryšininkų ginkluote. Kadangi šie ryšininkai niekur nenorėjo trauktis, juos perrengėme civilių drabužiais ir paskirstėme gyventi pas ūkininkus. Ir vėliau, jau vokiečių okupacijos metais šių vyrų neati davėme vokiečiams, o išrūpinome jiems laikinus vie-

tinių gyventojų pažymėjimus. Kai kurie jų 1944—1954 metais aktyviai prisidėjo prie partizanų kovos prieš „vaduotojus“ rusus.

Kitą dieną, t. y. pirmadienį, Pažiezdrio kaime subūrėme vietinį partizanų ir atvykusių karių junginį. Jo vadu tapo liktinis vyr. pusk. A. Lunius. Tiesa, dalinyje buvo vienas atsargos leitenantas — mokytojas iš Krivassalio kaimo ir keletas atvykusių kadrinių karininkų — ltn. Talat-Kelpša nuo Panevėžio, ltn. Gasiūnas nuo Rokiščio, jie padėdavo patarimais, bet tiesiogiai vadovauti nenorėjo, nes buvo nevietiniai. Taigi gerai ginkluotų karių partizanų čia susidarė per porą šimtų.

Tokių būrių susikūrė ir kitose vietovėse — Kirdeikiuose, Tauragnuose, Kuktiškėse; stambus partizanų dalinys susikūrė Saldutiškyje, o jam vadovavo slapta iš Vilniaus atvykęs plk. Dobulevičiaus giminaitis ryšių kapitonas Petrauskas (kilęs nuo Šeduvos). Jis vadovavo, galima sakyti, ir visiems kitiems partizanų daliniam. Kaltinėnų pusėje veikė kpt. Kurpės vadovaujamas partizanų dalinys. Raitų partizanų būrį buvo sutelkęs vyr. ltn. K. Gaižutis.

Iš Lietuvos traukiantys sovietų kariuomenės būriai vengė pagrindinių kelių, nes jais veržėsi vokiečių armija. O varganai ginkluoti partizanų daliniai ne visada rizikuodavo stoti į kautynes su kur kas stipresniu priešu. Jų pareiga buvo likviduoti pavienius aršius komunistinės santvarkos rėmėjus bėglius bei nuginkluoti menkesnius sovietų dalinius. Mat besitraukiantys sovietų kareiviai, kaimuose patikinti, kad partizanai jų nešaudys, mainais už duoną palikdavo savo ginklus, o patys keliaudavo paskui vokiečių kariuomenę į Rytus — visi stengėsi pasiekti savus namus.

Kartą prie Pažiezdrio ir Varauciškių kaimų per vienas kautynes su partizanais buvo sunaikintos aštuonios sovietų tanketės. O kartais pakišdavo koją ir išdavikai. Kartą štai kas nutiko. Linkmenų būrys, turėjęs lauko telefono aparatą ir palaikęs tiesioginį ryšį su rinktinės vadu Saldutiškyje kpt. Petrausku, gavo pranešimą, kad nuo Utenos atslenka divizijos dydžio rusų kariuomenės dalinys. Įsakyta į kautynes nesivelti, pasislėpti miške, kol praslinks vokiečių genamos didžiosios karinės jėgos. Visam partizanų būriui (maždaug 200 vyrų) savu transportu (trimis sunkvežimiais) teko pasitraukti į mišką, tik palikta patikima žvalgyba, užtikrintas nuolatinis

ryšys. Į Linkmenis užėjus didžiulei sovietų kariuomenei, vietiniai žydai rusų karininkus mokė: „Reikėjo vežti ne ponus, o jaunus vyrus, žiūrėkit — dabar jauni vyrai apsiginklavo, išėjo į mišką ir tyko rusų kareivių...“ Po tokių „pamokų“ rusai apytiksliai ėmė šaudyti iš patrankų miško kryptimi. Miške aplink partizanus krito artilerijos sviedinių nukirstos medžių šakos. Už išdavystes partizanai keršijo pagal karo meto įstatymus. Brolis Mykolas pasakojo, kad egzekucijoje nedalyvavo — jis tuo metu buvo užimtas kitur. Su išdavikais susidorojo pats A. Lunius su savo vyrais. Mano brolis Mykolas su daugeliu A. Luniaus sprendimų ir veiksmų nesutiko, netgi priešinosi jiems. Ypač tokiems, kaip be teismo šaudyti išdavikus, o vėliau dalytis jų turta. Matyt, visais laikais esti žmonių, aukojančių gyvybę už kilnią idėją, bet pasitaiko ir trokštančių turto...

KRAŠTOTYROS BŪRELIS

Vokiečių okupacijos metais mūsų mokykloje visuomeninė veikla buvo ribojama tik oficialiais būreliais. Kitokia veikla, neoficiali, buvo pagrindinė. Pats didžiausias susitelkė kraštotyros būrelis. Jį sudarė trys sekcijos: literatų, meno bei muzikos ir tautinių šokių. Būreliui vadovavo mokinių išrinktas pirmininkas, sekretorius ir atskirų sekcijų vadovai. Beveik vienbalsiai būrelio pirmininku buvau išrinktas aš. Nors turėjau pakankamai darbų, susijusių su nauja pagrindžio veikla, bet visų patikintas, kad dirbsiu kitų padedamas, sutikau. Ir iš tiesų, sekcijų vadovai rengdavo savo programas, o linksmindavomės, šokdavome į valias visi kartu. Šventadieniais rengdavome ekskursijas po Telšių apylinkes — pėsti keliaudavom prie Germanto ežero, kopdavom į Šatrijos kalną.

Literatų sekcija leido laikraštį „Pirmieji žingsniai“ (spausdinome rotatoriumi).

Vokiečių okupacijos metais Telšiuose ėjo laikraštis „Žemaičių prietelius“. Mokyklos kapeliono kun. J. Kuciūnsko paskatintas, surinkau visų penkių žiauriai nužudytų Rainių miškelyje amatų mokyklos mokinių nuotraukas ir šiame laikraštyje gana plačiai aprašiau apie tą košmarą. Tame pačiame laikraščio numeryje taip pat buvo išspausdintos nuotraukos ir platus aprašymas apie

Rainiuose nužudytuosius gimnazijos mokinius Tarvainį ir Žvirgždiną. Šio straipsnio autorė buvo A. Giedraitytė.

VĒL Į POGRINDĮ

1941 m. rudenį, kaip jau minėta, visiems tapo aišku, kad nauji — vokiškieji okupantai — savais metodais pradeda naują mūsų krašto okupaciją. Jau šiaip neramus esti karo meto gyvenimas, o dar neramesnį jį kasdien darė nauja — vokiečių okupacija. Buvę seni pirmojo bolševikmečio pogrindininkai tarėmės, kaip derėtų mums burtis, kaip reikėtų kurti vėl kokias nors organizacijas, kad apsigintume nuo naujųjų okupantų. Reikėjo ruoštis iš naujo, kad nebūtume netikėtai priešo užklupti. Suėję penki geri draugai, apie tai svarstėme ne vieną vakarą. Tuometinė mūsų pogrindžio praktika tebuvo dar menka, o vadovavimo praktikos nebūta jokios. Bet nutarėme veiklą pradėti. Sutarėme ir gerus savo pažįstamus traukti į pogrindžio veiklą. Sąlyginai šią organizaciją pavadiname „Lietuvos gelbėjimo sąjunga“. Ketinome įkurti solidžią organizaciją. Parašėme priešaiskos tekstą, aktą, visus dokumentus išspausdinome mašinėle, pasirašėme ir sudėjome į aplanką. Savo parašus čia padėjo Telšių gimnazijos abiturientai V. Rimkūnas nuo Sedos, S. Radzevičius iš Telšių, amatų mokyklos mokiniai P. Lukauskas nuo Pavandenės, aš, o penkto neprisimenu (gal mano brolis?). Šį paketą stropiai įvyniojome ir paslėpėme tik mums vieniems žinomoje vietoje: amatų mokyklos rūmų pakraigėje, apie 10 m nuo šiaurinio pastato galo ir apie 1,5 m nuo rytinės sienos. Pakraigė buvo sausa. Dokumentai gal išsilaikė ir ligi šiol.

Taigi pradėjome veiklą — stengėmės pritraukti patikimus pažįstamus, dalijomės jau pradedančia rodytis pogrindžio literatūra, ją platinome. Šiauliuose vokiečių okupacijos metais leidžiamame laikraštyje „Tėvynė“ kartą perskaičiau čia cituotus A. Hitlerio žodžius iš knygos „Mano kova“. Jie skambėjo maždaug taip: Vokietija, kaip tiesiogiai prieinanti prie pietinio Baltijos jūros kranto šalis, privalo atstovauti visai Baltijos tautų erdvei... Šie žodžiai įsmigo man į atmintį dėl to, kad tuomet labai piktino, žeidė lietuvišką išdidumą, širdyse kaupė neapykantą naujam okupantui.

KANKINIŲ MINĖJIMAS

1942 metais, maždaug savaitei likus ligi Vasario 16-osios, buvome sukviesti pas kapelioną kun. J. Kučinską. Amatų mokyklai atstovavau aš, gimnazijai — A. Giedraitytė, kariuomenei — savisaugos ltn. Kerpauškas. Sutarėme organizuoti paminėti mirties metines 73 nužudytųjų Telšių politkalinių, tarp kurių nemažai buvo ir mūsų mokyklos mokinių, taip pat pažymėti Lietuvos Nepriklausomybės 24-ąsias metines. Nors nežinojome nė vieno lietuvio, kuris būtų nepritaręs tokiam minėjimui, bet mokyklos vadovybė okupanto buvo informuota, kad Nepriklausomybės dienos minėti neleidžiama. Mes draudimo nepaisėme. Nutarėme labai kruopščiai minėjimui pasiruošti, išsamiai informuoti dalyvaujančius moksleivius.

Dalyvavo visi amatų mokyklos ir gimnazijos mokiniai. Šventė išpuolė darbo dieną — visi mokiniai turėjo būti klasėse, bet tą rytą mokytojai klases rado tuščias. Buvome sutarę, kad, užgriežus kariuomenės orkestrui, visi kaip vienas numatytose vietose stosim į rikiuotę ir su plazdančia trispalve per visą miestą žygiuosime parapijos bažnytelės link. Po pamaldų susirikiuosime gatvėje, vedančioje į kapines, ir paskui orkestrą patrauksime į kapines. Trispalvę vėliavą kolonos priekyje nešė mano brolis Mykolas, o ašėjau gale, nes minityse rikiavau kalbą, kurią turėjau sakyti prie kankinių kapo.

Tuomet amatų mokykloje mokėsi apie 500 moksleivių, o gimnazijoje — apie 1200, dar dalyvavo per du šimtus karių ir orkestras. Mums, amatų mokyklos moksleiviams, teko eiti veik per visą miestą. Iš balkono mūsų koloną sveikino apskrities viršininkas A. Ramanauškas. Mokytojai, neradę klasėse mokinių, suprato, kur jie galėtų tokią dieną būti. Dauguma jų mūsų žygiui pritarė iš širdies, bet, vengdami nemalonumų, mūsų eiseną, žengiančią centrine gatve, lydėjo nuošaliomis gatvėmis; didžioji jų dalis net drįso eiti į bažnyčią ir į kapines. Kapinėse pamokslą pasakė kapelionas, paskiau suteikė žodį man ir gimnazijos abiturientui V. Rimkūnui. Žinoma, jaudinomės kalbėdami prieš trejeto tūkstančių žmonių minią — verkiančius gimines ir draugus... O ašarojo visi, net ir prieš mane stovintis ltn. Kerpauškas, atvedęs čia savo kariuomenės dalinį, alpo mergai-

tės, žodžiu, minėjimas buvo labai liūdnas, nes dar buvo atviros žmonių širdžių žaizdos...

Mokyklos administraciją sujaudino iškilmingas Rainių kankinių minėjimas, tad jokių priekaištų nesulaukėme dėl veik sąmokslą primenančios demonstracijos.

MERGAIČIŲ PASLAPTYS

Visi mūsų mokyklos moksleiviai — ir berniukai, ir mergaitės — laikėmės kaip viena didelė gražiai sutarianči šeima. Švietimo ministerijos nuostatai tuomet draudė moksleiviams ir studentams ne tik dalyvauti politiniame gyvenime, stoti į partijas ar šiaip kokias organizacijas, bet neleido ir vesti — net ir aukštosiose mokyklose.

Svajojau baigęs vidurinę amatų mokyklą stoti į aukštąją technikos mokyklą. Dėl to vesti dar neketinau. Kraštotyros būrelio rengtuose vakaruose, rodos, šokindavau visas mergaites, nė vienos neišskirdamas, bet Katrytė Girdvainytė mane išskyrė iš kitų... Apie tai sužinojau iš kartu su Katryte gyvenusios Onutės Piktųžytės. Maža to, vieną sekmadienį, pasibaigus mokslo metams ir likus tik praktikos darbams, sužinojau, kad Katrytė žadanti mane su geriausiais mano draugais pakviesti į savo tėviškę — Žarėnus. Ten jos tėvai ruošia mums visiems vaišes, o mane ketina šnekinti į žentus. Jei sutiksiu, iš karto žadą užrašyti man visą savo ūkėlį (12 ha žemės, trobesius), nes Katrytė buvo vienturtė jų dukra, o patys jie — jau nusenę. Ši žinia mane privertė susimąstyti, nes toks pasiūlymas neatitiko mano siekių. Po poros dienų gatvėje susitikęs Katrytę, paaiškinau (sumelavau), kad esu gavęs pusbrolio laišką, kuriame jis ateinantį sekmadienį kviečia mane atvažiuoti į Šiaulius pabūti kūmu jo krikštijamam sūnui. Tiesa, pusbrolio laišką tikrai buvau gavęs, tik ne tokio turinio. Mergaitė labai apgailestavo. Ji neparodė abejojanti mano kvietimu į Šiaulius, bet iš tiesų tikriausiai įtarė mane išsisukinėjant. Juk moterys jautrios ir turi puikią nuojautą... O pirmadienį jau prasidėjo praktika — išvykau į Alsėdžius.

PRAKTIKA ALSĖDŽIUOSE

Baigusiems vidurinę mokyklą brandos atestatus išduoti pažadėjo po vasaros praktikos darbų. Kiti skyriai praktikos darbus atliko savo dirbtuvėse, o statybos skyrius buvo pervežtas į Alsėdžius, prie statomos mokyklos apdailos darbų.

Mokykloje įgytas žinias taikėme praktikoje — tinkavome ir kitus darbus dirbome pagal išmoktas taisykles. Gyvenome bendrabutyje. Ryte nuogi ir basi bėgdavome apie 0,5 km į upę maudytis, nors tą rugpjūtį, paskutinėmis jo dienomis, rytais jau būdavo nemenkos šalnos — net padai degdavo lyg nuo žarijų. Užtai dar sparčiau bėgdavome, o išokus į upę būdavo malonu lyg šiltoje vonioje...

Likus nepilnai savaitei iki naujų mokslo metų pradžios, gavome atestatus ir išsiskirstėme — vieni dirbti, o kiti — tęsti mokslą aukštesiose mokyklose.

Kitiems mokslo metams mūsų mokyklos direktoriui ats. kpt. inžinieriui Kuodžiui Švietimo valdybos tarėjas Germantas pavedė steigti naują vidurinę amatų mokyklą Mažeikiuose. Taigi Kuodis mane viliojo kartu su juo vykti į Mažeikius. Žadėjo pavesti man dėstyti mūrininkams praktiką, duoti teorinių pamokų. Nesutikau, nes ketinau siekti aukštojo išsilavinimo. Išvykau į Vilnių ir stojau į Aukštesniąją technikos mokyklą.

KUNIGO JURGUČIO PRIMICIJA

O štai kaip aš įsitraukiau į Lietuvos laisvės armijos (LLA) veiklą. Telšių amatų mokykloje mokėsi kunigo Jurgučio brolis. Kartą jis mane (dar man nepažįstamo klieriko vardu) pakvietė į Darbėnus, į jo brolio primiciją, kur buvo sukviesta daug giminių, pažįstamų iš įvairiausių Lietuvos vietų. Esą aš atstovausias Rytų Lietuvai. Labai troškau pažinti kraštą, be to, buvo liepa, šilta vasara, taigi paprašiau mokyklos gydytojo dviem savaitėm leist išvykti „pataisyti sveikatos“ ir sutikau vykti į tas iškilmes.

Su kunigo broliu dviračiais iškeliavome į jų tėviškę Laukžemyje, o kitą dieną nuvykome ir į Darbėnus.

Po pamaldų visi buvome pakviesti į Laukžemį. Čia susirinko apie 200 kvietinių svečių. Erdviuose namuo-

se buvo surengtos turtingos vaišės; kalbėjo keletas įdomių oratorių — iš Panevėžio rašytojas kun. Sušinskas, tada tik baigęs universitetą gydytojas Kiauleikis, pranciškonų auklėtinis ats. ltn. Kazys Veverskis. Kitą rytą pats kun. Jurgutis supažindino mane su K. Veverskiu ir paliko mus dviese. Pasikalbėjus apie šį bei tą, K. Veverskis davė man susipažinti su Lietuvos laisvės armijos programa. Trumpa drūta programa užėmė ne visą puslapį. Kai kuriuos jos punktus prisimenu dar ir šiandien. Čia buvo sakoma, kad LLA yra karinė organizacija, vadovaujasi griežčiausiais karinės drausmės principais, bet nesusijusi su jokiais politinėmis partijomis; socialiniu požiūriu LLA reikalauja, kad įmonės darbininkai dalyvautų dalijantis įmonės pelną.

Jau minėjau, kad pirmomis karo dienomis Lietuvos žmonės vokiečių kariuomenę sutiko kaip išgelbėtoją nuo raudonojo maro, be jokio pasigailėjimo naikinusio lietuvius. Bet, pergalingai žengdamas į Rytus, jau pirmiaisiais karo mėnesiais plėšikiškus naujo okupanto dantis ėmė rodyti rudasis nacionalizmas. Tai tuojuo pajuto žydų tauta — ji pirmoji patvino krauju. Iš A. Hitlerio veikalo „Mano kova“ buvo aišku, kad toks likimas laukė ir mūsų visų. Prisipažinsiu, kad LLA organizacijos programa man patiko — sutikau į ją stoti.

Po pusryčių dauguma svečių skirstėsi. Ruošiausi vykti į Telšius ir aš. K. Veverskis pasiūlė iki Telšių mane palydėti. Supratau, kad po šio mūsų pasikalbėjimo, Telšiuose jau galėsiu LLA organizacijai prisiekti. Mokinių bendrabutyje kaip vedėjas turėjau atskirą kambarėlį. Taigi čia 1942 metų liepos mėnesį (dienos neprisimeinu) įstojau į LLA organizaciją ir čia daviau priesaiką. Išskėlęs du dešinės rankos pirštus, kartojau K. Veverskio sakomus žodžius: „Įstodamas į Lietuvos laisvės armiją (LLA), akivaizdoje Dievo ir visų kritusiųjų už Lietuvos laisvę, prisiekiu dėl Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės bei tolimesnės jos gerovės kovoti nesigailėdamas sveikatos nei gyvybės, ištikimai vykdydamas visas man pavestas pareigas, didžiausioje paslapyje laikydamas patikėtas paslaptis. Gerai žinau, kad už pavestų užduočių nevykdymą ir paslapties išdavimą man gresia mirties baismė. Tai, ką prisiekiu, man, Dieve, laikyti padėk.“ (Netikintys sako: „Tai, ką pasižadėjau, šventai laikysiu“.)

Prisiekusį K. Veverskis mane pasveikino, pabučiavo ir, paprašęs toliau jį vadinti Medeliu, įteikė man LLA programą ir priesaiką (kad galėčiau į organizaciją įtraukti kitus), nurodė Telšiuose jau anksčiau į LLA įstojusį žmogų (paskirtą apylinkės vadu), pasakė slaptažodį, liepė jam prisistatyti ir tolimesnę veiklą derinti su juo. Tai buvo mokytojas Kaupas, kurį tarpusavyje vadinome Dėdėnu. Dar tą pačią dieną, Medeliui išvykus, aplankiau mokytoją. Mes buvome pažįstami, todėl Dėdėnas labai nustebo, kai prisistačiau slaptažodžiu. Pirmiausia pasiteiravo, kas mane nukreipė. O Medelis mane buvo perspėjęs dėl konspiracijos — sakė, kad net organizacijos pavadinimas privalo būti griežčiausia paslaptis, kad jo nesužinotų priešas. Su Dėdėnu aptarėme apskrities situaciją, nutarėme plėtoti aktyvią pogrindžio konspiracinę veiklą.

KELIONĖ DVIRAČIU PO APSKRITĮ

Kadangi mokyklos gydytojas Plechavičius „sveikatos pataisymui“ buvo davęs pakankamai laiko, tai nutariau, kad dar suspėsiu dviračiu apvažiuoti apskritį, aplankyti visus karo pradžioje veikusius partizanų būrius ir įtraukti į LLA pagrindinę veiklą savo gerai pažįstamus vyrus, kurių dauguma buvo ginkluoti.

Į kelionę pasiėmiau gerą pluoštą LLA programų, priesaikos tekstų, kuriuos galėčiau palikti užverbuotiems karininkams, kad šie savo ruožtu plėtotų pogrindį. Dviračiu aplankiau šiuos atsargos karininkus: Luokėje — ltn. Venckų, Žarėnuose — ltn. Venclauską, Rietave — ltn. Abukevičių, Plungėje — kpt. Antanavičių, Varniuose — J. Mečių, Pavandenyje — Jurgelį, Nevarenuose — Brencių, Telšiuose — Derbutą, policijos viršininko pavaduotoją ir kitus (ne visų pavardes prisimeinu). Telšiuose prisaikdinau ats. plk. ltn. I. Žulį, plk. ltn. Budraitį (jis 1944 m. gen. Plechavičiaus buvo paskirtas Telšių apskrities karo komendantu). Per porą savaičių prisaikinau apie 30 karininką (iš jų buvo du pulkininkai leitenantai) ir daug civilių žmonių. Nustatyta tvarka visus dokumentus užšifravau ir pagal slaptažodį žinias perdaviau į Vilniuje nurodytą punktą.

Šie mano susitikimai, pokalbiai su buvusiais sukilimo vadais ir kitais veikliais žmonėmis buvo ne tik

naudingi, bet ir abipusiškai malonūs. Mat su daugeliu iš jų buvome pažįstami iš pirmosios sovietų okupacijos pagrindžio veikios; ryšius palaikėme ir pirmomis vokiečių okupacijos dienomis, ypač vienas kitam artimi tapome po to, kai okupantai vokiečiai norėjo mus nuginkluoti.

Jau 1942 metų vasarą narsiausieji Telšių apskrities vyrai buvo pasirengę veikti naujo pagrindžio sąlygomis, todėl dabar kiekvienas buvęs vietos vadas veikiai įtraukė į pagrindinę veiklą visus patikimus savos vietovės vyrus.

Atsiradus rimtai pagrindžio organizacijai, V. Rimkūno, S. Radzevičiaus, P. Lukausko, mano suburtai „Lietuvos gelbėjimo sąjungai“ nebuvo būtinybės nei galiybės toliau gyvuoti. Pereinant į LLA, „Lietuvos gelbėjimo sąjungą“ teko paleisti.

Vasaraėjo į pabaigą, artėjo nauji mokslo metai, bet aš amatų mokyklą jau buvau baigęs... Tiesa, dar sulaukiau antro inžinieriaus Kuodžio pasiūlymo važiuoti mokytis į to steigiamą Mažeikių amatų mokyklą, bet vėl atsisakiau.

VILNIAUS AUKŠTESNIOJI TECHNIKOS MOKYKLA

Kai 1942 metų rugpjūčio pabaigoje, po praktikos darbų, gavau vidurinės mokyklos baigimo pažymėjimą, susirinkau reikalingiausias daiktus ir, tėviškėje gavęs patalynę, maisto atsargų, nuvykau į Vilnių. Tuo metu mieste joks visuomeninis transportas nevažinėjo, išskyrus arklių traukiamas „lineikas“. Studentui tokia prabanga buvo per brangi, todėl, kaip kupranugaris apsikrovęs savo manta, pėsčiomis leidausi šv. Petro ir Povilo bažnyčios link, į „Ryto“ moksleivių bendrąbę. Bendrabučio vedėju dirbo ukmergietis Tamošiūnas, o šeimininke — Augulienė nuo Tverečiaus. (Girdėjau, kad antrosios sovietų okupacijos metu jo sūnus Augulis saugumo buvo įtrauktas į Markulio provokacinę rezistencijos šnipinėjimo ir išdavinių veiklą. Kad partizanai juo pasitikėtų, iš Vilniaus atveždavo jiems ginklų, blankų pasams. Jis yra išdavęs ištisus būrius apie Švenčionėlius ir kitose vietovėse. Čekistų buvo pakeltas į vyr. leitenantus, dirbo Vilniaus geležinkelio stotyje. Apie jo išdavikiškus provokatoriaus darbus pasakojo jį

pažinoję lageryje sutikti J. Verseckas, V. Ramanauskas ir kt.) Bendrabučio auklėtoju dirbo energingas, veiklus, taip pat nuo Tverėčiaus kilęs V. Gylis (slapyvardis — Jaunutis). Tuo metu jis mokėsi universiteto teisės fakultete.

Aukštesniojoje technikos mokykloje mokslas trukdavo penkerius metus, bet inžinieriaus diplomą būdavo išduodamas tik išdirbus tos specialybės darbą dar dvejus metus. Pagal specialybę nedirbusieji diplomo negaudavo. Norima specialybė būdavo pasirenkama tik likus dvejiems ar trejiems mokslo metams. Pirmaisiais metais mokiausi mechanikos instaliacijos skyriuje.

Žinojau, kad Vilniuje pagrindinis LLA punktas yra studentų bendrabučio administratoriaus kambarys. Čia gyveno ekonomistas J. Žukas ir gydytojas D. Matutis. Prisistačiau slaptažodžiu, pranešiau, kur Vilniuje mokysiuosi. Atsakyta taip pat slaptažodžiu ir liepta prisistatyti dėstytojui ats. ltn. Daugirdui. Taigi netrukus išitraukiau į pagrindžio darbą Vilniuje. Daugirdas išpėjo, kad, gestapui jį areštavus, toliau ryšį turėčiau palaikyti su tos pačios mokyklos dėstytoju ats. ltn. Skaržinsku.

LLA RADIJO STOTIS

Vilniuje buvo įrengta radijo stotis, palaikiusi ryšį su užsieniu ir skleidusi žinias, nurodymus po LLA apylinkes (taip buvo įvardytos apskritys). Nežinau, kieno iniciatyva ir pastangomis ji buvo įgyta, pakrauta į vežimą ir atgabenta į „Ryto“ moksleivių bendrabutį.

Prieš pat 1942 metų Visų šventųjų šventę bendrabučio auklėtojas V. Gylis vieną vakarą pakvietė mane padirbėti. Prie mūsų prisijungė ir miškininkystės mokyklos studentas M. Juršėnas (slapyvardis — Ilgas). Trise pėsti nukeliavome į Šnipiškės, prie tuščio didoko gyvenamojo namo, kurio savininkai pirmaisiais sovietų tremties metais buvo išvežti. Šis namas ir aplink jį esanti žemė tuo metu priklausė Švietimo valdybai (kurioje Jaunutis taip pat dirbo) ir buvo Jaunučio prižiūrima. Namą stovėjo ant apyaukštės kalvos; po namu buvo nemažas rūsys. Mūsų uždavinys buvo šiame rūsyje iškasti daubą, ją iškloti grindinėmis lentomis, kad čia galima būtų sumontuoti radijo stotį ir tinkamai ją už-

maskuoti. Dar reikėjo privesti elektros kabelį, nuo elektros stulpo prijungti srovę. Šiuos darbus dirbome veik visą savaitę. Atrodo, viską sutvarkėme kruopščiai, saugiai. Ši stotis turėjo būti naudojama nesant kito ryšio su apylinkėmis: nurodytu laiku tam tikromis bangomis būtų galima susižinoti per radiją. Kad gestapas nesusektų, šis ryšys būtų naudojamas tik nepaprastais atvejais. Mums atlikus paruošiamuosius statybos darbus, Vėlinių išvakarėse stotį montuoti atvyko specialistas iš Kauno universiteto — daktaro Vilkaičio sūnus studentas L. Vilkaitis. Visi keturi apsiginklavę pistoletais, kas vežime, kas pėsčiomis, gabenome radijo aparatūrą. Arklio raginimas buvo patikėtas man. Teko pervažiuoti bent du policijos postus, o ten neretai stovėdavo ir vokiečių žandarų. Su lietuviais policininkais dažniausiai greit rasdavome bendrą kalbą, o vokiečių žandarai labai mėgdavo viską kruopščiai tikrinti. Privažiavus vieną postą, vežime likausi vienas — Jaunutis ir Ilgas nuėjo pirmyn, diplomatinėmis šnekomis užimti policininkų, žandarų. L. Vilkaitis ėjo šalia vežimo. Mano uždavinys buvo kuo greičiau pravažiuoti postą. Kai netoli Polocko gatvės persiritom per kalvos viršūnę, mišku važiuodami išgirdome šūvius. Buvo jau gerokai pritemę, tad nesuvokėme, kas šovė — gal vokiečių žandarai, o gal lenkų partizanai. Atsargumo dėlei su L. Vilkaičiu radijo aparatūrą miške iškrovėme ir paslėpėme po medžių šakomis. Mano „bendradarbiai“ kiek paėję kažkur likosi, o aš su arkliu skubiai apsigrėžęs iš šios vietos pasitraukiau ir jau ramiausiai, lyg iš daržų, patraukiau į miestą, į „Ryto“ bendrabutį. Arklių atidaviau bendrabučio vedėjui Tamošiūnui, o šis grąžino jį šeiminkui. Paryčiu parsirado ir Jaunutis su Ilgu — Vilkaičiu. Jie sakėsi, kad montavimo darbus užbaigė ir stotį pridavė tam, kuris ją prižiūrės ir rūpinsis ja. Kaip ši stotis buvo naudojama, negirdėjau. Tik žinau, kad visi apygardų ir apylinkių vadai buvo informuoti apie šią stotį ir žinojo, kaip ja naudotis, jei nutrūktų susisiekimas geležinkeliu.

LLA POGRINDŽIO KARO MOKYKLA

LLA nebuvo susijusi su jokia politine partija. Tai būta grynai atkursimos Lietuvos kariuomenės karinės organizacijos branduolio. Ši organizacija telkė daugiau-

sia karininkus ar šiaip vyrus, galinčius kovoti su ginklu rankose. Vilniuje į šią organizaciją taip pat buvo pritraukta nemaža karininkų. Daug jų dirbo savisaugos batalionuose ir kitose civilinėse įstaigose ar administracijos organuose, bet visa širdimi buvo atsidavę Tėvynei. Retas Aukštesniosios technikos mokyklos ir universiteto studentų nepriklausė LLA ar kokiais kitai lietuvių organizacijai. Taigi iš šių jaunuolių 1942 m. mokslo metų pradžioje ir buvo įkurta pagrindžio karo mokykla, rengusi busimosios Lietuvos kariuomenės jaunus karo vadus.

Ši mokykla rengė dviejų profilių specialistus — žvalgybos bei dalinių organizavimo ir rikiuotės bei ginklavimosi. Nustatytais valandomis jaunuolių grupelės po 5—6 rinkdavosi į nurodytas vietas ir specialistų karininkų čia buvo mokomi teorijos. Man buvo pasiūlytas žvalgybos ir organizavimo skyrius. Kitais metais mano brolis Mykolas pateko į rikiuotės bei ginklavimosi skyrių. Ši mokykla Vilniuje veikė griežčiausios karinės drausmės ir didžiausios konspiracijos sąlygomis. Dėstančių karininkų pavardžių buvo patartina nežinoti, juos vadinome slapyvardžiais. Tris kartus per savaitę rinkdavomės po 2—3 valandas klausytis paskaitų. Per paskaitas su dėstytoju ir tarpusavyje galėjome viską aiškintis be jokios konspiracijos, bet vos išėjus už durų ar kur kitur susitikus bent ką prisiminti apie šį mokymąsi būtų reikę išdavystę, o už išdavystę ir geriausią draugą būtų tekę nubausti mirtimi vietoje. Gal dėl tokios griežtos drausmės šios mokyklos neiššniukštino nei gestapas, nei vėliau KGB organai. Neteko girdėti, kad kas dėl to būtų nukentėjęs.

Per šešis mėnesius pagrindinėje karo mokykloje sužinojome ir išmokome nemažai. Teoriškai praėjome, pasak dėstytojų, visą karo mokyklos kursą. Čia karo dalykų mokymas buvo specifinis, taikytas daugiau pagrindžio veiklai. Pavyzdžiui, stropiai išstudijavome Vlasovo generolų praktiką. Tai buvo apie 30 lapų smulkiai surašytų svarbiausių KGB gudrybių visokiausiose situacijose, net arešto sąlygomis. Sužinojome ir gestapo daugiausia žiaurumais bei kankinimais paremtas gudrybes. Išsamiai susipažinome ir su humaniška prancūziškąja žvalgyba, kuria rėmėsi ir Lietuvos kariuomenė. Kiekvieną žvalgybos atmainą dėstė vis kitas specialistas. Apie partizanų būrių ir stambesnių vienetų orga-

nizavimą dėstė jau Rytų fronte, Baltarusijos kovų laukuose patirtį įgiję specialistai. Čia buvome supažindinti su Antrajame pasauliniame kare plačiausiai vartotais ginklais, kad kiekvienas galėtų pats jais pasinaudoti ar išmokyti šio meno savo vyrus.

Vien tik Vilniaus pagrindžio karo mokykloje buvo parengtas ne vienas šimtas LLA jaunuolių.

Šis veik šešis mėnesius pagrindžio sąlygomis vykęs apmokymas buvo labai naudingas, atvėrė mums naują, nežinomą pasaulį. Dabar net ir tokie gyvenimo reiškiniai, į kuriuos paprastai nekreipdavome dėmesio, tapo reikšmingi, svarbūs. Atskleistos paslaptys atvėrė mums naujus horizontus, parodė naujus kelius. O gerai informuotas, išsilavinęs vadovas, siekdamas tikslo, visada pasirinks tiesiausią kelią, išvengs nereikalingų vingių, padarys mažiausiai klaidų, išsaugos kovos draugų gyvybę.

LLA ĮKŪRIMO METINĖS

Artėjant 1942 metų gruodžio 13-ajai, LLA vadas raštu pasveikino atsargos karininkus — LLA dalinių vadus. Sveikinimo tekstas buvo maždaug toks: 1941 metų gruodžio 13 dieną dvylika jaunų karininkų Gedimino pilyje davė priesaiką ir įkūrė šią organizaciją. Ta proga LLA vadas visus jos narius nuoširdžiausiai sveikina ir primena: ateityje mums teks būti narsiems kaip liūtai, o šiandien privalome veržtis pirmyn kaip alkani vilkai...

Kartą su Jaunučiu žingsniavome Paupio gatve ir staiga jis man pasiūlė užėiti pas jo teisės fakulteto kolegą — „Senį“. Senis gyveno Bokšto gatvėje, kampiniame name, antrame aukšte, bute, turėjusiame išėjimą ir į kiemą. Kaip nustebau, kad vadinamasis Senis pasirodė besąs Medelis, su kuriuo susipažinau per kunigo Jurgučio primiciją! Juk jis Telšiuose mane priėmė į LLA organizaciją! O iš Jaunučio patyręs apie dabartinę mūsų veiklą, davė jam keletą užduočių. Pasirodo, jis, Kretingos pranciškonų vienuolyno auklėtinis, buvo baigęs karo mokyklą, vėliau izoliuotas Vokietijoje, o 1941 metų rudenį pabėgo, įkūrė Vilniuje LLA organizaciją ir, turėdamas didelių organizacinių gabumų, sėkmingai jai vadovavo. Po daugelio susitikimų aš jam išdrišau pasakyti, kad man yra aišku, jog LLA organizacijos va-

das yra jisai — Senis. Jis nustebęs paklausė, iš ko aš tai nusprendžiau... Po šio pokalbio pasidarėme dar artimesni.

Senis pasiūlė man per atostogas pabandyti įkurti savo tėviškės apylinkėje LLA postą. Ir tikrai, per Kalėdų atostogas parsivežiau tinkamos literatūros, prisaikinau Saldutiškyje gyvenusį Labanoro miškų urėdą A. Kaškauską ir paskyriau jį šios apylinkės vadu. Jis turėjo leitenanto laipsnį, buvo griežtas, tvarkingas, žodžiu, tom pareigom tinkamas žmogus. Jį šefuoti Senis pavedė ats. ltn. L. Švalkai, dirbančiam Vilniaus kriminalinės policijos skyriuje, o mūsų organizacijos žvalgybos skyriuje.

Per atostogas, kas galėjo, parinkdavo savo apylinkėse maisto produktų ir lėšų, kurių labai stigo pagrindyje gyvenantiems žmonėms, mūsų literatūrai leisti. Surinktas aukas atveždavau į Vilnių, o čia pagrindžio vyrai visa paskirstydavo. Ypač dosniai mums padėdavo Sidariškės dvaro savininkas, buvęs Utenos apskr. viršininkas Motiejūnas-Valevičius. Bet kiek tepakelsi važinėdamas geležinkeliu?! Imdavau tai, kas svarbiausia, ko labiausiai stigidavo, ir visada stengdavausi grįžti į Vilnių netuščiomis.

MOKYMASIS IR POGRINDŽIO VEIKLA VILNIUJE

Bendrabučio auklėtojo V. Gylio buvau priregistruotas Vilniuje kaip studentas, tad gaudavau čia maisto ir rūkalų kortelę. Kadangi nerūkiu, tai už rūkalus gaudavau apie 120 markių ir išpirkdavau visus maisto produktus.

Okupacinė vokiečių valdžia buvo labai suvaržiusi važinėjimą geležinkeliu. Keleivis turėjo gauti specialų raudoną apvadą leidimą, o leidimų blankus išduodavo pats gebitkomisaras. Jo pasirašytų ir antspauduotų blankų dalį paskirdavo atskirų savivaldos administracinių įstaigų komandiruojamiems tarnautojams. Jų visada trūkdavo. O jau studentams tokių leidimų išvis būdavo neįmanoma gauti. Apsukrusis Jaunutis gaudavo tuščių, nepasirašytų blankų. Vieną sykį V. Gylys parsinešė visą tūkstantį blankų. Už gebitkomisarą jis mokėjo pasirašyti taip, kad ir pats viršininkas nebūtų įtarys klastotės. Blankus užpildydavome rašomąja maši-

nėle, datas rašydavome romėniškais skaitmenimis, o juos nesunku būdavo ir perdirbinėti. Taip užpildytas leidimas tam tikru ruožu galiodavo 2—3 mėnesius. Taigi sutaupydavome blankų.

Vilniuje pažįstamų būrys nuolat didėjo. Švenčioniškis A. Bielinis-Kudirka buvo Vilniaus LLA apygardos štabo mašininkas. Spausdindavo jis slaptame, į akį nekrintančiame rūsyje. O Vilniaus LLA apygardos štabas buvo įsikūręs Gedimino prospekto 19 namo kieme. Bet štabą užuodė kažkoks gretimame bute gyvenęs, matyt, su gestapu draugavęs advokatas. Gestapininkų ilgai laukti neteko — vieną dieną jie ėmė supti šį namą. A. Kubilius-Perkūnas vos išnešė sveiką kailį. Tačiau tualetinėje dėžutėje paliko nemaža organizacijos dokumentų, įsakymų. LLA žinioje buvo ir kitas butas, Jogailos gatvėje (ten vėliau ilgus metus buvo įsikūrusi advokatų kolegija). Čia užėjęs, patyriau apie padėtį Gedimino pr. 19. Nieko nelaukdamas, užsitaisiau pistoletą ir drąsiai, nekreipdamas dėmesio į kieme ir namo laiptinėje besibūriuojančius gestapininkus, užkopiau į trečią aukštą, atsirakinau savo kabineto duris, pasiėmiau iš dėžutės visą dokumentaciją ir vėl nesidairydamas išėjau. Už šią narsą bičiuliai mane laikė tiesiog didvyriu. Buvau apsisprendęs taip: jei sulaikys ir reikalaus dokumentų, atsakysiu šūviais.

A. Kubilių-Perkūną gerai pažinojau. Jis atstovavo organizaciniam skyriui, buvo giliai įleidęs šaknis į LLA tinklą. Aš Seniui įrodinėjau, kad A. Kubilius yra netinkamas užimamoms pareigoms, nes labiausiai jam rūpi karjera, be to, jis buvo lėbautojas. Tokie žmonės nepatikimi, mums netinkami. Bet Senis išvadų daryti neskubėjo, nes neturėjo ir tinkamo žmogaus jį pakeisti. 1944 m. A. Kubilius prisitrynė prie vokiečių, išvyko į Rytprūsius, mokėsi diversantų mokykloje. Dėjosi esąs didelis veikėjas: pasigamino ten apskričių-apylinkių antspaudus, išsiprašė iš vokiečių milijoną rublių ir su radijo siųstuvu ir kitais rezistentais buvo nuleistas iš lėktuvo Tauragės apylinkėse. Netrukus A. Kubilius buvo suimtas, o tardomas išdavinėjo visus, kad tik savo galvą išgelbėtų. Primelavo, kad jam globą buvo suteikęs net vyskupas Borisevičius (jį vėliau sušaudė), išdavė net visą perspektyvinį LLA pagrindžio tinklą, visus vadus — buvusį Šiaulių apygardos vadą lt. Eidimtą-Zybartą, Sakalą-Papunį, LLA operatyvinio skyriaus

viršininką generalinio štabo kapitoną Karalių-Varenį (juos nuteisė sušaudyti), Vilniaus apygardos vadą Tuinylą (jį nuteisė 25 m.). Dirbdamas Vilniaus LLA organizaciniame skyriuje, A. Kubilius pažinojo labai daug organizacijos narių. Čekistams jis rašė visų jų charakteristikas ir kaltinimo išvadas.

Štai ką man papasakojo gydytojas D. Matutis. Per akistatą A. Kubilius, sėdėdamas už tardytojo stalo ir vaišindamasis skanumynais, rūkydamas brangias cigaretes, pasakė: „Domai, pasakyk viską atvirai — kad kaip karininkas buvai paskirtas ginklavimosi skyriaus viršininku, ginklus laikei Mokslų Akademijos užmūrytuose rūsiuose...“ Dar jis papasakojo, kad aš esu užverbavęs, prisaikinęs apie 400 karininkų, iš jų du pulkininkus — Žulį ir Budraitį.

Stebiuosi ir šiandien, kokios teisingos tada būta mano nuojautos...

Sekmadieniais 10-ą valandą Katedroje, šv. Kazimiero koplyčioje mūsų studentams mišias laikydavo ir pamokslą sakydavo mokyklos kapelionas kunigas Bičiūnas, o kartais vyskupas Rainys. Po šių pamaldų dauguma studentų traukdavo į šv. Jono bažnyčią klausytis prof. kunigo Lipniūno pamokslų. Mat jie būdavo persunkti lietuviškos dvasios, labai traukdavo apskritai visus inteligentus. Bet apie 1943 metų kovą vokiečiai ėmė „tvarkyti“ Lietuvos profesūrą, mokslo vyrus. Daug jų suėmė, išvežė į konclagerius. Išvežė ir prof. Germantą, prof. kun. Lipniūną, o universitetą uždarė. Likę nesuimti profesoriai paskaitas skaitydavo savo butuose, kur studentai rinkosi slapta.

Apie tą laiką į Rytų frontą buvo pašauktas vienas karininkas, dėstęs mums karo mokykloje (jo pavardės neprisimenu). Išvykdamas jis paliko man savo asmeninį kardą ir butą su kukliais baldais, telefonu. Atsisveikindamas pasakė: „Jei gyvas grįšiu, buto gali man prireikti, bet šiuo metu iš Rytų fronto maža kas begrįžta... Gyvenk laimingas, vartok ir mano kardą...“ Butas buvo Juškos gatvėje. (Neseniai praeidamas pro šį namą, mačiau „Šluotos“ žurnalo iškabą.) Mano butas buvo trečiame aukšte. Dabar susiklostė nepaprastai geros sąlygos mokytis, priiminėti ir apnakvindinti svečius, atvykstančius LLA organizacijos reikalais. Kai sužinodavome apie įvyksiančias vokiečių gaudynes, ir bendra-

bučiuose gyvenę studentai sugūžėdavo pas mane. Tada jau miegančiųjų būdavo ne tik pilnos lovos, bet ir grindys... Rytais apsižvalgydami vėl visi skirstydavosi į užsiėmimus. Labai pravertė ir telefonas. Geradarys karininkas iš fronto negrižo. Kartą parsivežiau namo ir prieš pat sovietų antplūdį po tvarto stogu paslėpiau, bet, deja, grįžęs iš kalinimo vietų, jo neberadau.

1943 metų rudenį, baigęs Telšių amatų mokyklą, į Vilnių mokytiis atvažiavo ir mano brolis Mykolas. Bute, kurį man paliko išeidamas į Rytų frontą karininkas, gyvenome dviese.

Dabar šiek tiek apie mokslą, dėstytojus. Mokykloje buvo ir dėstytojų lenkų, bet visi dėstydavo tik lietuviškai. Aukštąją matematiką dėstė mokslų daktaras P. Slavėnas, mechaniką — Voronkovas, projekcinę braižybą — inžinierius Daugirdas, lietuvių literatūrą — poetė E. Nakaitė (Arbačiauskienė), chemiją — V. Prieskenis, vokiečių kalbą — Valenytė. Lietuviškos literatūros labai stigo.

Literatūros dėstytoja rokiškietė poetė E. Nakaitė kartą uždavė mums rašinį tema „Įspūdingiausias mano išgyvenimas“. Tema man pasirodė labai lengva, artima. Savo bute turėjau nusipirkęs iš vokiečio už 1000 markių žurnalistinę rašomąją mašinėlę, taigi temą parašiau mašinėle. Fabulai panaudojau tikrą savo išgyvenimą, patirtą 1941 metų birželio 17 dieną. Tądien į Sibirą trėmė Telšių amatų mokyklos mokytoją S. Serafinienę su visa šeima. (Vyrą karininką iškart atskyrė ir uždarė kitame vagone.) Pakrautus Telšiuose penkis tremtinių vagonus prikabino prie kito sąstato, atėjusio nuo Kretingos ir nuo Plungės. Didžiulė vagonų vilkstinė su nelaimingaisiais nudundėjo Šiaulių link. Mano rašinį dėstytoja ilgai nešiojosi po klasę, negailėdama pagyrimų ir įvertino penketu su plusu. Nuo tada ji atkreipė į mane dėmesį. Amerikoje žuvus Lietuvos prezidentui, mokykloje buvo surengtas minėjimas, kur vienas mokinys turėjo skaityti savo referatą tema „Antano Smetonos pastangos ir viltys grąžinti Lietuvai Vilnių“. Dėstytoja šį darbą pavadė man. Kai kurie lenkų profesoriai, išgirdę mano perskaitytus žodžius „1920 m. lenkai Tautos Sąjungos ir kryžiaus akivaizdoje sudarytą sutartį šventvagiškai sulaužė, užgrobė Vilnių“, pašoko nuo kėdžių, nes teisybė degino jiems akis. Vėliau poetė E. Nakaitė pasikvietė mane į mokytojų kambarį pokal-

biui. Ji sakė, kad mokyklos direktorius prašęs jos referatą iš anksto patikrinti, bet ji atsisakiusi ir šito nesi-
gailinti, nes mano žodžiuose esą jokie melo nebuvę. Be to,
ji paprašė dar parašyti referatą tema „Daktaras Jonas
Basanavičius ir Vasario 16-oji“. Nurodė, kur galėčiau
gauti literatūros. Vėliau, 1944 metais E. Nakaitė-Ar-
bačiauskienė pasitraukė į Vakarus.

ASMENINĖ APSAUGOS NARYS

Kadangi Vilniuje su Seniu artimai bendravau, tu-
rėjau nemažą organizacinį patyrimą, neprastai žinojau
LLA organizacijos pagrindinius taškus visoje respub-
likoje, tad ne kartą buvau komandiruojamas į įvairias
Lietuvos vietas nuvežti raštiškus arba žodinius įsa-
kymus. Važiuodavau su gebitkomisaro vardu išduotais
leidimais ar fiktyviais policijos vado Švenčionių ltn.
Derbuto išduotais kaip pagalbinės policijos nariui do-
kumentais. Atsakingesniais atvejais po LLA dalinius va-
žinėdavo pats Senis. Tada jį, apsvilkusį vyr. leitenanto
uniforma, aprūpinta savisaugos dalinio kario dokumen-
tais, tekdavo man lydėti. Kartais apsaugą sudarydavo
trys žmonės: ats. ltn. L. Švalka, dirbantis kriminalinėje
policijoje, savisaugos dalinio puskarininkis ir aš — pa-
galbinės policijos atstovas. Nors pats vadas asmeninės
apsaugos nereikalavo, bet kiti štabo nariai jam vienam
drausdavo keliauti. Be to, jis, kaip LLA atstovas, daly-
vaudavo VLIK'o posėdžiuose, buvo žinomas kitų po-
grindžio organizacijos atstovams.

VLIK'o organizacija labai stengėsi ir LLA įtraukti
į savo sudėtį. Senis su šiuo pasiūlymu nesutiko. Moty-
vavo tuo, kad LLA nėra partija, o tik karinė organiza-
cija, ir todėl negali dalyvauti politinių partijų veikloje.

GENEROLO P. PLECHAVIČIAUS ARMIJA

Prie Stalingrado vokiečiai neteko arti 300 000 ka-
rių, tarp jų 24 generolų ir daugybės kitų aukšto rango
karininkų. Blogėjant padėčiai Rytų fronte, vokiečiai spau-
dė ir Lietuvos savivaldos pareigūnus duoti Vokietijai
darbininkų, o frontui — karių. Savivaldos pareigūnai
gerai žinojo, kad iš mobilizacijos nieko gero neišeis. Lie-

tuviai buvo tvirtai nusistatę nelieti savo tautos sūnų kraujo už okupantų reikalus. Svarbiais visos tautos reikalais savivaldų pareigūnai tardavosi su pagrindžio sąlygomis veikiančiu Vyriausioju Lietuvos išlaisvinimo komitetu (VLIK). Vokiečiams buvo pasiūlytas toks planas: organizuoti karinius dalinius, kurie, vokiečių apginkluoti, aprūpinti mundiruote, būtų dislokuoti tik Lietuvos etnografinėse srityse ir, vadovaujami Lietuvos karininkų bei generolų, kovotų rytinėje Lietuvos teritorijoje su raudonaisiais partizanais bei lenkų Armija Krajova. Vokiečiai, negalėdami kitaip pritraukti lietuvių, su pasiūlymu sutiko.

Armijos vadu lietuviai numatė generolą P. Plechavičių. Generolas kreipėsi į lietuvių tautą — pakvietė stoti į jo organizuotą Lietuvos Vietinę rinktinę, užtikrindamas, kad kariai iš Lietuvos nebus niekur išvežami, gins tik savo kraštą. Gen. P. Plechavičius įkūrė savo štabą, paskyrė visų apskričių karo komendantus, kiekvienos apskrities vadovybę, kuri formuodavo atvykstančių savanorių dalinius ir iškart siųsdavo į rytų Lietuvą.

Gen. P. Plechavičium žmonės tikėjo, tuo labiau kad Lietuvos Vietinės rinktinės kūrimui pritarė ir pogrindis (VLIK). Vokiečiai davė dalį uniformų, olandiškos ginkluotės. Batalionai buvo siunčiami į Lietuvos rytus valyti miškus nuo rusų partizanų, nuo Vilnijos krašte užsislėpusių karinių lenkų grupuočių. Vokiečiai per Karaliaučiaus gestapo prof. Garelį teikdavo lenkų partizanams ginklų, kuriuos šie nukreipdavo prieš lietuvius. Okupantui buvo svarbu kiršinti lenkus prieš lietuvius, pjudyti juos tarpusavyje, kad mažiau žmonių liktų jiems patiems naikinti. Ir vieni, ir kiti okupantų buvome pasmerkti išnaikinimui.

KARO MOKYKLA MARIJAMPOLĖJE

1944 metų vasaryje gen. P. Plechavičiaus štabe sumanyta įkurti Marijampolėje karo mokyklą. Paskelbta, kad čia priimti vidurinį išsilavinimą turintys jaunuoliai per šešis mėnesius gaus karininko laipsnį ir bus pasiųsti į karinius dalinius. Senis tuoj sumetė, kad į Marijampolę susirinks nemažai jaunimo ir atsargos karininkų, kurie faktiškai praras ryšį su LLA vadovybe.

Manydamas mane turint organizacinių sugebėjimų, jis pasiūlė laikinai nutraukti mokslą ir stoti į Marijampolės karo mokyklą. Čia atvykstantys LLA organizacijos nariai turėtų slaptažodžiu kreiptis į mane, o aš kariūnus turėčiau nukreipti į atitinkamas kuopas ir priskirti juos tų kuopų mūsų organizacijos karininkams.

Reikėjo veikti skubiai. Gavęs mano sutikimą, Senis nurodė man karo mokyklos viršininko generalinio štabo plk. Vertelio, jo adjutanto, apylinkės vado ltn. Kubiliaus, Marijampolės karo komendanto plk. Liorenso slaptažodžius, kad ten galėčiau veikti laisvomis rankomis. Visiems apylinkių vadams buvo parašytas atitinkamas vadovybės įsakymas, kuriame nurodyta mano pavardė, slaptažodis. Tai privalėjo žinoti visi į karo mokyklą išvykstantys busimieji kariūnai ir LLA karininkai. Mūsų uždavinys buvo atstatyti ryšį su LLA organizacija.

1944 metų vasario antroje pusėje, atsisveikinęs su broliu, draugais, išvykau į Marijampolę. Ten prisistačiau karo mokyklos adjutantui kapitonui. Su juo sutarėme palaikyti nuolatinius ryšius. Užpildžiau reikalingus dokumentus ir buvau nukreiptas į priėmimo komisiją. Išmatavo, pasvėrė, ištyrė sveikatą ir, atsižvelgdami į ūgį, paskyrė į antros kuopos trečią būrį, trečią skyrių.

Čia rinkosi įvairaus išsilavinimo vyrai iš visos Lietuvos — ir baigę tik gimnazijas, ir universitetus, ir dar studijuojantys aukštosiose mokyklose. Suvažiavo čia ir jau tarnavusių kariuomenėje puskarininkių, viršilų, karininkų. Iš viso karo mokykloje buvo per tūkstantį du šimtus vyrų. Jie buvo paskirstyti į dvylika kuopų. Dvi kuopos buvo jau uniformuotos ir apginkluotos. Kiti dar vilkėjo civilių drabužiais, bet taip pat lankė užsiėmimus, klausėsi paskaitų. Iš atvykusių į mane slaptažodžiu kreipėsi per 500 vyrų, jau esančių LLA nariais. O aš juos visus suvedžiau su kuopų karininkais. Rekomendavau, kad tinkamus savo kuopų vyrus jie įtrauktų į LLA organizaciją. Kiekvienoje kuopoje turėjau patikėtinį, per kurį skleidžiau naujienas ar iš aukščiau gautus nurodymus. Mūsų organizacija čia tvirtėjo, plėtėsi.

Prieš pietus vykdavo užsiėmimai lauke, po pietų — teorinės pamokos klasėse. Po vakarienės žygiuodavome plentų, traukdami dainą.

Retkarčiais kareivinėse vykdavo asmeninių daiktų tikrinimas. Teko ir man atrakinti savo lagaminą — iš

lentelių sukaltą dėžutę. Karininkai aptiko mano Lietuvos gamybos pistoletą „Efeną“, padailintą išspaus-tais Gedimino stulpais. Vienas karininkas tuoj pareiškė, kad asmeninių ginklų laikyti nevalia, bet mokyklos adjutantas jam paaiškino, kad man tai leista. Vėliau mano lagamino net netikrindavo.

Karo mokyklą kartkarčiais aplankydavo pats gene-rolas P. Plechavičius. Vieną sykį susitikau jį. Norsėjau iš virtuvės, rankose nešdamas katiliuką, pasitempęs atidaviau jam pagarbą. Jis mane sulaikė, pažiūrėjo į ka-tiliuką ir paklausė, ar čia sočiai maitina.

1944 metų gegužės vidury kuopos vadas skubiai ma-ne pasiuntė į štabą prisistatyti adjutantui. Adjutantas kaip kariūnui liepė tuojau vykti į Kauną: į apygardos štabą kviečias operatyvinio skyriaus, viršininkas plk. Svilas. Pirmu traukiniu išvykau į Kauną. Gavau įsaky-mą, kurį kuo skubiausiai turėjau perduoti karo mokyk-los viršininkui generalinio štabo plk. Verteliui ir karo komendantui plk. Liorensui. Įsakyme konstatuojama, kad gen. P. Plechavičiaus štabas areštuotas, gen. P. Ple-chavičius ir jo štabo viršininkas Urbonas išvežti į Vo-kietiją, armija likviduojama, kiekvienu momentu karo mokykla gali būti apsupta, kariai suimti ir ištremti į Vokietiją darbams. Kuo skubiausiai karo mokyklos ka-riūnai ir karininkai privalo pasitraukti pėsčiomis, aplenk-dami didesnius kelius, kad iki kitos dienos ryto kareivinės liktų tuščios. Įsakymą pasirašė Kauno apygardos operatyvinio skyriaus viršininkas plk. Svilas.

Grįžęs į Marijampolę, kaip ir buvo liepta, įsakymus perdaviau generalinio štabo plk. Verteliui ir Marijampo-lės apskrities karo komendantui plk. Liorensui. O as-meniškai visiems savo patikėtiniams bei karininkams pa-tariau kuo skubiausiai imtis priemonių, kad būtų ap-saugoti kariūnai. Pats apsiginklavau ne tik savo pisto-letu, bet pasiėmiau tarnybinį olandišką šautuvą su 100 šovinių. Naudodamasis ta pačia komandiruote, ramiai sėdausi į vėlyviausią Kauno traukinį ir per Radviliškį, Panevėžį kitą dieną atvykau į gimtinę.

Nors visiems kariūnams buvo pranešta, net įsakya trauktis, bet, deja, ne visi paklausė, ne visi tą patį va-karą pasitraukė. Apie 300 žmonių lyg ir netikėjo, kad gresia toks pavojus, ir likosi kareivinėse. Ryte, tik švin-tant, vokiečių pėstininkai ir tanketės kareivines apsupo,

suintus vyrus nusivarė į traukinį, užkalė vagonuose ir išgabeno į Vokietiją.

O dauguma laiku pasitraukusiųjų iš kareivinių grįžo namo. Pargrįžo ir jau dislokuoti rytų Lietuvoje kariai. Antai Eišiškių apylinkėse dislokuotas mjr. Kaletkos batalionas su visa ginkluote parsirado į namus. Namu grįžo ir kuopos vadas vyr. ltn. J. Augutis, jo brolis ats. aviacijos kpt. M. Augutis ir daugelis kitų. Taigi nors gen. P. Plechavičiaus armija likvidavosi, bet vokiečiams nepavyko visos jos išvežti.

Vėliau, užėjus sovietams, šie ginkluoti vyrai papildė organizuojamus rezistencijos dalinius, įsitraukė į partizaninę veiklą.

SOVIETŲ PARTIZANŲ RYŠININKAS

Tik grįžus iš Marijampolės karo mokyklos, kitą dieną apie pietus sulaukiau nekviestų svečių — pas mane atvyko trys automatais ir „TT“ pistoletais ginkluoti rusų karių uniformas dėvintys vyrai. Vieną jų tuoj pažinau — J. Kliuką iš Mineiškiemio kaimo; su juo kartu lankėme pradinę mokyklą. Tai jis atvedė pas mane vyr. ltn. V. Šlapelį (buvusį savisaugos dalinių karininką, dabar — raudonąjį leitenantą), o trečiąjį vadino Fiodoru. Vėliau patyriau, kad jo pavardė buvo Štukevičius. Aš jiems papasakojau, kad mokausi Vilniuje, bet, vokiečiams ėmus šaudyti ir vežti į Vokietiją jaunos vyrus, pabėgau į kaimą. Sakiau, kad kai viskas aprims, grįšiu vėl į savo mokyklą. Pamaniau, kad jie turėtų būti išalkę, tad sesers paprašiau paruošti užkąsti. Partizanai su apetitu pavalgė, padėkojo. Ruošdamiesi išeiti, paprašė juos palydėti. Sutikau.

Nužingsniavome apie dešimt kilometrų, visą kelią kalbėjomės. Miške parodė man nedidelį namelį ir liepė jį įsidėmėti. Dėl ko? Netrukus sužinojau. Netoliese ežero ant kalvelės susėdome. Tada vyr. ltn. V. Šlapelis pagaliau paklausė, ar sutinku jiems padėti, su jais bendradarbiauti. Mat jų, sovietų partizanų, būrys nuo Naručio ežero neperseniausiai persikėlė į Labanoro mišką ir norėjo čia įsitvirtinti, išvengti vokiečių apsupties. Prašė, kad aš dviračiu apvažiuočiau artimiausius (Utenos, Švenčionių) miestus, Švenčionėlių, Kaltinėnų, Kuktiškių, Saldutiškio miestelius, paklausinėčiau žmonių, ką jie girdė-

ję apie vokiečius. Jei pasirodytų didesnių vokiečių kariuomenės dalinių, turėčiau skubiai pranešti į parodytąjį namelį. Dar turėčiau supirkti iš kioskų įvairiausios spaudos, net parūpinti pogrindžio leidinių, nupirkti vyrams tabako, degtinės ir viską pristatyti irgi į tą namelį. Be to, prašė paieškoti besislapstančių nuo vermachto ar pabėgusių iš P. Plechavičiaus armijos karininkų, sudaryti sąlygas su jais susitikti. Sutikau padėti, kol išvažiuosiu į mokslus. O jie net neįtarė, kad man palaikyti ryšį su sovietų partizanais, ką tik atsibasčiusiais iš Baltarusijos, turinčiais ryšį su Maskva, ne mažiau naudinga, negu jiems įsigyti ryšininką, aplinkos žvalgą... Kai jiems paaiškėjo, kad, vykdant šias užduotis, galimi susidūrimai su gestapo pareigūnais, V. Šlapelis išsitraukė savo asmeninį pistoletą „TT“ ir įteikė jį man. Dar pridėjo dvi pilnas apkabas šovinių, o „magaryčių“ — saują šovinių — man įpylė į kišenę. Aš suabejojau, kad su šiuo ginklu mane aptikę kiti sovietų partizanai nežinia ką pagalvos, gal net palaikys provokatoriumi... Tada V. Šlapelis dar išrašė man pažymėjimą ginklui laikyti, nurodė pistoleto numerį.

Ginkluotas grįžau į namus ir tuoj sėdausi ant dviračio: nuvažiavau į Uteną, nupirkau kioske laikraščių ir nuvežiau juos į nurodytą namelį. Kitą dieną nušvilpiau į Švenčionis, vėl nupirkau spaudos, pas žmogų gavau nupirkti gero tabako lapų, dar įdėjau butelį degtinės ir vėl nuvežiau į namelį. Dar parašiau laiškelių, kad nė viename apylinkės miestelyje nepadaugėjo nė vienu vokiečiu... Ir tikrai, su partizanais kovoti vokiečiai aiškiai stokojo jėgų, viskasėjo į frontą... Po kelių dienų rašteliu pranešiau V. Šlapeliui, kad kelioms dienoms išvykstu pasižvalgyti į Vilnių.

Apsirūpinau dokumentais, už juostos ir kišenėje turėjau po užtaisytą pistoletą.

Senį radau savo bute Bokšto gatvėje. Papasakojau apie visą savo veiklą Marijampolės karo mokykloje. Viskas įvertinta gerai, jokių pastabų negavau. O kai parodžiau sovietų partizanų man išduotą asmeninį ginklą ir pažymėjimą, Senis labai susidomėjo. Turėjau viską išsamiai papasakoti.

V. Šlapelį Senis pažinojo iš tų laikų, kai Vilniuje jis buvo savisaugos kuopos vadas. Vokiečiai pasiuntė jį į Baltarusiją kovoti su sovietų partizanais. Vieną pavakarę sovietų partizanus „medžiojantis“ V. Šlapelis

buvo sunkiai sužeistas — jam peršautas rankos kaulas ir nukirstas kojos kaulas. Pateko į nelaisvę. Sovietų partizanų ligoninėje jam pasiūlyta apsispręsti: arba pasilikti su sovietų partizanis, arba grįžti pas vokiečius. Šlapelis iš karto patraukė miško link ir ėmė svarstyti: jei eis pas vokiečius, jų sargyba šią kelionę tikrai sutrukdys — jis bus sunaikintas. Tada grįžo ir pranešė liekas... Dabar Šlapeliui pavedė organizuoti kitą būrį ir paskyrė to būrio komisarą, kuris jį visą laiką stebėtų. Todėl ir per susitikimą su manimi komisaras buvo šalia.

J. Kliukas vokiečių okupacijos metais dirbo Švenčionių kooperatyve vairuotoju. Vežantį iš Vilniaus prekes sovietų partizanai jį sulaikė, atėmė prekes, o patį atvedė į stovyklą, kur pasiūlė likti ir kartu kovoti prieš vokiečius arba grįžti pas vokiečius. O grįžimas pas vokiečius būtų tolygus mirčiai. Ir J. Kliukas likosi partizanų būryje. Tada tas J. Vildžiūno vadovaujamas būrys („Bičiuliai¹⁴) nutarė iš Baltarusijos persikelti arčiau geležinkelio, einančio į Rytų frontą pro Švenčionėlius. Kadangi J. Kliukas buvo kilęs iš šių apylinkių, jam pavedė rasti patikimą žmogų. Kliuko nuomone, toks žmogus buvau aš.

Senis, išklauses mano pasakojimą, liepė negrįžti į mokyklą (esą mokslas niekur nepabėgs), o stengtis paralyžiuoti sovietų partizanų veiklą ir pasinaudoti proga apginkluoti kuo daugiau mūsų vyrų. Patarė man būti atsargiam vykdant sovietų partizanų pavestas užduotis, nesukelti nė mažiausio įtarimo, kad priklausau kitai organizacijai. Kadangi esu jų prašomas rasti besislapstančių nuo vermachto ar gen. P. Plechavičiaus armijos karininkų, galiu pristatyti jiems Saldutiškio apylinkės vadą A. Kaškauską, karininkus Augučius. Dar Senis liepė užėiti pas saldutiškietį ats. ltn. L. Švalką ir paprašyti, kad jis artimiausiu metu rastų progą šiuo reikalu pasikalbėti su Saldutiškyje gyvenančiu ltn. A. Kaškausku. Be to, ir aš, vykdydamas sovietų partizanų užduotį, savo ruožtu turėčiau pasikalbėti su A. Kaškausku.

Grįžęs iš Vilniaus, nupirkau savo „globojamiesiems“ spaudos ir atvykau pasikalbėti pas Labanoro miškų urėdą ats. ltn. A. Kaškauską. Pasimatymui numatėme vietą ir laiką. Tada pranešiau sovietų partizanam, kad su jais nori pasimatyti besislapstantys karininkai, nuro-

džiau jų siūlomą susitikimo vietą, laiką. Naktį atėjo pas mane J. Kliukas su draugu. Viską išaiškinau, užtikrinau, kad už jų saugumą atsakau.

Sutartu laiku į sutartą vietą (apie 1,5 km nuo Saldutiškio miestelio, netoli Aiseto ežero) atvyko A. Raškauskas ir asociacijos kpt. M. Augutis. Netrukus nuo Kiauneliškio pusės pamatėme vežimu atvažiuojantį V. Šlapelį, du ginkluotus partizanus ir „Bičiulių“ partizanų būrio vadą J. Vildžiūną. V. Šlapelis ir du partizanai vilkėjo sovietinėm uniformom, o J. Vildžiūnas, matyt, kaip paprastai per specialias išvykas, vilkėjo gestapininko uniforma. Ir koks netikėtumas! Vyr. ltn. V. Šlapelis tuoj pažino savo 10-os laidos karo mokyklos draugą aviacijos kpt. M. Augutį. Visi susėdo ant kalvos...

Nutarta organizuoti didžiulį, tūkstančio vyrų, o gal ir dar didesnę būrį. Svarbiausia buvo gauti ginklų, o žmonių kpt. Augutis ir ltn. Raškauskas žadėjo parūpinti.

1944 metų birželį pas mane atėjo V. Šlapelis ir įteikė voką su apvalaus antspaudo pavyzdžiu: „Žalgirio partizanai, Vytauto būrys“. Šį voką jis prašė nuvežti į Vilnių pirmojo savisaugos bataliono vadui vyr. ltn. S. Plaušiniui. Dar turėjau perduoti 1500 markių už antspaudo pagaminimą.

Frontas kasdien artinosi prie Lietuvos sienų. Buvo pavojinga po sovietų vėliava burti Lietuvos vyrus, žaisti žmonių likimais — jie galėjo būti rusų nusiųsti į vakarų frontą. Grįžau namo ir jau beveik nutraukiau ryšius su sovietų partizanais.

Apie liepos 10-ą namie atsisveikinau su broliu (jis niekur nežadėjo trauktis) ir nuvykau į Saldutiškio geležinkelio stotį. Čia sutikau aviacijos kpt. M. Augutį (jauniausią iš brolių Augučių), pasitraukusį iš Marjampolės kariūną, ats. ltn. R. Blažį, tris brolius Šerėnus: Razį, Romualdą ir Edvardą. Visi susėdome į pasutinį vakarų kryptimi einantį traukinį.

Karo pradžioje vokiečiai kyliais veržėsi pirmyn pagrindiniais keliais, nevengdami didžiųjų miestų, o sovietų kariuomenė į vakarus traukė, vengdama didžiųjų pagrindinių kelių, stambesnių gyvenviečių, miestų. Rusų kariuomenės dalys jau siekė Utenos priemiesčius, kai mūsų traukinys sustojo Ruktiškėse ir visus keleivius privertė iškraustyti iš geležinkelio platformos artile-

Leonas Vilutis-Arūnas-Bitinėlis

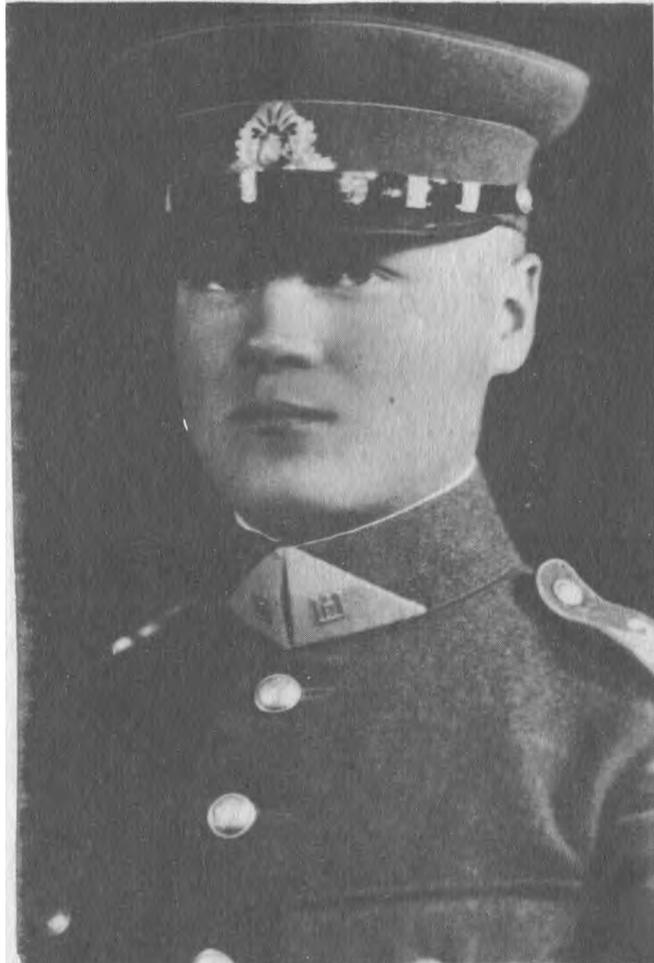
Birutė Vilutytė-Mačėnienė,
ryšininkė

Anupras Šerėnas,
ryšininkas

Elena Vilutytė, ryšininkė (kairėje)

Mykolas Vilitis Klevas

Bronius Vaivada, „Tigro“ rinktinės štabo viršininkas

Majoras Benediktas Kaletka

Kapitonas Feliksas Kvartūnas,
„Tigro“ rinktinės partizanų dalinio vadas

Iš kairės: Jonas Pušcius, Jurgis Daščinskas, Pranas Bartašius

Verutė Deveikytė-Ramunė,
ryšininkė

Vyr. leitenantas
Jonas Daščinskas-Dobilas

Kapitonas
Vincas Gumauskas-Salva

Kunigas
Petras Liutkus

Viršila
Juozas Murmulis-Lokys

Jeronimas Bulka,
„Tigro“ rinktinės kūrimosi
laikotarpio štabo viršininkas

Kazimieras Lukoševičius

Leitenantas Jonas Gimžauskas

Juozas Maceika (Abezė)

Vladas Nasevičius (Abezė)

Gydytojo S. Molio laidotuvės

Intos bažnyčioje su kun. Krūveliu

L. Vilutis (antroje eilėje) su savo namelio gyventojais (pirmoje eilėje iš dešinės) Jonu Baltrušaičiu ir inž. Klemensu Brunium su žmona ir dukra

Būrelis lietuvių L. Vilučio namelyje. Inta, 1956 m.

Intoje. Iš kairi: Jonas Baltrušaitis, Leonas Vilulis, Algirdas Bielinis

Vilučių sutuoktuvės Intoje, L. Vilučio namelyje

Su seserimi Elena Intoje

Aldona Vilutienė su sūnumis

rijos sviedinius (nors patrankų nemačiau). Tada važiavome toliau ir netrukdomi pasiekėme Šiaulius. Čia išsiskirstėme. Aš turėjau tikslą aplankyti Šiaulių LLA apygardos vadą, kurį pažinojau nuo pat organizacijos įkūrimo Telšiuose.

RUSAI BOMBARDUOJA ŠIAULIUS

LLA apygardos štabe susiradau apygardos vadą ats. vyr. lt. Eidimta-Zybartą. Jis papasakojo, kad Kaune buvo susitikęs Senį. Šis ketinęs panemuniu traukti į Žemaitiją ir sakęs man, t. y. Sakalui (tada mano buvo toks slapyvardis) perduoti jo įsakymą, kad aš jį pristačiau Telšių apylinkės vadui ir kontroliuočiau įsakymo vykdymą. Prireikus man įsakė perimti ir vadovavimą. Apygardos vadas įdavė ir apylinkės vadui savo raštelį, kuriame įsako klausyti žodinių Sakalo nurodymų. Ketinau vykti į Telšius, bet Šiauliuose buvo paskelbtas oro pavojus, kilo sąmyšis, žmonės bėgo į slėptuves. Aš leidausi į slėptuvę veik paskutinis, kai tame kieme krito didžiulė bomba. Mūrinė tvora nušluota nuo žemės kaip šapelis, o mane pagavusi oro banga priplojo prie betoninės sienos kaip blyną prie keptuvės. Kai įėjau į slėptuvę, per veidą sruvo kraujas, o visas kūnas atrodė lyg tūkstančiais adatų subadytas. Temstant viskas nutilo. Išėję iš slėptuvės išvydome daugybę sugriautų namų, nuverstų stulpų, susipynusių laidų... O miesto padangėje lėktuvai vėl kabinėjo „lempas“, vėl bombardavo. Keista, kad jokios priešlėktuvinės gynybos taip ir nepasirodė.

Šiaip taip pasiekiau Telšius, apsistoju buvusiam mokinių bendrabutyje. Čia dirbo dar pažįstamos šeimininkės, tad apsigyvenau kaip saviškis.

„VANAGAI“

Palikęs dviratį bendrabutyje ir perspėjęs šeimininkę, kad grįšiu neanksti, nes turiu nemažai reikalų, nuėjau pas mokytoją Kaupą. Perdaviau atsivežtąjį įsakymą ir apygardos vado išduotą raštelį. Jis man iš karto pasiūlė perimti organizacinio skyriaus viršininko pareigas. LLA vado įsakyme nurodoma, kad visi ginklą var-

toti pajėgūs LLA nariai pereina į rinktinę ir toliau vadinasi „vanagais“. Rinktinės vadu skiriamas aukščiausią karinį laipsnį turintis karininkas. Šis savo rinktinę suburia tinkamiausiame miške. LLA nariai, dėl sveikatos negalintys kovoti su ginklu, dirba administracijos ir organizacijos skyriuje: organizuoja rinktinės aprūpinimą maistu, transportu, informacija ir kt.

Su apylinkės vadu mokytoju Kaupu atidžiai išiskaitėme įsakymą ir nutarėme organizuoti „Vanagų“ rinktinę, o jai vadovauti pavesti plk. ltn. Ipolitui Žuliui. Stabą steigs ir LLA dalinius į mišką išves jis pats. Pasirinktas Platelių miškas. I. Žuliui gavus įsakymą ir tapus rinktinei; vadu, Telšiuose buvo sukviesti visų valsčiuose esančių LLA dalinių vadai. Jiems išaiškintas įsakymas, numatyta, kaip jis bus vykdomas. Pagrindinis punktas, iš kurio vanagai nukreipiami į atitinkamas miško vietas, buvo Alsėdžių gimnazija. Pradžioje šiame punkte teko darbuotis man. Vėliau, kai rinktinės vadas organizavo savo štabą, mane paskyrė trečio — žvalgybos skyriaus — viršininku. Tiekimo ir transporto skyriaus viršininku buvo paskirtas J. Mečius, gyvenantis Varniuose ir anksčiau buvęs šios apylinkės organizacinio skyriaus viršininku.

Į Alsėdžius tuo metu buvo atvažiavęs Karaliaučiaus universiteto lituanistas profesorius Garelis, kuris Vilniaus krašte bičiuliavosi su lenkų Armija Krajova, parūpindavo jai ginklų ir skatino lenkų ir lietuvių pajautynes. Kartu jis buvo nemenkas ir gestapo patikėtinis. Mačiau jį ne kartą marširuojant po Alsėdžius, tikintis sutikti ką nors iš „vanagų“ vadovybės ir gauti žvalgybos duomenų. Pagrindiniame punkte teko sutikti savišaugos batalionuose tarnavusių karių, šiuo metu pasitraukusių, lipančių iš skėstančio vokiečių laivo ir nutarusių likti tėvynėje. Tokius taip pat nukreipdavau į stovyklą Platelių miške. Buvo užėjęs pasikalbėti generolas Nakas. Jis buvo pakėlęs sparnus vykti į Vakarus. Jam sakiau, kad LLA nemano niekur iš Lietuvos trauktis ir kviečiau likti, nes didelė kario patirtis mums būtų labai pravertusi. Nakas teisinosi esąs tik intendantūros generolas, tad partizanų judėjime iš jo būtų maža naudos, o dėl solidaus amžiaus jis būtų tik našta kitiems. Vienas kitą supratę išsiskyrėme. Į šį mūsų punktą užklydavo ir pavienių žmonių, ir grupelių, vieni likdavo mūsų stovykloje, kiti traukė į Vakarus.

Platelių miške susibūrusią LLA „Vanagų“ rinktinę sudarė maždaug 5—6 tūkstančiai žmonių (o gal net ir 10 tūkstančių). Alsėdžiuose palikęs kažkurį iš savo žmonių, pats irgi atėjau į mišką organizuoti savo padalinio. Mano skyrių sudarė šie poskyriai: kvotų-tardymo, bausmių vykdymo, žinių telkimo. Kvotų-tardymo poskyrio viršininku paskyriau Utenos savisaugos dalinio buvusį viršininką, kuris kartu buvo ir mano pavaduotojas. Bausmių vykdymo poskyrio viršininku — savisaugos dalinio vyr. puskarininkį, savo žinioje turėjusį 15 gerai ginkluotų vyrų. Žinių telkimo poskyrio viršininku buvo studentas (rodos, Šileika); jo žinioje buvo 180 gimnaziją baigusiu vyrų arba studentų.

Nuošaliau nuo stovyklos įrengėme daboklę, atskirai tardymo kabinetą ir dar vieną patalpą, kur susirinkdavome aptarti tolimesnius planus, tolesnę veiklą.

Tas patalpas iškasdavome žemėje, grindis, sienas, lubas sutvirtindavome kartimis arba rąstais, iš viršaus užpildavome žemėmis, iš nuokalnės pusės įrengdavome įėjimą — duris (taip pat iš karčių).

Pas mus pateko aršiausių komunistų bylų, kurios buvo vedamos per tardymus apskričių savisaugos dalinių skyriuose. Nemaža šių komunistų dalis buvo pasitraukusi į mišką, bet lankydavosi ir savo namuose, tad, žinodami adresus, atsivesdavome juos į stovyklą. Čia jie buvo tardomi ir išlydimi iš stovyklos, atsižvelgiant į kiekvieno jų padaryto nusikaltimo sunkumą. Tuo rūpinosi bausmių vykdymo poskyris.

Žinių telkimo skyriaus uždavinys buvo kasdien surinkti visas naujienas iš įvairiausių Žemaitijos vietų. Išsiuntinėdavome po visą neokupuotą Žemaitiją po kokius tris informuotus vyrus prie kiekvienos bažnyčios. Mat naujai atvykę žmonės dažniausiai „visko sužinoti“ kreipiasi į kleboniją. Tokius šie vyrukai ir informuodavo. Kai kurie iš atvykusiųjų likdavo pas mus. Kas nenorėdavo, gaudavo informaciją apie tuometinę padėtį. Apie dvidešimt vyrų turėjo vietoje rinkti įvairiausias naujienas — susisiekti su atskirų kuopų, būrių vadais bei atskirais kovotojais — „vanagais“. Šie vyrai rūpinosi ir mūsų aplinkos ramybe. Įvairiais tikslais eidami po pamiškės kaimus, miestelius, jie rinkdavo visą mums reikalingą medžiagą. Kasdien apie padėtį informuodavau rinktinės vadą plk. Ruginį (tokį jis pasirinko).

ko slapyvardį). Neretą dieną svarbių pranešimų ir nebūdavo.

Prie minėtosios nurodytos trobelės tris paras išgulėję bulvėse, vyrai susekė ir atvedė į stovyklą vieną stambų Žemaitijos komunistų veikėją. Jis buvo išardytas ir nuteistas. Mirtimi bausdavome retai, tik surinkę nenuginčijamų liudytojų parodymų apie didelius nusikaltimus, taip pat ir pirmosios sovietų okupacijos metais.

PLATELIUOSE ATIMINĖJAMI GYVULIAI

Kartą gavome žvalgybos pareigūno pranešimą, kad Platelių miestelyje ir jo apylinkėse rudmarškiniai vokiečiai atiminėja karves, kitus gyvulius ir ruošiasi varyti į Vokietiją. Išgirdęs tokį mano pranešimą, plk. Ruginis sušaukia dalinių vadus. Vyr. ltn. Barzda (slapyvardis Beržas) gauna įsakymą savo kuopoje Plateliuose įvesti tvarką. Nepraėjus nė pusvalandžiui, Beržo kuopos atskiri būriai jau guli savo pozicijose. Kautynių metui kuopas sudarydavome iš 200 žmonių. Kuopa savo ruožtu skirstėsi į keturis būrius. Sulaukus tinkamo momento, Beržas davė ženklą vokiečius pamokyti. Liko tik jų bylos. Tiesa, ne vienas Plateliuose ir savo galvą paliko. Nedaugeliui rudųjų pavyko iš čia pasitraukti. Bet turtas liko visas: ir suvaryti gyvuliai (kiaulės, avys, arkliai), ir vežimai. Žmonės savo turtą atsirinko ir vėl slėpė.

RAŠTELIS PAMISKĖS GYVENTOJUI

Pamiškės gyventojui kartą kažkas atnešė raštelį, kuriame raudonieji partizanai kviečiami susitikti su „vanagais“. Nurodytas susitikimo laikas, vieta, kitos susitikimo sąlygos. Matyt, sužinojus, kad „vanagai“ muša ir vokiečius, ir sovietų partizanus, raštelyje siūlyta sujungti jėgas prieš vokiečius. Prieš operaciją gauta žinių, kad Platelių miške išmestas sovietų partizanų desantas — apie 50 vyrų. Plk. Ruginis šiai operacijai vykdyti davė net dvi kuopas. Prie susitikimo vietos jos priartėjo palengva, lanku iš tolo apsupo vietovę. Susitikimo pradžioje, vedant derybas, apsupimo žiedas vis

siaurėjo. Pastebėjęs sutartą ženklą, mjr. Memeną įsakė raudoniesiems pasiduoti, įrodęs, kad kitos išėities jiems nėra. Tada visos raudonųjų pajėgos buvo „susemtos“. Iš viso suimta 47 partizanai. Pabėgti pavyko tik radistui ir keliems partizanams, kurie, matyt, tuo metu turėjo kitų užduočių. Šioje operacijoje labai narsus ir išradingas buvo ltn. Dainutis. Memėno ir Dainušio kuopa sovietų partizanus persivarė į tinkamą vietą ir paskui visus pergabeno į Alsėdžių dabokles bei Telšių kalėjimą. Jūs visus pirmiausiai ištardė mūsų pareigūnai, vėliau, aukštosios LLA vadovybės patarimu, jie buvo perduoti vokiečiams. Perduoti ne veltui: vokiečiai už tai atkabino Telšiuose penkis vagonus su ginklais — šautuvais, automatais, pistoletais, kulkosvaidžiais, granatomis, raketomis, amunicija. Visa tai vokiečiai patarė kuo skubiausiai išsikrauti. O ginklams laikyti Platelių miške buvo įrengti specialūs bunkeriai, kuriuos žinojo tik patikimiausi žmonės. Net ir kasusieji tas slėptuves nežinojo, kam jų reikės.

Telšių apylinkė buvo „skolinga“ sovietų partizanams už nužudytus Plungės apylinkėje Telšių gen. P. Plechavičiaus karo komendantą plk. Budraitį bei policijos viršininką kpt. Kirkutį. Jie liepos pabaigoje tarnybos reikalais lengvąja automašina važiavo į Rietavą ir pakelėje prie Plungės raudonųjų partizanų buvo nužudyti — sudeginta jų automašina.

PLK. RUGINIO SUSIRŪPINIMAS

Vieną dieną iš vyriausiojo LLA štabo į mūsų rinktinę atėjo du paketai: vienas rinktinės vadui plk. Ruginiui, antras — žvalgybos skyriaus viršininkui Uosiui (tuo metu toks buvo mano slapyvardis). Manasis paketas buvo užlakuotas, su užrašu „[teikti tik pasirašytinai]“. Plk. Ruginis nustebo. Mat nebuvo pratęs, kad jo pavaldiniai paketus gautų atskirai ir dar pasirašytinai. Pakete tarp kitų nelabai svarbiu dokumentų radau nurodymą sekti visus karininkus. Šį lapelį paslėpiau, o kitus dokumentus daviau susipažinti rinktinės vadui. Jis tiriamai apžvelgė mano laikyseną, lyg bandydamas nuspėti, ar tasai mano atvirumas ko nors neslepia. Toks jo jaudinimasis man liko neaiškus ligi šiol. Mat įdomu prisiminti, kad plk. ltn. I. Žulys, pasivadinęs Ruginiu,

vokiečių okupacijos metais tenkinosi kuklia tarnyba — dirbo vyr. buhalteriu Biržuvėnų valstybiniame ūkyje. Labiausiai stebino tai, kad Platelių „Vanagų“ rinktinės vadas vėliau saugumo visai nedomino ir dar 1948 m. ramiai gyveno Klaipėdoje, nebuvo suimtas. Maža to, 1948 m. vienas nuo Klaipėdos krašto kilęs atsargos leitenantas (veterinarijos gydytojas), vadovavęs to krašto partizanų rinktinei ar apygardai, pasakojo, kaip jis kelionėje į Sibirą parsivežti ištremtų tėvų nuo Klaipėdos iki Telšių važiavo kartu su Ruginiu, o šiam išlipus, Minsko geležinkelio stotyje buvo suimtas. Iš tardymo jam paaiškėjo, kad visos saugumo turimos žinios gautos iš pašnekesio su Ruginiu važiuojant iki Telšių. Taigi Ruginio veiklą derėtų išsamiau ištyrinėti.

GEN. PEČIULIONIS (MIŠKINIS)

1944 m. liepos pabaigoje ar rugpjūčio pradžioje mano vyrukai pranešė, kad stovykloje pasirodė aukšto rango karininkas iš Nepriklausomos Lietuvos laikų — generolas Pečiulionis, buvęs Lietuvos kariuomenės generalinio štabo ginklavimosi skyriaus viršininkas. Magėjo ir man su juo susitikti, pasikalbėti. Dabar šis generolas labiau panėšėjo į kerdžių: tai buvo barzdotas, paprastais civiliniais drabužiais vilkįs maždaug 54 metų amžiaus savo jėgomis pasitikintis nedidukas raudonskruostis vyras. Vieną laisvesnę pavakarę susitikome ir susipažinome. Susėdę ant kelmų, virpinami patrankų dundesio, nuolat sklindančio iš Rytų, su generolu kalbėjomės apie 1919—1920 metų savanorių kovas. Tada jis (dar kapitonas) kovose prie Radviliškio su bermontininkais mūšį laimėjo, paėmė didelį karo trofėjų, ginklų. Vėliau susitikdavome vis dažniau.

Pagal mūsų programą niekam (nei jaunam, nei senam) iš kovos lauko nederėjo trauktis, visi turėjo likti rikiuotėje ir kovoti su bolševikais. Sužinojęs, kad ir generolas Pečiulionis nemano trauktis, pasiūliau liktis su mumis — juk seno kario patarimai kartais gali būti labai naudingi. Generolas pasakė štai ką: „Turiu nueiti į Mažeikius, ten pasikalbėti su vienu reikalingu žmogumi. Tai žadu padaryti rytoj. Paskiau turiu nuvykti į Kretingą pas VLIK'o pirmininką Kairį, kuriam privalau grąžinti savo mandatą. Jis išvyksta į užsienį. Įsi-

kūrus VLIK'ui, čia ėjau Lietuvos kariuomenės vado pareigas, o jam dabar likviduojantis esu nebereikalingas. Po šių kelionių galėsime vėl pasikalbėti..." Pasiūliau kelionei arklį, bet generolas atsisakė. Sakėsi dar pasitikis savo jėgomis. Abiem kelionėm ketino sugaišti apie tris paras.

PAMALDOS IR GENEROLO PRIESAIKA MIŠKE

Apie 1944 m. rugpjūčio vidurį apylinkės vadas mokytojas Kaupas išrūpino kunigą, sutikusį laikyti mums pamaldas Platelių miške. Į šią šventę atvyko LLA Šiaulių apygardos ir LLA centro vadovybė. Po pamaldų buvo sakomos kalbos. Pamaldose dalyvavo ir generolas Pečiulionis. Didžiulę miško aikštę užtvindė daugiatūkstantinė minia. Nuotaika buvo pakili.

Netrukus buvo gautas įsakymas, kol praeis frontas, mūsų rinktinę išskirstyti nedideliais daliniais rusų dar neokupuotoje teritorijoje, o paskiau vykti į geriausiai pažįstamas vietas ir ten pagal reikalą organizuoti pasipriešinimą. O dabar frontą pereiti turi tie būriai, kurie gali. Bet tegul nepamiršta ir atsargumo priemonių — tegu saugo savo vyrus. Ginklų perteklių privalu patikimai paslėpti miškuose ar kur kitur. Šias slapta vietas turėtų žinoti bent trys žmonės. Jas galima pažymėti bei aprašyti žemėlapiuose... Ši medžiaga turi likti itin patikimose rankose.

Kai mūsų rinktinė ėmė skirstytis nedideliais vienetais ir sklisti po rusų neokupuotą Žemaitiją, susitikau su generolu Pečiulioniu. Jis pasiskundė, kad buvę aukštieji mūsų vadai apie perėjimą į LLA gretas jam nieko neužsiminė. Po kelionių, tiek kelio sukoręs pėsčiomis (ligi Mažeikių —apie 54 km, apie tiek ir į Kretingą), jis atredė žvalus, judrus, nepavargęs. Generolas man pranešė, kad jau viską susitvarkęs ir apsisprendęs likti su LLA. Ligšiolinės mūsų taisyklės leido kiekvienam LLA nariui priimti naujus narius, sau prisiimant atsakomybę už priimamojo reikalingumą, ištikimybę, lojalumą ir t.t. Pagal bendrą tvarką pirmiausia generolui pasiūliau susipažinti su programa, bet, pasirodo, tai jam seniai buvo žinoma. Pasakiau, kad jis galėtų dabar prisiekti. Pečiulionis sutiko. Gražioje miško aikštelėje generolas atsistojo, iškėlė du dešinės rankos pirštus ir kar-

tojo mano žodžius. Po priesaikos nuoširdžiai pasibučiavome. Maniau, kad mano pareiga ir pristatyti generolą į apygardos vyriausiąjį štabą, kur darbo šiuo sudėtingu mūsų tautai momentu generolui tikrai buvo per akis.

Mūsų rinktinei skirstantis į smulkesnius dalinius, į mane kreipėsi plk. Sakalas, taip pat turėjęs reikalų apygardos štabe. Reikėjo važiuoti tolokai, beveik iki Raseinių, apie 5 km į vakarus nuo Dubysos, kur buvo įsitvirtinęs frontas. Savo vyrukus paprašiau, kad parūpintų arklius.

Plk. Sakalą visi štabo nariai pažinojo ir anksčiau. Gen. Pečiulionį taip pat pažinojo, bet nežinojo, kad jis jau LLA narys. Pristatydamas pranešiau, kad generolas yra davęs mūsų priesaiką ir nutaręs pasilikti su mumis — nesitraukti į Vakarus. Pasisveikinę ir generolą pasodinę ant sofos, K. Veverskis, (Senis), gen. štabo kpt. Karalius, vyr. ltn. Eidimtas (Žibartas) pakvietė mane į kitą kambarį. Neprisimenu, kuris jų man pasakė: „Generolą atvežei, bet auklės jam nepasirūpinai...“ Ramiai paaiškinau apie jo neseniai sukartą ilgą kelią pėsčiomis. Dar pridūriau, kad, jei paaiškėtų, jog jo čia nereikia, aš jį atsiimsiu.

Po šio pasikalbėjimo susėdome aptarti ateities reikalų. Vyriausioji vadovybė mane ir plk. Sakalą įpareigojo stengtis pereiti frontą ir įsitvirtinti Panevėžio apylinkėse. Sakalą paskyrė Panevėžio apygardos vadu, mane — organizacinio skyriaus viršininku.

BANDYMAS PEREITI FRONTĄ

Ventos upe tuo metu ėjo frontas. Prie Papilės 12 km fronto ruožą jau užėmė lietuvių kariuomenė, vadovaujama kpt. Jatulio. Į Telšius atvykau apie liepos vidurį. Mieste kasdien žmonių daugėjo — daugelis traukėsi iš rytinių Lietuvos sričių. Savisaugos batalionai visi su vadais pasitraukė iš vokiečių kariuomenės. Žmonių Žemaitijos miesteliuose ir kaimuose padaugėjo triugubai. Iš kilo maitinimosi problema — juk buvo kortelių sistema. Pasirengusieji vykti į Vakarus kai ko dar turėjo savo vežimuose, o pabėgę iš armijos atsidūrė keblioje padėtyje. Mano manymu, kpt. Jatulis organizavo pirmąjį pulką ne iš meilės vokiečiams, o daugiau norėdamas pagelbėti į nepatogią padėtį patekusiems žmo-

nėms. „Žemaičių prieteliuje“ į šį pulką buvo kviečiami stoti ir kareiviai, ir karininkai. Laikraštyje skelbta apie ketinimus suburti visą gen. Černiaus vadovaujamą diviziją. Minėtos ir kitų generolų pavardės. Nežinia, ar šie generolai nesutiko, ar kitiems karininkams jie nebuvo deramas autoritetas, bet šis pulkas į diviziją nebuvo išplėstas. Šiam fronto ruožui vadovavo kažkoks vokiečių pulkininkas, o dauguma žmonių matė, kad vokiečių karo laivas skęsta, išgelbėti jį nėra nei jėgų, nei prasmės.

Plk. Mederso pastangomis iš Vokietijos buvo paleistas ir atvyko į Telšius generolas P. Plechavičius. Čia įvykusiame susirinkime dalyvavo daug karininkų bei kitų inteligentų. Generolui siūlyta kurti diviziją ar armiją iš naujo. Generolas P. Plechavičius, be kita ko, taip atsakė: „Likusiom keturiom apskritim apginti užteks ir kapitono...“ Pasisvečiavęs porą dienų, gen. P. Plechavičius vėl išvyko į Vokietiją.

Plk. Šakalas ir aš Mažeikių apskrityje susiradome ltn. Damauską ir ltn. Petraitį, turėjusius savo žinioje apie 500 vyrų, ir prie jų prisijungėme. Visi tyrėme fronto perėjimo galimybes. Pasitraukėme Papilės link, į kpt. Jatulio pirmojo pulko veikimo zoną. Kartu su šio pulko kariais ne vienam iš mūsų teko kautis pirmose fronto pozicijose. Pulko specialistų nuomone, fronto linijos be kautynių mums pereiti nepavyks. O kautynės aktyvioje fronto linijoje nieko gera nežada — nereikalingos aukos neišvengiamos. Nutarėme kantriai laukti, kol pajudės frontas.

Į TĖVIŠKĘ PER VOKIETIJĄ

Vokiečiams atidavus sovietų partizanus, vermachto žvalgyba mums ne tik ginklų parūpino, bet ir sutiko priimti vyrų apmokymui Karaliaučiaus srityje, vėliau aprūpinti juos sovietų karių apranga, ginkluote, ryšio priemonėmis, žemėlapiais, oro transportu ir nuleisti į mūsų nurodytą vietovę. Nemaža vyrų, kuriems laisvė buvo brangesnė už gyvenimą, šiam žygiui ryžosi. Viena dieną galutiniam pasitarimui iš mūsų rinktinės buvo iškviešti atsakingi pareigūnai.

Į Telšius (meteorologijos stotį) vykome trise — plk. Ruginis, vyr. ltn. J. Barzda (Beržas) ir aš (Uosis). Ma-

no uždavinys buvo saugotis, kad vokiečiai neįviliotų mūsų į kokias pinkles. Sunaikinti mūsų tikslo jie neturėjo. Gavome vokiškus karo lauko žvalgybos pažymėjimus, slaptažodžius. Sutarėme viską išsiaiškinti, pasitarti su savo vyrais ir dėl tolimesnio bendradarbiavimo, jiems pranešti. Į vokiečių mokyklą vykti nežadėjau, buvau nutaręs čia praleisti frontą. Vėliau sužinojau, kad į Vokietiją apmokymui išvyko vyr. ltn. J. Barzda, ltn. Dainauskas, ltn. Petraitis, ltn. Gegužis, V. Kliukas ir nemaža kitų, kurių pavardžių neprisimenu. Visi jie, kaip žadėta, buvo aprūpinti amunicija ir nuleisti pagėidaujamose vietovėse: J. Barzda — Žemaitijoje, Dainauskas, Petraitis, Gegužis — Panevėžio Žaliojoje girioje, V. Kliukas — Krivasalio kaime (dar pataikė ant namo stogo nusileisti). Nei ginklų, nei siųstuvo neprarado. Ši grupė iš karto perėjo Klevo — M. Vilučio žinion. Atrodo, kad visi čia suminėti karininkai žuvo garbingai kaudamiesi už Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę.

MAJORO SVILO NAMUOSE

Vykdamas iš Rytų Lietuvos, lankiausi pas Telšiuose gyvenančio mjr. Svilo giminaičius: Sidabriškės dvaro pas ats. plk. ltn. Motiejūną-Valevičių, už Labanoro 7 km gyvenančius Petronius (Algirdą, Kęstutį, Mindaugą), kurių sesuo Birutė buvo mjr. Svilo žmona. Šios šeimos tėvas buvo garsus 1918 m. jūrų majoras, pirmasis gen. štabo aviacijos majoras, pirmasis gen. štabo aviacijos viršininkas. Su mjr. Svilu asmeniškai buvau pažįstamas Telšiuose iš bendro darbo karo pradžioje, todėl jis visada kviesdavo apsistoti pas jį, prie Plungės kelio, kur turėjo namą ir lentpjūvę. Čia visada lankydavausi kaip savo namuose. Net namų raktas man buvo duotas.

Mieste susitikdavau pažįstamų, atvykusių iš įvairiausių Lietuvos vietų — ir pažįstamų, ir dar nepažįstamų. Mokytojui Kaupui rekomendavus, į LLA priėmiau (prisaikinau) buvusį Smetonos adjutantą majorą Jasiūną.

Vieną dieną pagal skelbimą susirinko pilnutėlė „Šatrijos“ salė karininkų. Kpt. Jatulis savo kalboje kvietė juos stoti į pirmąjį pulką. Dar kalbėjo plk. ltn. Bagdo-

navičius, kpt. Žemaitis ir daug kitų. Susitikau nemažai pažįstamų karininkų: ltn. S. Bagdoną, A. Norkevičių, aviacijos kpt. M. Augutį ir kt. Čia buvo ir švenčioniškių — apskrities viršininkas kpt. Kukutis, jo pavaduotojas Juodvalkis, burmistras Gaižutis, ats. ltn. Vaitkevičius, pasivadinęs Kavoliūnu. Visi jie su šeimomis ir pakrautais vežimais traukė į Vakarų. Ir nors karininkai buvo kviečiami stoti į Jatulio organizuojamą pulką, bet dauguma jų savo žvilgsnius kreipė į Vakarų, tyrė sąlygas, kaip ten patekti. Aviacijos kpt. M. Augutis tuo metu jau buvo grįžęs iš Drezdno. Jis sakėsi pasikeitęs pavardę ir ruošėsi vėl išvažiuoti. Švenčioniškiai su šeimomis dar kurį laiką laikėsi Telšiuose.

TELŠIŲ KUNIGŲ SEMINARIJA

Fronto linijos atkirstose Telšių, Tauragės, Mažeikių, Kretingos apskrityse aukštųjų mokyklų, aišku, nebuvo, išskyrus Telšių kunigų seminariją. Galutinai apsisprendęs iš Lietuvos nesitraukti, turėjau pagalvoti, ką veiksiu čia likęs. Laiko veltui leisti nevalia, o ir kam nors našta būti nedera. Nutariau stoti į kunigų seminariją, siekti pažinti mokslo paslaptis, patikrinti patį save: ar galiu būti geras kunigas? Jei nebūčiau kunigo vardo vertas, už mokslo išlaidas Bažnyčiai pasižadėjau grąžinti su kaupu. Apie tai pirmiausia kalbėjau su Telšiuose tebegyvenusiu savo mokyklos kapelionu kunigu J. Kučinsku. Jis man pritarė, išdavė atitinkamą pažymėjimą, kurį turėjau pridėti prie pareiškimo.

Atėjęs į katedrą pasimeldžiau, priėmiau Švenčiausiąją ir nusprendžiau stoti į kunigų seminariją. Vyskupijos rūmuose sutikau abu vyskopus — V. Borisevičių ir P. Ramanauską. Vyskupas P. Ramanauskas atvirai paaiškino, kad matematikos žinių man čia pakaktų, bet lotynų kalbos derėtų stropiai pasimokyti. Neprisimenu, kuris iš vyskupų paklausė: „Ar nori būti kunigu?“ Aš atsakiau: „Jei paruošite mane, kad galėčiau išvažiuoti į pasaulį dirbti misionieriumi, tai būsiu geras kunigas. O klebonu būti neturiu jokio noro...“ Abu vyskupai nuširdžiai, net balsu susijuokė. Vyskupas P. Ramanauskas išdavė raštą, kad esu priimtas į Telšių kunigų seminariją. Savo praeities slėpti nenorėjau, tad išsitraukęs iš kišenės tuoj parodžiau pistoletą „Efen“ su Gedimino

stulpais. Pažadėjau, kad su šiuo ginklu kunigų seminarijos slenksčio neperžengsiu.

Mano draugai, sužinoję, kad ketinu stoti į kunigų seminariją, pirmiausia prilipdė man egoisto etiketę. Giedraitytė filosofškai įrodinėjo, kad esu labiau reikalingas kaip pasaulietis ir man užsidaryti kunigų seminarijoje būtų egoistiška... Bet 1944 metų rugsėjo pradžioje mokslas neprasisidėjo.

VĖL KVIEČIA Į ŠTABĄ

Kai išsikraustėme iš Platelių miško, rinktinės vadas plk. Ruginis kažkur atsiskyrė. Telšių rinktinės „vanagų“ štabas buvo sudarytas vyr. ltn. J. Barzdos (Beržo) iniciatyva. Glaudėmės įvairiuose kaimuose pas ūkininkus. Kartą gavome pranešimą, kad plk. Sakalas ir Uosis (t. y. aš) kviečiami atvykti į apygardos (o kartu ir vyriausiąjį) štabą. Iš gyventojų gavome pastotę ir su plk. Sakalu nuvykome. Štabas buvo įsikūręs ten pat, kur ir anksčiau, pas girininką, apie 5 km į vakarus nuo Dubysos. Susitikęs mane, Senis išbučiavo, stebėjosi nepaprasta mano nuojauta, padėjusia labai laiku užverbuoti ir atvežti čia gen. Pečiulionį. Mat jis išgelbėjęs situaciją štabe — buvo išvengta perversmo LLA organizacijoje.

Iš vyriausiojo štabo įsakymas sustiprinti karininkijos veiklą man buvo atsiųstas ne veltui. Pasirodo, kad Tauragės apylinkės vado ats. kpt. Mėšliaus ir kai kurių kitų karininkų iniciatyva norėta pakeisti LLA vadą K. Veverskį (Senį). Priežastis — vyriausiasis vadas neturįs aukštojo karininko laipsnio, o esąs tik vyr. leitenantas. Tai sumaniusi karininkų grupė parengė įsakymą ir numatė vyriausiuoju LLA vadu paskirti plk. Ruginį (I. Žulį). Vieną dieną su plk. Ruginiu į štabą atvyko apie 50 karininkų ir susėdę už stalų ėmė dėstyti savo samprotavimus.

Perversmą vykdyti susirinkę karininkai nebuvo numatę „pakastos minos“, kuri niekais pavertė visas jų svajones ir planus. O viskas vyko taip. Iš galustalės pakilo gen. Pečiulionis ir pasakė ugningą kalbą. Jo žodžiai skambėjo maždaug taip: „Lietuvos karininkai! Jūs labai sunkiu ir atsakingu mūsų Tėvynei momentu pasukote ne tuo keliu, kuriuo jus mokė eiti karo mokykla, o

tuo, kuris labiau tinkamas mūsų priešams... Žmogų, kurio čia visi susirinkote nuversti, pažįstu jau gerų trejetą metų. Jis įkūrė LLA organizaciją, nuo 1941 metų jai sumaniai vadovauja. Su šiuo žmogumi dažnai susitikdavome VLIK'o posėdžiuose. Šiame komitete man kaip generolui buvo patikėta Lietuvos kariuomenės vado vieta. Ne kartą LLA buvo kviečiama į VLIK'ą. Bet šis žmogus nesutiko, kad LLA priklausų VLIK'ui, nes LLA

— ne politinė partija, o karinė organizacija. Aš visada vyr. ltn. Veverskį labai gerbiau — vertinau jo pažiūras, jo sugebėjimus. VLIK'as šiuo metu nustojo veikęs. Grąžinau ir aš savo mandatą. Priėmiau priesaiką ir likau šio leitenanto vadovaujamas dirbti Lietuvos labui, daryti tai, ko labiausiai reikės, būti ten, kur būsiu pasiūstas. Jis — leitenantas, bet savo žinioje turi nemažai akademijas baigusią aukšto rango karininkų, žymių vady. Aš laikau didele garbe būti vyr. ltn. Veverskio įkurtoje organizacijoje. Šiandien kaip niekada privalu stiprinti ir vienyti mūsų eiles, o ne jas skaldyti, ardyti..."

Po tokios gen. Pečiulionio kalbos perversmininkų svajonės K. Veverskį-Senį pakeisti plk. ltn. Ruginiu ištiško kaip muilo burbulas. Pasirodo, minia labai mėgstata autoritetus.

K. Veverskis (Senis) svarstė, iš kur man galėjo kilti sumanymas prisaikinti ir atvežti čia generolą. Mat tai buvo padaryta labai laiku, nes, pasinaikinus Lietuvos išlaisvinimo komitetui, respublikoje reikėjo kurti Lietuvos gynimo komitetą, kuris vadovautų politiškai ir jungtų visas mūsų LLA organizacijos jėgas. Čia Senis buvo numatęs įtraukti keletą mokslo daktarų ir gen. Pečiulionį (Miškinį).

Po šio pokalbio apygardos vadovybė ir generalinis štabas paskyrė plk. Sakalą organizuoti Panevėžio apygardos štabą, o mane — organizacinio skyriaus viršinininku. Jei būtų nepatogu dirbuotis Panevėžyje, leista „vanagų" rinktinę steigti Rytų Lietuvoje. Kadangi visi mėginimai pereiti frontą buvo nesėkmingi, patarta tinkamose vietovėse praleisti frontą ir į paskirties vietas vykti vėliau. Numatyti ir galimi ryšių taškai su mumis. Su plk. Sakalu pasikeitėme adresais. Aš priminiau, kad, mano apylinkėse susiklosčius tinkamoms kovos sąlygoms, galiu i Panevėžį neatvykti. Telšių apylinkėse tuomet su plk. Sakalu išsiskyrėme ir daugiau apie jį nieko nesu girdėjęs.

APSIŽVALGYMAS TELŠIUOSE

1944 m. rugpjūčio pabaigoje ar rugsėjo pradžioje į Telšius atvyko dr. Galvanauskas. Jis atstovavo kažkokiai VLIK'o partijai. Vieną dieną mieste pasirodė skelbimas: 14 val. meteorologijos stotyje kviečiamas visų Žemaitijos inteligentų susirinkimas — būsiąs paskelbtas labai svarbus pranešimas. Į šį susirinkimą atėjo mokytojas ltn. Bagdonas, atėjau ir aš. Dr. Galvanauskas, be kita ko, pasakė, kad iš Rytų ateina raudonoji orda, kuri 25 procentus gyventojų sušaudo vietoje, 25 ištremia į Sibirą, uždaro į kalėjimus ir tik apie 25 procentus žmonių kol kas palieka; tad ką daryti? Visi, kas tik gali, esą turi trauktis į Vakarus. Buvo klausimų. Aš irgi paklausiau, kiek procentų mūsų tautos gali fiziškai pasitraukti? Jis atsakė: „Apie dešimt procentų.“ Tada paklausiau, ką turėtų daryti kiti, negalintys pasitraukti? Atsakymo nesulaukiau. Pranešėjas kvietė apsisprendusius trauktis į Vakarus likti po susirinkimo — jis išduosiąs kažkokius dokumentus, kurių prireiks kelyje, kad vokiečiai netrukdytų keliauti. Aš į Vakarus trauktis neketinau, tad salę apleidau. Vėliau susitikau mokytoją S. Bagdoną, kuris man papasakojo, kad Kauno SD viršininkas Janušauskas įtaręs, jog „šitas žaliavarnis“ (atseit, aš, nes dėvėjau žalsvos spalvos kostiumą) galįs būti raudonųjų agentas. S. Bagdonas ir kiti drauge buvę mano pažįstami tokią Janušausko nuomonę paneigė.

Miestas tuštėjo. Vieni išvyko į vokiečių apmokymo įstaigas, kiti — į Vakarus, o apsisprendusieji niekur nesitraukti ruošė sau laikiną „užuovėją“. Aš sėdau ant dviračio, palikto mokinių bendrabutyje, ir nuošaliais keliukais patraukiau į Gegrėnus praleisti frontą pas savo draugą V. Mažrimą, nes vokiečiai galėjo mobilizuoti kasti apkasų.

FRONTĄ PRALEIDŽIU GEGRĖNUOSE

Gegrėnai plyti per 25 km nuo Telšių. Mažrimų ūkyje susikerta trys apskritys: Telšių-Mažeikių-Kretingos. Gerieji šeimininkai mane laikė savo šeimos nariu, viskuo buvau aprūpintas. Miegodavome ir dieną su Vincu daugiausia laikydavomės jų daržinėje, įsikasę šiene, o

pro lentų plyšius puikiai matydavome visą kilometrinių kelių — nuo Mažrimų sodybos iki Gegrėnų kaimo. Šituo kelių nuo miestelio ateidavo vokiečių žandarai ieškoti vyrų apkasus kasti. Į laukus miškais ar krūmais išeidavo ipe daugiausia, pavakariais, kad nesusidurtume su žandais.

Mažrimų ūkis buvo stambus, apie 60 ha. Šeimoje buvo dvi dukros ir sūnus Vincas, su kuriuo kartu baigėme Telšių amatų mokyklą ir kartu mokėmės Vilniaus aukštesniojoje technikos mokykloje. (Pastaraisiais metais V. Mažrimas gyveno Vilniuje.)

Sekmadieniais ar šventadieniais su Mažrimų šeima nueidavome į Žemaičių Kalvarijos atlaidus. Ten sužinojome, kad 1944 metų rudenį nuo bombos skeveldros čia žuvo poetas Vytautas Mačernis. Akmenėje per lėktuvų antskrydį bombos skeveldros pakirstas žuvo ir kunigas Jurgutis, kurio primicijoje esu dalyvavęs 1942 metų vasarą Darbėnuose.

Matydami, kad daug kas vyksta į Vakarus, ir Mažrimai sumetė, kad Vincui ir Stasei derėtų pasitraukti, nes užėję bolševikai nepagailėsia čia nė vieno. Bet, jų nuomone, kartu turėjau važiuoti ir aš. Į kelionę liepė pasiimti geriausią porą arklių, geriausią vežimą, prisiđėti miltų, lašinių ir kitokio maisto, pašaro arkliams. Gal jie ir teisingai samprotavo, bet duotoji priesaika mane įpareigojo vykdyti savus uždavinius. O Mažrimo tėvai manimi daugiau pasitikėjo kaip savo sūnumi, nes žinojo mane čia atsiradusį net iš kito Lietuvos krašto, užaugusį ir besimokantį be niekieno pagalbos, o jų manymu, savų jėgų bei išmonės, patraukus į tolimus Vakarų kraštus, prireiktų nemažai. Teisinausi, kad įstojau į kunigų seminariją ir, jei frontas stovės vietoje, eisiu mokytis kunigu. Tada Mažrimienė net kunigo sutaną žadėjo pasiūti.

Pas Mažrimus vasarėjau ne pirmą kartą. Mama (Mažrimienė) pastebėjo, kad vasaroti čia atvažiuodavau ne Vinco traukiamas, o daugiau pas Staselę, su kuria susirašinėdavau ir kurios būdavau kviečiamas.

FRONTAS PAJUDĖJO

1944 m. spalio 9 d. frontas pajudėjo. Rusai ėmė veržtis į vakarus. Žmonės pasakojo, kad kai kurie pirmojo pulko kpt. Jatulio kariai, prasidėjus šturmui, me-

tė ginklus ir persirengė civiliniais drabužiais. Apie Gegrėnus apkasų net neppureikė — jokių susirėmimų čia nebuvo. Jau kitą dieną Mažrimo ūkyje įsikūrė sovietų ryšininkų punktas. Susikonstravę antenas, kitus įrengimus, jie čia laikėsi apie 10 dienų. Buvo apsistoję apie 12 žmonių, iš jų keli karininkai, vyriausias turėjo papulkininkio laipsnį. Šiems kariams žvėriškumo negalėjai prikišti, su šeimininkais jie sutarė. Frontui praeinant, net nematėm, kada ir kaip po svirvais atsirado vokiškų šautuvų su durtuvais bei amunicijos. Šeimininkai turėjo darbo juos surinkti ir, suradę vietą, gerai paslėpti.

Spalio pradžioje lankiausi Telšiuose. Čia aptikau besitraukiančių vokiečių netvarkingai paliktą sandėlį ir prisirinkau apie tuziną pusiau šiltų baltinių, antklodžių, kiek pakėlęs to „lobio“, susikroviau ant bagažinės ir parvežiau pas Mažrimus. Viską sukrovėm į dėžes ir su Vincu užkasėme.

GRĮŽTU Į TĖVIŠKĘ

Frontas slinko į Klaipėdą — vakarų kryptimi. Pasiėmiau į maišelį būtiniausias reikmenis, už juostos užsikabū savąjį „Efeną“ su Gedimino stulpais, porą apkabū šovinių, sėdau ant dviračio ir leidausi į iš anksto apgalvotą kelionę.

Išbandymai prasidėjo tuojau pat. Apie Alsėdžius susidūriau su į vakarus traukiančiu rusų kariuomenės daliniu. Jau pirmieji sutikti kareiviai atėmė dviratį, laikrodį, pistoletą. Žygiuojančioje kolonoje susiradau vyriausiąjį jų vadą, pulkininką ir pasiskundžiau. Šis paskyrė kareivį, kuris saugotų mane, ir liepė eiti drauge iki jų sustojimo. Paėjus kelis kilometrus, mane uždarė pakelės svirnelyje ir dviem kareiviam liepė saugoti. Kitą dieną iššaukė kažkoks kontržvalgybos pareigūnas. Trumpai apklausinėjo: kas esu, iš kur turiu ginklą? Pataiškinau, kad esu sovietų partizanas ir čia esu atsiųstas kaip ryšininkas, o mūsų štabas — Labanoro miške. Suminėjau man žinomas vadų pavardes. Kapitonas kažkam paskambino ir grąžino dviratį, laikrodį, o pistoletą — ne. Aš protestavau: esą išleido partizanai mane ginkluota, o grisiu — beginklis: juk už tai galiu būti nubaustas. Tada kapitonas parašė pakvitavimą, rau-

donų spalvotu pieštuku užrašė savo kariuomenės dalinio numerį. Aiškino, kad pistoletas ir kareiviams esąs labai reikalingas. Ką darysi? Sėdau ant dviračio ir tęsiau kelionę.

Po gero pusvalandžio atsiradau Telšiuose ir vykdomajame komitete paprašiau siuntimo mokytis į Vilniaus aukštesniąją technikos mokyklą. Bet man pasiūlė čia darbo. Mat, kadangi buvau baigęs Telšių vidurinę amatų mokyklą, tai mane laikė vietiniu. Kai darbo atsisiakiau, siuntimą mokytis išrašė.

Dar tą pačią dieną nuvažiavau dviračiu į geležinkelio stotį. Keleiviniai traukiniai dar nėjo, tai įsitaisiau prekiniame. Juo atbildėjau iki Radviliškio. Panevėžio kryptimi irgi jokio traukinio nebuvo. Atbildėjo garvežys su trimis prekiniais vagonais. Geležinkeliečio teigimu, toks sąstatas tikrai turi eiti Panevėžio kryptimi. Tai gi į vieną tuščią vagoną įkėliau dviratį ir pats įsėdau. Panevėžyje traukinys visai nestojo, tik vis didino greitį. Patekti į Dinaburgą labai nenorėjau, tad nusprendžiau šokti iš traukinio. Pirmiausia išmečiau dviratį su pririštu bagažu ir pats taikiausi šokti į tamsą. Geležinkelis ėjo pylimu. Pataikiau nušokti į sukasto pylimo krantą, išsinarinau petį. Taip skaudėjo, kad gulėjau, kol atėjo su liktarna geležinkelietis. Jis padėjo atsikelti, rasti dviratį. Stotyje milicijos pareigūnas iš karto rekomendavo perone nusileisti į rūsį, kur priimami sužeisti kareiviai, ir ten palaukti sanitarinės mašinos. Kitos dienos rytą buvau nuvežtas į karo ligoninę. Ten gydytojas su dviem seselėm mano ranką grąžino į vietą. Gavęs pažymą apie gydymąsi, subintuotas kitos dienos popietę atsiradau Kiauneliškio geležinkelio stotyje, atsiėmiau dviratį ir pagaliau atvykau į savo kaimą.

Namie sutarėme, kad niekam nesirodysiu. Mat vieni kaimynai kalbėjo, kad aš pabėgęs su vokiečiais į Vakarų, kiti — kad yra matę vasarą susitinkantį su sovietų partizanais, tad galįs būti ir tarp jų. Vis dėlto buvau „susektas“. Jau kitą rytą pas mus atėjo A. Šerėnas ir atsargiai pasiteiravo apie mane, bet iš Elenos išgirdo, kad jokių žinių apie savo brolių Leoną neturinti. O A. Šerėnas pastebėjo įsispaudusį kelyje gerai jam žinomą mano angliško dviračio charakteringą padangų raštą... Paslapties jis niekam neišdavė, tik vėliau pasakojo išsiskyręs, kad esu namie.

SITUACIJA RYTŲ LIETUVOJE

Apie vidurį liepos sovietų kariuomenė okupavo Rytų Lietuvą, o rugpjūčio antroje pusėje paskelbė mobilizaciją. Vyrai, sėkmingai išsislapstę per visą vokiečių okupaciją, neskubėjo eiti ir į naujojo okupanto kariuomenę. Patekusieji į sovietų rankas buvo nutremti į organizuojamus kariuomenės dalinius, bet ir iš čia kai kam pavykdavo pabėgti ir parsirasti į namus.

Visos valdžios visada randa aktyvių pagalbininkų. Jų ėmė rasti apskričių centruose, valsčiuose ir sovietams užėjus. Patys jie buvo labai silpni, savarankiškai veikti negalėjo, bet pagelbėti rusams — išdavinėti, teikti reikalingų žinių — didelio gudrumo nereikėjo. O sovietai pirmąjį savo aktyvą organizavo taip: vienus atleisdavo nuo kariuomenės, kitiems žodžiais lengvatų pridalydavo, taigi telkė pirmuosius „sribus“. Algų sribams nemokėdavo, užmokestį už „paslaugas“ okupantui kiekvienas turėjo susirinkti pats, plėšdamas gyventojus. Įsigalėjo viešas plėšikavimas. Būdavo, ateina į sodybą būrys visuomenės atmatų, priverčia save vaišinti — ne šiaip sau duoti valgyti, bet prikepti, privirti visko, kas namie yra gardžiausia, o dar būtinai iš kur nori ištraukti degtinės. Maža to, gauja ima landžioti po visus trobesius, klėtį, spintas, skrynias, viską kraustyti ir imti kaip savo. Tikrajam šeiminkui lieka tik tai, kas gaujai netelpa į maišus. Paliekamos alkanos, nušiaubtos šeimos, alkani vaikai. Be to, gauja apdeda žmogų pyliavomis — kiek ko turįs jiems pristatyti. Jie patys nustato pyliavų rūšis, o jų dydį — tokį, kad niekada neįstengtum įvykdyti. Jau tada visiems buvo aišku, kad vagysčių, plėšikavimų, bjauraus melo ir šantažo sistema ilgai gyvuoti negalės: anksčiau ar vėliau ji turės žlugti.

Kartą sribai „aplankė“ ir mus. Šiaip nieko gero neradę, iš spintos nusikabino vienintelį brolio Mykolo angliškos medžiagos kostiumą. Tada brolis neištvėrė — pasiėmė automatą, pasivijo „svečius“ ir „pavaišino“ juos kaip ir pridėra plėšikus vaišinti. Tuo metu šiame krašte dar nebuvo girdėti apie tokį atpildą. Taigi šitokio plėšikų palydėjimo būta labai efektingo — dūmė jie išmėtė visą „trofėjų“. O brolis savo kostiumą parsinešė.

Vieną popietę mūsų name susirinko iš įvairių vietovių apie porą dešimčių vyrų: mano brolis Mykolas

(Klevas), jaun. pusk. A. Juršis (1919 m. savanoris), Vyčio Kryžiaus kavalierius K. Kuzelis, kariūnas V. Blažiūnas, V. Brukštus, J. Murmulis (Lokys), Gimžauskas iš Kaltanėnų, ats. ltn. J. Gimžauskas iš Kirdeikių, A. Krinickas (Romelis) iš Krivasalio, ats. ltn. Kiela (mokytojas iš Saldutiškio) ir keletas kitų. Visi gerai žinojom, kad nei savo ginkluote, nei armija mes tikrai Raudonajai armijai prilygti negalime. Bet ir visi buvo įsitikinę, kad tokio pažeminimo, nuoskaudų, kurios kasdien atsiveria atviromis žaizdomis, mūsų tauta negalės pakelti. Teisingai sakoma: „Geriau garbinga mirtis, negu gėdingas gyvenimas!“ Tada žmonės taip samprotavo: jei okupantų klausysi, eisi į frontą, už juos liesi kraują, tavo sodyboj priešas plėšikaus, tave prievartaus, jei nepaklusi, pasipriešinsi svetimoms bolševizmo idėjoms, vistiek žūsi, bet žūsi savoj žemėj, šalia tėvo kluono, už savo tautos tikslus ir idealus. Dauguma buvo pasiryžę garbingai tęsti organizoutą kovą, nes pavienius lengvai išgaudys, negarbingai visus išnaikins. Geriausia atveju — sugrūs į kalėjimus, ištrems į Sibirą, kur teks kęsti baisius šalčius, badą, fizines ir moralines kančias. Taigi visi susirinkę sutarė, kad geruoju nepasiduos, iki paskutinio atodūsio, visomis išgalėmis kovos, gins švenčiausias Tautos teises — jos Laisvę ir Nepriklausomybę. Juk nieko amžino nėra: daug žinome žlugusių imperijų, tad žlugs ir ši melo, apgaulės, plėšikavimo, išdavysčių, prievartos imperija, o jei Dievas panorės ir būsime to verti, mūsų Tautos Laisvė ir Nepriklausomybė vėl pasipuoš skaisčiausiais žiedais!

Po šio labai svarbaus pasitarimo mes nuoširdžiai vieni kitus supratome ir nutarėme iš pasirinkto kelio nesitraukti, kovoti.

Susiradau rašomąją mašinėlę (ją buvau išgijęs Vilniuje iš vieno vokiečių už 1000 reichsmarkų) ir ėmiau vykdyti LLA vado įsakymą — organizuoti rinktinę — ir vakarykštį mūsų pačių nutarimą.

Slaptai

**LIETUVOS LAISVĖS ARMIJOS (LLA) „TIGRO“ RINKTINĖS VADO
Į S A K Y M A S Nr. 1**

Slaptai

Vadavietė Nr. 1, 1944 m. spalio mėn. 22 d.

§ 1

Lietuvos Laisvės Armijos „Sakalo“ apygardos vado žodiniu įsakymu esu paskirtas į „Tigro“ rinktinės vado pareigas.

§ 2

Nuo 1944 m. spalio mėn. 22 d. pradedu eiti man pavestas pareigas.

§ 3

Sudarau „Tigro“ rinktinės štabą ir nariais skiriu: štabo viršininku — Deimantą (J. Buiką iš Staniuliškių); operatyvinio sk. viršininku — Titnagą (ats. ltn. Kielą, Saldutiškio mokytoją); žvalgybos sk. viršininku — Žerutį (ltn. Kurylą, Švenčionių SD viršininko pavaduotoją, pasivadinusį Penkausko pavarde); mobilizacinio sk. viršininku — Granitą (ats. kpt., pavardės neprisimenu); tiekimo ir ūkio dalies viršininku — Lokį (viršilą J. Murmulį iš Varaučiškių); ryšių sk. viršininku — Žvirgždą (studentą iš Suminu kaimo); karo tribunolo pirmininku — Juodąjį Petrą (kun. P. Liutką, Kirdeikių kleboną; mirė Vorkutoje, 1947 m. lapkričio mėnesį).

§ 4

LLA „Tigro“ rinktinės vado įsakymu paskirtieji asmenys pradeda eiti savo pareigas tuoj pat, gavę šį įsakymą.

§ 5

Konkrečius savo veiklos planus ir sumanymus derinti su atitinkamais specialistais LLA „Tigro“ rinktinės štabe, vadavietėje Nr. 1. Ji bus nurodyta iodžiu, įteikiant šį įsakymą.

§ 6

Sis įsakymas laikinas, nes partizaninės kovos aplinkybės ir situacija gali keistis. Didesni pasikeitimai bus paskelbti rinktinės vado įsakymu.

„Tigro“ rinktinės vadas
Štabo viršininkas

DEIMANTAS
ARŪNAS

Sukūrus štabo branduolį, teko skubiai rengti įsakymą, kad besislapstantys vyrai būtų suskirstyti būriais, kuopomis, batalionais ar net pulkais. „Tigro“ rinktinė apėmė tris apskritis: Zarasų, Švenčionių, Utenos. Įsakymuose vengta nurodyti tikruosius vietovardžius bei pavardes, tenkintasi slapyvardžiais. Ryšiai buvo palaidomi tik pagal slaptažodžius, o šie nuolatos keičiami.

Slaptai

LLA „TIGRO“ RINKTINĖS VADO
ĮSAKYMAS Nr. 2

Vadavietė Nr. 1., 1944 m. spalio mėn. 23 d.

Rusų okupantams žmonės taip pat nepakluso kaip ir vokiečiams — šaukiami nėjo į jų kariuomenę. Pasirinko slėpimosi taktiką, įgimtus žmo-

gaus gynimosi būdus. LLA „Tigro“ rinktinės vadovybės uždavinys visus tuos žmones sutelkti į didesnius vienetus bendrai tautos kovai už Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę. ĮSAKAU:

§ 1

„Tigro“ rinktinės veikimo ribose besislapstančius vyrus sujungti į atskirus būrius, kuopas, o prireikus — į batalionus, pulkus ir stambesnius dalinius. Paskirtųjų dalinių vadai, kurių dauguma jau yra LLA nariai, supažindina vyrus su mūsų organizacijos programa ir nustatyta tvarka juos prisaikina.

§ 2

Kuopos vadais skiriu:

Klevą — M. Vilotį — Šikšnių, Mineiškiemio ir kt. kaimų;

Ažuolą — Kemešį — Saldutiškio;

Pušį — Romelį, A. Krinicką — Krivasalio;

Juodalksnį — Gimžauską — Ignalinos;

Baltalksnį — Kaltanėnų;

Žilvitį — Kuktiškių;

Putiną — policijos vachmistrą — Tauragnų;

Šermukšnį — Utenos;

Beržą — J. Gimžauską, ats. ltn. Išlaužą — Kirdeikių—Ginučių;

Karklą — kpt. Salvą — Salako — Zarasų bataliono vadu;

Akmenį — gen. štabo mjr. Vaivadą — Utenos rezistencinių jėgų koordinavimo poskyrio vadu;

Dobilą — vyr. ltn. Dasčinską — Anykščių—Užpalių;

Kpt. Kvartūną — Utenos apskrities šiaurinės dalies.

§ 3

Šiame įsakyme išvardyti ne visi būriai, šiuo metu spontaniškai susitelkę ir dalyvaujantys pasyvioje kovoje. Čia išvardytiems ir neišvardytiems daliniams palaikyti tarpusavio ryšį, kruopščiai iširti savo vietovių aplinką, per nustatytus punktus apie padėtį vietose informuoti vadovybę. Kiekvienam kovotojui privalu pasirūpinti individualia slėptuve, kurioje prireikus galima būtų pagyventi ilgesnį laiką (name ar kitoje patogioje vietoje).

§ 4

Atskiri daliniai įsirengia bendras slėptuves — bunkerius pamiškėse ar kitose tinkamose vietose. Šios slėptuvės rengiamos labai slaptai, gerai užmaskuojamos, turi būti tinkamos gyventi ir žiemos sąlygomis.

§ 5

Kuopų ir partizaninių dalinių vadai numato ir parengia bent po 2—3 vyrus (geriau nevedusius), apginkluotus lengvaisiais ginklais, bent trims paroms aprūpintus maistu, kurie rinktinės vado įsakymu kiekvienu momentu pašaukti atvyktų į nustatytą vietą ir veiktų ypatingojo skyriaus viršininko žinioje.

§ 6

Vengti individualaus ginkluoto priešinimosi, ypač kautynių su kariuomenės daliniais. Iškilus tokiai būtinybei, apie pasipriešinimą sprendžia dalinio vadas, palaikydamas kontaktą su rinktinės vadovybe — turėdamas jos sutikimą ar kitus nurodymus.

§ 7

Visi LLA nariai, pervestieji į veikiantį sektorių arba įtrauktieji į veikiančius dalinius nauji nariai bus vadinami VANAGAIS. LLA nariai, kurie (pavyzdžiui, dėl sveikatos) atvirose kovose nedalyvauja, yra laikomi LLA RĖMĖJAIS.

§ 8

Vanagai, jų vadai savose apylinkėse privalo užtikrinti sėkmingą partizaninę kovą, t. y. įrengti slaptavietes, tinkamus bunkerius vadavietėms įrengti, duonai kepti, ginklams bei maisto produktams laikyti.

§ 9

Visi LLA nariai ir vanagai privalo stropiai rinkti žinias, dominančias mūsų organizacijos II skyrių. Visas gautas naujienas pranešinėti nustatyta tvarka „Tigro“ rinktinės štabui.

§ 10

Dalinių vadai savo veikimo teritorijoje privalo ištirti maisto, ginklų, amunicijos, aukų gavimo galimybes. Šias žinias rinktinės vadovybei reikia pateikti nustatytais šifruotėmis (jos bus duotos kartu su šiuo įsakymu).

§ 11

Įsakymas nedauginamas. Jį gauna štabo pareigūnai ir atitinkamų dalinių vanagų vadai.

„Tigro“ rinktinės vadas
Štabo viršininkas

ARŪNAS
DEIMANTAS

Per ryšininę V. Deveikytę pavyko susisiekti su Vilniaus apygardos LLA vadu Tuinyla. Pranešiau, kad trijose apskrityse kuriama LLA „Tigro“ rinktinė, kuriai stinga karininkų. Pradžioje apgyvendinimą užtikriname. Pagal duotą adresą pirmiausia atvyko LLA apygardos štabo ryšinininkas V. Gylys (Jaunutis), su kuriuo aptarėme visus reikalus.

Po kelių dienų mūsų duotais adresais atvyko keletas karininkų, tarp jų kapitonas, liepęs save vadinti Budriu (pavardės neprisimenu). Sakėsi jau treji metai esąs savisaugos dalinyje, buvo vokiečių įtrauktas į kovas su sovietų partizanais, todėl turįs nemažą kovinę patirtį. Paskutiniu metu, pasitraukęs iš vokiečių kariuomenės, dirbo Vilniuje Mokslų akademijoje, dėl saugumo iš čia irgi pasitraukė ir atvyko čia LLA apygardos vado rekomenduotas. Kaip turinčiam nemažą partizaninių kovų Rytų fronte patirtį, pasiūliau jam rinktinės vado pareigas. Šių pareigų jis mandagiai atsisakė, bet sutiko eiti operatyvinio skyriaus viršininko pareigas.

Tuo pačiu laiku iš Vilniaus atvyko ir tauragniškis ats. ltn. geologijos inžinierius, kilęs nuo Spitrėnų, kurio pavardės, deja, neprisimenu. Liepė jį vadinti Kirviu. Sutiko tvarkyti štabo reikalus, nes Vilniuje taip pat panašų darbą dirbęs.

Maždaug tuo pačiu laiku sutikau ir majorą Kaletką. Jam pasiūliau „Tigro“ rinktinės vado pareigas, bet jis atsisakė. Motyvavo nejaunu amžiumi ir pažadėjo keblesnėje situacijoje mane paremti. Vadovauti sutiko Labanoro miške organizuojamam stambesniam daliniui. Be to, mjr. Kaletka žadėjo pasikviesti ir daugiau savo draugų.

Per štabo ryšininkus susisiekti su Utenos gen. štabo mjr. Vaivada (jį pavadinome Vilku); jis taip pat pažadėjo prireikus aktyvia veikla mus paremti.

„Tigro“ rinktinės veikimo zonos atskirose vietose radosi besislapstančių karininkų bei kitokių pareigūnų, kurie noriai jungėsi prie mūsų organizuojamos LLA „vanagų“ rinktinės.

Kad būtų aiškesnė kiekvieno štabo pareigūno veikimo sritis, atsakomybė, parašiau naują įsakymą.

Slaptai

LLA „TIGRO“ RINKTINĖS VADO

ĮSAKYMAS Nr. 3

Vadavietė Nr. 1, 1944 m. spalio mėn. 25 d.

Pasipildžius naujų jėgų, „Tigro“ rinktinės štabo darbuotojų sudėtį, nurodytą įsakyme Nr. 1, p. 3, pakeičiu taip:

§ 1

„Tigro“ rinktinės vado pirmuoju pavaduotoju skiriu vyr. ltn. Dobilą (Dasčinską);

„Tigro“ rinktinės vado antruoju pavaduotoju skiriu ltn. Kielą. Iš ankstesnių pareigų jį atleidžiu;
štabo viršininku skiriu geologijos inž. ats. ltn. Kirvį;
štabo viršininko pavaduotoju palieku Deimantą (J. Bulką);
operatyvinio sk. viršininku skiriu kpt. Budrį;
žvalgybos sk. viršininku palieku Žerutį;
aktyviai veikiančio dalinio vado skiriu mjr. Kaletką;
aktyviai veikiančio dalinio vado pavaduotoju skiriu pirmojo bataliono vadą Klevą (Mykolą Vilotį);
mobilizacinio sk. viršininku skiriu kpt. Granitą;
ginklų tiekimo viršininku skiriu viršilą Paberžį;
tiekimo ir ūkio dalies viršininku palieku viršilą Lokį (J. Murmulį);
ryšių sk. viršininku palieku Žvirgždą;
karo tribunolo nariu palieku Juodąjį Petrą (kun. P. Liutkų).

§ 2

1944 m. pabaigoje ir 1945 m. pradžioje Labanoro miškuose iš atskirų būrių bei kuopų turi būti suorganizuotas aktyvus vanagų junginys, apimantis apie 2000 žmonių.

§ 3

Operatyvinio sk. viršininkas kpt. Budrys parengia vanagų dislokavimo, jų aprūpinimo bei saugumo užtikrinimo planą.

§ 4

Numatyti šioje stovykloje jaunų karininkų rengimą.

§ 5

Už visą aktyvaus dalinio veiklą atsakingas „Tigro“ rinktinės vado pirmasis pavaduotojas Dobilas. Jo nurodymai privalomi visiems stovyklos nariams.

§ 6

Dalinių vadai savo veikimo teritorijoje privalo atkreipti ypatingą dėmesį į pasitaikančius plėšikus, kurių karo sąlygomis gali vis daugėti. Pasitaiko plėšikų, prisidengusių LLA vanagų vardu. Išaiškinus tokius atvejus, nedelsiant informuoti ne tik rinktinės štabą, bet ir imtis visų numatytų priemonių. Kadangi kalėjimų neturime, už tokias išdavystes ar priesaikos sulaužymą bausti mirtimi.

§ 7

Kiekvieną lokį atvejį apiforminti atitinkamu aktu ir su liudininkų parodymais pristatyti į rinktinės štabą.

§ 8

Dalinių vadai savo veikimo teritorijoje turi išaiškinti besislapstančius ukrainiečius, rusus, pas ūkininkus prisiglaudusius ar nuo vermachto atitrūkusius vokiečių karius, sutinkančius kovoti prieš bolševizmą kartu su lietuviais partizanais. Apie tai informuoti rinktinės štabą.

§ 9

Šių karių nevalia priimti į LLA vanagų gretas. Juos galima pasitelkti kaip sąjungininkus, atliekant specialias užduotis: nuginkluojant NKVD, MVD organus ar pan. Jų dokumentai, sovietų karių uniformos, rusų kalbos laisvas vartojimas kai kada partizaniniame kare (perimant automašinas, atimant ginklus ir pan.) gali labai praversti.

§ 10

Lankantis namie, tūnant savo asmeninėse slaptavietėse, vengti nereikalingų vaikščiojimų, nes esama stebėjimo punktų, iš kur sekamas judėjimas, ir iš to nustatoma, kur laikosi okupacinės valdžios vengiantys asmenys.

§ 11

Buveines įsitaisiusiems miškuose įsakau dieną nevaikščioti pas pamškės gyventojus. Ryšius palaikyti pasitelkus sutartą baltinių kabinimą (pavyzdžiui, padžiauti skalbiniai reiškia, kad kaime ramu, svetimų nėra; skalbinių nėra — į kaimą eiti pavojinga).

§ 12

Šis įsakymas nedauginamas. Jį gauna atsakingi štabo pareigūnai ir dalinių vadai. Vanagai supažindinami.

„Tigro“ rinktinės vadas
Stabo viršininkas

ARŪNAS
KIRVIS

Slaptai

LLA „TIGRO“ RINKTINĖS VADO
Operat. ĮSAKYMAS Nr. 001

Vadavietė Nr. 1, 1944 m. spalio mėn. 27 d.

Remiantis 1944 m. liepos mėn. išleistu LLA vado įsakymu, veikiančią LLA sektorių atskiriamas ir toliau vadinamas VANAGAIS. Jame telkiami LLA nariai, vyrai ir moterys, tinkami karinei rikiuotei, gebantys kautynėse naudoti ginklą. ĮSAKAU:

§ 1

Nuo LLA organizacijos įkūrimo, t. y. po 1941 m. gruodžio mėn. 13 d. suorganizuotų ir veikusių LLA apylinkių U-I, Š-II, Z-III vadovybė ir nariai pereina į „Tigro“ rinktinės vado žinią.

Paaikškinimas:

U-I — Utena; Š-II — Švenčionys; Z-III — Zarasai.

§ 2

Pirmame paragrafe suminėtu LLA apylinkių vadovybė bei jų nariai, dėl prastos sveikatos ar kitų priežasčių nepašaukti į vanagų eiles, paliekami konspiracijoje, veikia pagal mano antrojo pavaduotojo nurodymus, su juo palaikydami nuolatinį ryšį. Prireikus bendrauja ir su kitais „Tigro“ rinktinės štabo pareigūnais.

§ 3

Iki šiol veikusių LLA apylinkių U-I, Š-II, Z-III vadovybė ir nariai, nepašaukti į vanagų eiles, rūpinasi žvalgyba, ginklų, maisto, aprangos tiekimu, numato žmones, kurie prireikus galėtų papildyti vanagų eiles ir kt.

§ 4

Ištiria galimybes, nustato būdus, randa priemones pagydyti sužeistuosius vanagus, juos patikimai laikinai paslepia.

§ 5

Užėmus miestą, rūpinasi jo administraciniais kadrais, numato tinkamus žmones.

§ 6

Tarpusavio ryšiai palaikomi slaptažodžiais, kurie bus nurodyti ir kartkarčiais keičiami.

§ 7

Šio įsakymo LLA apylinkių vadai gauna po vieną egzempliorių. „Tigro“ rinktinės štabo pareigūnai susipažįsta.

„Tigro“ rinktinės vadas
Štabo viršininkas

ARŪNAS
KIRVIS

Slaptai

LLA „TIGRO“ RINKTINĖS VADO

Operat. ĮSAKYMAS Nr. 002

Vadavietė Nr. 1, 1944 m. spalio mėn. 29 d.

Remiantis Vilniaus LLA apygardos vado T. įsakymu, „Tigro“ rinktinė papildyta aukštesnio rango, didesnį patyrimą turinčiais karininkais.
ĮSAKAU:

§ 1

Štabo viršininku skiriu geologijos inž. ats. ltn. Kirvį. Iki šiol ėjusį štabo viršininko pareigas Deimantą iš einamų pareigų atleidžiu ir skiriu štabo viršininko pavaduotoju.

§ 2

Operatyvinio skyriaus viršininku skiriu trejus metus Rytų fronte su sovietų partizanais kovojusį, buvusį savisaugos dalinio vadą kpt. Budrį.

§ 3

Iki šiol ėjusį šias pareigas Titną (ats. ltn. Kielą) iš šių pareigų atleidžiu ir skiriu „Tigro“ rinktinės vado antruoju pavaduotoju.

§ 4

„Tigro“ rinktinės vado pirmuoju pavaduotoju skiriu kadrinį kautynėse dalyvavusį karininką vyr. ltn. Dobilą (Dasčinską).

§ 5

Iki š. m. lapkričio 10 d. „L“ girios kvadrato mjr. Utėnui (Kaletkai) pavedu suorganizuoti nuolat veikiantį vanagų junginį. Jo pavaduotojais skiriu Š-II bataliono vadą Klevą ir „Tigro“ rinktinės vado pirmąjį pavaduotoją vyr. ltn. Dobilą. Šie asmenys minėtą junginį organizuoja, jam vadovauja, už jį atsakingi.

§ 6

Antrojo sk. viršininkui Žėručiui patobulinti ir sustiprinti žvalgybą. Budriai sekti, kad vanagais apsimitę į junginį neprasiskverbtų provokatoriai ar šnipai. Tokias piktadarybes nustačius, nesivadovauti gailėtingumu, nusikaltėlius bausti pagal karo lauko įstatymą.

§ 7

Ūkio dalies viršininkui Lokiui pasirūpinti, kad iki 2000 vyrų junginys būtų aprūpintas maistu ir kitais būtiniaisiais reikmenimis.

§ 8

Mobilizacinio, ginklavimosi, ryšių skyriai stropiai rūpinasi savo srities veikla, be priekaištų atlieka pareigas.

§ 9

Čia neaptarti bei keičiami klausimai bus nagrinėjami pasitarime.

§ 10

Su įsakymu susipažinti pasirašytinai.

Tigro" rinktinės vadas
Štabo viršininkas

ARŪNAS
KIRVIS

Slaptai

LLA „TIGRO“ RINKTINĖS VADO

Operat. ĮSAKYMAS Nr. 003

Vadavietė Nr. 1, 1944 m. lapkričio 2 d.

Gauta žinių, kad „Tigro“ rinktinės veikimo zonoje yra likusių ir nuo karo pradžios besislapstančių įvairių tautybių karių, kurie sutinka bendradarbiauti su vanagais ir siekia tų pačių tikslų. Atmesti jų paslaugas būtų visai nenaudinga. ĮSAKAU:

§ 1

Visus čia suminėtus kitų tautybių karius, norinčius prisidėti prie mūsų kovos prieš raudonąją okupantą, supažindinti su įvesta tvarka, kovos metodais ir taktika; kiekvienas privalo duoti nustatytos formos pasižadėjimą. Tokius karius pervesti į „Lūšio“ grupę. Šios grupės stovykla būtų įrengta atskirai. Kautynėse jos būtų mūsų sąjungininkai.

§ 2

„Lūšio“ grupės vadu skiriu kpt. Augustiną, neblogai mokantį rusų ir vokiečių kalbą. Jis rūpinsis grupės maitinimu, koordinuos kovos veiksmus ir kt.

§ 3

Šioje kitataučių grupėje gali pasitaikyti sumanių karininkų ar šiaip karo specialistų. Panaudojant jų rusų kalbos mokėjimą, uniformas, dokumentus, vykdyti diversijas.

§ 4

„Lūšio“ grupės reikalais privalu rūpintis ne tik grupės vadui kpt. Augustinui, bet ir žvalgybos viršininkui Žėručiui bei operatyvinio sk. viršininkui kpt. Budriui. Grupės veiksmus reikia derinti.

§ 5

Šį įsakymą gauna tik suinteresuoti ir šiame įsakyme liečiami asmenys.

„Tigro“ rinktinės vadas
Štabo viršininkas

ARŪNAS
KIRVIS

Slaptai

LLA „TIGRO“ RINKTINĖS VADO

Operat. ĮSAKYMAS Nr. 004

Vadavietė Nr. 1, 1944 m. lapkričio 12 d.

Siekiant išvaduoti Rytinę Lietuvos dalį, įeinančią į „Tigro“ rinktinės veikimo zoną (U-I, Š-II, Z III), tų apylinkių miestus, kalėjimuose kankinamus žmones, ĮSAKAU:

§ 1

Sąlyginai šį laisvės kovų planą vadinti „Pantera“.

§ 2

Iki 1945 m. sausio 15 d. generalinio štabo ats. mjr. Vilkui (Vaivadai) pavedu parengti „Panteros“ planą.

§ 3

Reikalingą informaciją teikia LLA „Tigro“ rinktinės štabo pareigūnai bei veikiančių vanagų dalinių vadai, kiti patikrinti šaltiniai.

§ 4

Parengtą „Panteros“ planą suderinti su Lietuvos Gynimo komiteto atstovu generolu Miškinu.

§ 5

„Panteros“ planas rengiamas visai slaptai. Apie šio plano tikslus, jo detales turi žinoti tik tie štabo nariai, kuriems būtina.

§ 6

„Panteros“ planas bus žinomas deramu laiku, prieš pradėdant jam veikti, gavus mano atskirą įsakymą.

§ 7

Šis įsakymas neplatintas. Vieną jo egzempliorių gauna mjr. Vilkas. Nuorašas yra „X“ byloje.

„Tigro“ rinktinės vadas
Štabo viršininkas

AR(NAS
KIRVIS

RUDUO GIMTINĖJE

Grįžus į gimtąjį kaimą (1944 m. spalį), brolis man pasakojo vietos naujienas, o aš savo ruožtu jam pasakojau apie savo kelionę į Žemaitiją, išgyvenimus nuo liepos vidurio.

Užfrontėje išbuvau tris mėnesius. Atrodo, laikas ne toks ilgas, bet kai žinai, kad esi atskirtas nuo namų, nuo artimųjų, labai prailgsta. Tą pačią dieną brolis Mykolas parnešė mano pistoletą, dvi granatas, kurias buvau pasilikęs išvykdamas į Žemaitiją. Jis pasakojo, kad rugpjūčio pabaigoje sovietai, užėmę Rytų Lietuvą, paskelbė veik visų vyrų mobilizaciją. Žmonės nepakluso, į svetimą kariuomenę nėjo (daug vyrų, nėjusių ir į vokiečių legionus, sėkmingai iki šiol slapstėsi) — nie-

kas nenorėjo lieti savo kraujo už okupantų reikalus. Į kariuomenę pakliūdavo atsitiktinai sugautieji, o tuojau pat pasiūsti į frontą, jie stengdavosi pabėgti, ir daug kam pavykdavo vėl pasiekti namus. Dieną žmonės daugiausia tūnodavo namie. Įtartinose vietose, kur vietos aktyvas žinojo ar nujautė, kad gali slapstytis vyrų, čekistų daliniai, apsirūpinę vietos vedliais, ėjo per sodybas, darydavo smulkias kratas, ieškodavo „banditų“, bet daugiausia spintose, kur kabėjo dešros, kumpiai, lašiniai arba kur buvo sudėta auksinių daikčių, žiedų, gerų drabužių. Jie viską šluodavo, kraudavosi į maišus ir gabendavosi kaip savo. Šeimas palikdavo be maisto, drabužių. Per tokias kratas neretai aptikdavo vyrų, tūnojusį nelabai patikimose slėptuvėse. Vakaris iš kaimų čekistai traukdavosi. Dažnai net valsčių miesteliuose nelikdavo, o stengdavosi nakčiai patekti į apskrities miestus.

Vyrai, kuriems pavykdavo išsislapstyti ir grįžti namo, labai įtūždavo, radę gimtinei apiplėštą, jiems kildavo noras deramai nubausti sovietų plėšikus. Pagaliau nesvarbu, kieno vėliava plėšikas dangstėsi, kam jis atstovavo — plėšikas yra plėšikas. Visais laikais žmonės buvo įsitikinę, kad plėšikai ir žmogžudžiai verti tik vieno — mirties!

Kasdien Rytų Lietuvos kaimuose tokia nuomonė vis labiau plito ir tvirtėjo.

VAKARAI IR NAKTYS

Nuo pirmojo 1944 m. liepos dešimtadienio nacių okupaciją ėmė keisti rusų okupacija. Jau nuo tada žmonės, daugiausiai vakarais ir naktimis, rinkdavosi į apylinkių susibūrimus, kur aptardavo tuometinius politinius pasikeitimus, fronto negandas ir kitką. Tamsa nebuvo piktų žmonių sąjungininkė, tamsos vengė žiauriausi mūsų tautos priešai.

O įvykiai mūsų brangioje žemelėje tada klostėsi labai žiaurūs, kartais net žodžiais nenusakomi. Rytų ordos slinko į vakarus. Pakelės kaimuose ar gyvenvietėse jų kariai elgėsi ne kaip išvadotojai, kokiais jie skelbėsi esą, o kaip piktadariai, plėšikai, vagys. Iš gyventojų pasiimdavo viską, ką tik rasdavo naudingo: maistą — kumpius, dešras, lašinius, duoną, geresnius drabužius,

juo labiau laikrodžius, auksinius žiedus ir kitką. Mažai, kadangi vyrai tada viešai vengė rodytis, tai jie, pastebėję nuo gyvulių pareinantį per kiemą ar stovintį prie kluono (kad ir nejauną ar net invalidą), dažnai nušaudavo. Taip atsitiko ir Salų kaime — nušovė S. Vaitkevičių, o E. Kirką — Pylimo kaime. Abu buvo invalidai, jokiai kariuomenei netinkami. Tokios žudynės stiprino žmonių kovos dvasią, jų įsitikinimus, kad privalu pačiam saugotis ir apsaugoti savo artimuosius. Visi suprato, kad apsiginti nuo sužvėrėjusių žmogžudžių galima tik deramai priešinant. Dauguma lietuvių buvo tvirtai įsitikinę, kad fiziškai nugalėti necivilizuotos didžiulės ordos lietuviai nepajėgs. Bet neištengė ir susilaikyti, būti pasyvūs, paklusnūs priešui.

Senovėje romėnai buvo nukariavę Graikiją, bet Graikija sava kultūra nugalėjo romėnus. Žinoma, šiuo metu mes negalėjome prilygti nei vienai, nei kitai, bet iš istorijos žmonės atsiminė Lietuvą buvus didžią valstybę — nuo Juodosios iki Baltijos jūros. Tos šlovės netekome stokodami vienybės ir susiklausymo. Mūsų silpnybe pasinaudojo priešai. Fizinė tautos galia labai sumenko, bet dvasinė jos stiprybė buvo išlikusi. Okupantų engiami žmonės buvo nepaprastai kilniadvasiški, pasiaukojantys ir drąsūs.

Tamsiomis naktimis ir ilgais vakarais buvo kuriami rezistencijos planai. Tuščiai žodžiai nelaidyti — žmonės ruošėsi kovai su neįveikiamu priešu. Kiekvienas dvasiškai rengėsi kovoms ir mirčiai — aukai ant Tėvynės laisvės aukuro. Visi buvo įsitikinę, kad lieti kraują už okupanto interesus neverta, o jei bus lemta mirtis, tai jau verčiau žūti šalia tėvo kluono. Taip ryžtingai dauguma lietuvių ruošėsi pasitikti okupantų kėslus.

REZISTENCIJOS VADŲ SUSIRINKIMAS

1944 m. spalio 20 dieną Derviniškės kaime, mano namuose buvo sušauktas net ir iš tolimiausių apylinkių rezistencijai pasiryžusių vadų pasitarimas. Atvyko jų apie trisdešimt — nuo jaunesniojo puskarininkio iki kapitono. Pasitarime laisvai pasidalijome nuomonėmis, patirtimi, išgyvenimais, žiniomis. Svarbiausias tikslas — viską išsiaiškinus priėti prie vieningos nuomonės ir ją vėliau vadovautis. Buvo aišku, kad pavienių žmonių slaps-

tymasis yra neefektingas. Priešas vis tiek išgaudys visus kaip žąsiukus, nugrūs į frontą, kalėjimą ar nušaus net savam kieme. Prieita prie išvados, kad geriausia slaps-tytis ir laikytis būriais, pavyzdžiui, po 50 žmonių. Kiekvienas toks dalinys turi palaikyti patikimą ryšį su „vanagų“ vadovybe ar su gretimais daliniais, kad prireikus galima būtų sutelkti didesnę jėgą, pareguliuoti kovos veiksmus. Būta siūlymų burtis į didesnius būrius — iki poros tūkstančių vyrų, kad jie dalyvautų atskirų vietovių vadavime.

Partizanų daliniai turėtų būti telkiami ir organizuojami pagal reikalą. Su reguliaria kariuomene susidūrimų — vengti. Visų tikslas — išsaugoti save ir pagal galimybes apginti savo artimuosius nuo okupantų. Žmonių užteko, bet trūko ginklų. Iš frontų atsinešti ginklai nedidelėms partizaninėms „žaidynėms“ gal ir tiko, bet kautis su kariuomene reikėjo daug ir gerų ginklų. Dalis vyrų buvo šiaip taip apginkluota, bet ne visi turėjo pakankamai šovinių. O kai kuriems ginklams, pavyzdžiui, naganams, visai neturėjo šovinių. Ir svarbiausia — nebuvo perspektyvų jų gauti. Aptarėme ir problemas, susijusias su didesnių dalinių išlaikymu, jų aprūpinimu. Deja, kalbėjusieji „vanagų“ vadai nepateikė konkrečių siūlymų. Kai kurie jų pageidavo gauti nurodymų iš aukščiau. Bet visi sutarė, kad derėtų nesiblaškyti, stengtis nepatekti į priešo spąstus, vieniems kitų neišduoti, o jungtis į būrius, kuopas ir laikytis bendrai, patiems orientuotis vietoje.

KAIP KŪRĖSI „TIGRO“ RINKTINĖ

Stribų plėšikavimai, nekaltų žmonių žudymas, areštai, kalinimas, tremtis į tolimiausius, atšiauriausius Rusijos kampų vertė visus žmones burtis, kad būtų lengviau nuo viso to apsisaugoti, o prireikus ir pasipriešinti.

Būdamas Žemaitijoje, pas vieną girininką susitikau su čia apsistojusia LLA Šiaulių apygardos vadovybe (Sakalu) ir LLA vyriausiąja vadovybe: ats. vyr. ltn. K. Ververskiu (Seniu) — LLA įkūrėju ir vyriausiuoju vadu, operatyvinio skyriaus viršininku gen. štabo kpt. A. Karaliumi (Vareniu), Šiaulių apygardos vadu vyr. ltn. A. Eidimtu (ankstesnis slapyvardis — Žibartas, vėlesnis — Papunis). 1944 metų rugpjūtyje priėmė LLA prie-

saiką ir generaliniame štabe liko dirbti gen. Pečiulionis (Miškinis). Prisaikintą generolą ir plk. Sakalą tada čia atvežiau arkliais. Čia ir man įsakyta, praėjus frontui, grįžti į gimtąjį kraštą ir įkurti „Vanagų“ rinktinę, kuri nuo rytinių Lietuvos vietovių turėtų išsiplėsti iki Panevėžio, o man ir plk. Sakalu pavesta įkurti Šiaurės Lietuvos apygardą.

Pirmiausia stengiausi tobulinti ryšį, kad pareigūnai laiku gautų įsakymus ir jais vadovautųsi, kad visur būtų išlaikoma konspiracija. Arūno slapyvardžiu pasirašydavau įsakymus ar kitus atsakingus raštus, o „vanagai“ ir jų vadai mane vadino Bitinėliu. Jie mane laikė karininku, palaikančiu ryšius su vadovybe ir sprendžiančiu kitas svarbias problemas. Tikrąsias mano pareigas — rinktinės vado — nedaug kas žinojo, nebent štabo darbuotojai.

Spalio mėnesio antroje pusėje ir lapkričio pradžioje parašiau tris organizacinius ir keturis operatyvinius įsakymus, kurių nuorašus pavyko išsaugoti Derviniškėje. Vėlesni įsakymai palikti Staniuliškių kaimo vadavietės Nr. 1 štabo viršininko žinioje. Neliko tų žmonių, neliko, gal ir archyvo. Prisimenu, kad įvairių įsakymų, įvairių šifruočių kai kurią dieną tekdavo parašyti net keletą.

Kartą tiekimo ir ūkio dalies viršininkas Lokys (viršila J. Murmulis) man pranešė, kad Pakiaunio malūno savininkas A. Strazdas pasiūlė duoti LLA „vanagų“ ginklams pirkti 7000 auksinių rublių. Lokiui pasakiau, kol tų ginklų nėra, pinigų neimti, nes tai uždėtų tik papildomų rūpesčių. Mat štabas gaudavo žinių, kad kai kurios kuopos ginklais apsirūpina savomis pastangomis, be jokių pinigų.

1944 metų rudenį parašiau ir išleidau du atsišaukimus. Abu juos spausdino V. Deveikytė (Ramunė) iš Kemešio kaimo. Nors moterų priimti į LLA buvo nerekomenduojama, viršaičio K. Kuzelio pasiūlymu Verutei buvo padaryta išimtis. Laiduodamas už ją, viršaitis prisiekė galva. Ir mergina duotai priesaikai liko ištikima iki mirties. O iki jos tada Verutei-Ramunei buvo likę gyventi ir kovoti — šešeri metai. V. Deveikytė savo iniciatyva, kai kam padedant, kaip buvusi Saldutiškio valsčiaus sekretorė, 1944 m. liepos mėnesį likviduojant valsčiaus patalpas, pasiėmė rašomąją mašinėlę, visus antspaudus, lietuviškų pasų blankus ir viską persigabeno į

J. Zenkevičiaus sodyboje įrengtą bunkerį. Įėjimas į jį buvo iš pašaliniais neįmanomo aptikti rūšio. Įleistus į bunkerį žmones senukas užritindavo akmeniu ir siūles užtepdavo šlyno skiediniu.

Puslapio dydžio smulkiu šriftu parašyti atsišaukimai pasirašyti: „Tėvynės sūnus“. Mašinėlė, kuria buvo rašomi įsakymai, kiti raštai paprastai nebuvo spausdinami. Mašinėlę slėpiau — išnešdavau pas brolius Antaną ir Joną Blažius, gyvenusius Mineiškiemio kaimo vienkemyje, netoli Staniuliškių. Čia kluono šiauduose ji ir liko, kai daugiau nebegalėjau ateiti — buvau suimtas.

„Tigro“ rinktinės štabe ir jos padaliniuose vis daugėjo anksčiau užsislėpusių karininkų. Nors aš jau turėjau nemažą karininko patirtį (buvau baigęs Vilniaus pogrindžio karo mokyklos žvalgybos ir organizacinio skyriaus kursą, kelis kartus dalyvavau šaulių organizacijos apmokymuose, manevruose, keletą mėnesių mokiausi gen. P. Plechavičiaus karo mokykloje Marijampolėje, Platelių miške vadovavau žvalgybos skyriui), bet vadovauti „Tigro“ rinktinei, kurios vien Telšių rinktinę sudaro apie 5—6 tūkst. „vanagų“, jaučiausi esąs lyg ir per jaunas. Taigi, kaip jau esu minėjęs, „Tigro“ rinktinės vado pareigas pasiūliau perimti majorui Kaletkai, kuris, mano nuomone, būtų buvęs tinkamas vadas. Jam nesutikus dėl solidaus amžiaus, dėl silpnos sveikatos, tas pareigas pasiūliau ir Vilniaus apygardos vado Tuiňnylos siųstajam kapitonui Budriui. Ir kapitonas atsiskakė — teisinosi nesusipažinęs su apylinkės žmonėmis. Abu pasiūlytieji rinktinės vadu patarė būti man ir žadėjo padėti sudėtingose situacijose.

Kad už vado darbą nebūčiau atsakingas tik aš vienas, pasiskyriau porą savo pavaduotojų: Dobilą (vyr, ltn. Dasčinską) ir ats. ltn. Kielą, tuo metu dirbusį Saldutiškyje mokytoju.

Atsišaukime ir įsakyme griežtai kariams uždraudžiau vartoti alkoholį. Už įsakymų pažeidimą jie galėjo būti atiduoti karo lauko teismui.

Kartą kuopos vadas M. Vilutis (Klevas) savo vyrus — P. Murmulį, V. Šerėną — užtiko pirtyje gurkšnojantčius naminė. Klevas vyrus susistatė, išdrožė griežtą pamokslą, naminės gaminimo priemonės liepė sunaikinti jo akivaizdoje, o degtinės likučius čia pat išlieti. Kuopos vadas perspėjo vyrus, kad kitą kartą nepagailės nė artimiausio savo draugo — visi bus nubausti pagal karo lauko įstatymus.

MŪŠIS ANT GINUČIŲ PILIAKALNIO

1944 m. lapkričio antroje pusėje ant Ginučių piliakalnio įvyko pirmas „Tigro“ rinktinės susirėmimas su okupantu. Mūšiui vadovavo ats. ltn. J. Gimžauskas (Beržas), Kirdeikių „vanagų“ kuopos vadas. Jo pavaduotojas buvo jaunas gimnazistas, 1919 m. savanorio sūnus Bilaišis. (Manau, kad ats. ltn. J. Gimžauskas, dabar gyvenantis Prienų rajone, Išlaužo miestelyje, šį mūšį išsamiau aprašys pats.)

Štai kaip visa tai atrodė iš gautų pranešimų. Mūšio išvakarėse iš pat ryto Kirdeikių apylinkės kaimuose siautėjo Saldutiškio valsčiaus sovietiniai aktyvistai — tikrindami pyliavų vykdymą, kaimuose viešai plėšikavo. Prisiplėšę turto, keturi jų slinko Ginučių kaimo link. Apiplėšti ir nuskriausti žmonės, daugiausia namie buvę seneliai bei moterys, pasiskundė nuo mobilizacijos besislapstantiems vyrams. Šie turėjo pasislėpę ginklų ir plėšikams „keliauninkams“ kelią pastojo ant mišku apžėlusio Ginučių piliakalnio. Trys plėšikai žuvo, vienam pavyko pabėgti.

Kitą dieną į Kirdeikių bažnytkaimį atriedėjo virtinė automašinių su trejetu šimtų NKVD kariškių. Prie mašinių bažnytkaimyje likusi dalis čekistų klausinėjo gyventojų, kas galėjo sribus užpulti. Ir vietos klebonas kunigas P. Liutkus nieko negalėjo pasakyti, taigi tik pritarė čekistų spėjimui, kad tai padarė užsilikę vokiečių kariai... Didžioji šios kariuomenės dalis manevrine rikiuote nužygiavo Ginučių piliakalnio link. Čekistų kariuomenė iš patyrimo žinojo, kad tik ką įvykusio susirėmimo vietoje tikrai nesutiksi nė menkiausio pasipriešinimo. Deja, įvyko kitaip. Dar žygiuojančią, piliakalnio viršūnės nepasiekusią kariuomenę pasitiko kulkosvaidžių, automatų, šautuvų kulkų lietus. Čekistų kulkosvaidis susprogo vietoje. Mūšis tęsėsi gerą pusę dienos. Artėjant pavakariui, čekistai ėmė trauktis. Naktis juos baugino. Į savo automašinas jie sukėlė sužeistuosius ir žuvusiuosius. Priešo nuostoliai nenustatyti. O ltn. J. Gimžausko vyrai (jų buvo apie šimtą) čekistus dar ir šauniai „palydėjo“.

Ginučių piliakalnio mūšio garsai aidėjo už dešimties kilometrų ir dar toliau.

Pagrindinis „Tigro“ rinktinės vadavietės štabas tada buvo dislokuotas Staniuliškių kaime ir Ripaičių kaimo

vienkiemiuose. Čia rinkdavomės daugiausia vakarais, naktimis. Dieną dažniausiai ilsėdavomės, vengdavome judėti. Klevas (M. Vilutis) buvo įsitaisęs sau slėptuvę, į kurią įėjimo būta arklių tvarte, po ėdžiomis. Mano slėptuvė buvo dėdės Kazio kluone. Į ją įlindęs pro maniežo skylę, užsitraukdavau rugių pėdus. Taigi čia atėjęs pas mane Klevas ir pasiūlė žaibiškai surinkti vyrus ir apie porą kilometrų į pietus nuo Ripaičių kaimo Saldutiškio link padaryti pasalą grįžtantiems NKVD kariams ir papildomai juos „pavaišinti“. Sutikau. Klevo sumanymas pavyko. Vienos apšaudomos automašinos stengėsi pasprukti, o kitos, suvokusios, kad kelias užkirstas, grįžo ir pasuko Tauragnų link. Trejetas aplamdytų mašinų liko pakelėje, o kitą dieną buvo vilkte nuvilktos. Nei Beržo, nei Klevo kuopos aukų neturėjo.

Visi „vanagai“ buvo apsirūpinę savais ginklais. Jų būta įvairių. Mat jie buvo surinkti vokiečiams einant į Rytus ir bolševikams į Vakarus. Šinkūnas turėjo vokišką raitelių kulkosvaidį, vadinamą „Hitlerio pjūklų“. Nutaikytas į storoką medį, jis netrukdamo šį nukirsti. Bet apskritai vyrų ginkluotė buvo silpnoka, vadai stokojo partizaninės kovos patyrimo, o dalis vanagų net kariuomenėje nebuvo tarnavę. Apie priešų transportą, jų mašinų vairavimą ir valdymą niekas jokio supratimo neturėjo. Ir vis dėlto šitie partizaninio karo savamoksliai narsiai kovėsi iki paskutinio šovinio, iki paskutinio atodūžio. Tai patvirtino jų sudėtos aukos ir Labanoro miškuose, ir kiekviename Lietuvos kaime. Ateities kartoms apie tai liudys pastatyti paminklai, kryžiai, rūpintojėliai. Liudys knygos, į kurias bus aukso raidėmis surašyti jų vardai.

Pirmasis mūšis akivaizdžiai parodė, kad ruoštis partizaniniam karui su nepalyginamai galingesniu priešu turėjo dar ilgai, kruopščiai ir vadai, ir eiliniai.

REPETICIJA IR ŽYGIS Į KUKTIŠKES

1944 m. lapkričio pabaigoje mano įsakymas Nr. 2, išleistas spalio 23 d., pašaukė į Derviniškės kaimo apylinkes po 2–3 „vanagų“ kuopų vyrus pasitreniruoti partizaninėse pratybose, įgyti įgūdžių, kad paskui savo kuopose galėtų pasidalyti patyrimu.

Kai prirėkė „išvalyti“ Kuktiškių bažnytkaimio valsčiaus įstaigas, į žygį naktį Kuktiškių link išžygiavo apie 50 gerai ginkluotų vyrų. Daliniui vadovavo ypatingojo skyriaus viršininkas (kartu ir žvalgybos viršininkas) Kuryla, vokiečių okupacijos metais dirbęs Švenčionių SD viršininko pavaduotoju. (Pasą jis turėjo Penkausko pavarde.) Šiame žygyje dalyvavau ir iš dalies vadovavau jam ir aš. Į prieki išleidome dvi žvalgų eiles. Vieškelių vengėme, laikėmės keliukų, kurie laukais jungdavo atskirus kaimus. Priekyje ėjo lauko keliukus gerai žinoję kariai. Visas mūsų dalinys buvo suskirstytas į 4—5 skyrius (vienas skyrius numatytas ypatingam atvejui). Keturi skyriai buvo gavę tiksliai kovos užduotis. Tylus rudenio vakaras, rami naktis. Mūsų būrys, likus maždaug kilometrui iki miestelio, apsistojo „vanago“ Trinkūno klotime su didoka jauja, kur džiovindavo ir mindavo linus. Čia tilpo veik visas būrys — geriausiai šį bažnytkaimį pažinoję vyrai. Apie 10 žmonių pasiūsta į Kuktiškes išžvalgyti įstaigas bei butus, kuriuose daugiausia laikėsi stribai. Sugrįžusi žvalgyba pranešė, kad paskutiniu laiku, po kautynių ant Ginučių piliakalnio, vietos stribai ir kiti nenaudėliai vakarais išvyksta traukiniu į Uteną. Miestelis lieka tuščias. kažkas pasakojo matęs vieną automatą ginkluotą komunistą, retkarčiais nakvojantį geležinkeliečių trobelėje, stovinčioje apie puskilometrį nuo miestelio. Deja, patikrinę šią vietą, mūsų vyrukai šį kartą nieko nerado.

Šis dalinys, vykdydamas įsakymą, buvo apsirūpinęs maistu net trim parom. Atvykę iš tolimesnių rajonų, vyrai buvo išalkę, taigi visi nutarė iš savo duonterbių užkąsti. Šeimininkas Trinkūnas (neseniai vedęs O. Marmulytę iš Varaciškių kaimo) dar atnešė į jaują vakare pamelžto pieno. Pasistiprinome. Vienas skyrius išėjo į nakties tamsą saugoti mūsų būsto, kad nebūtume patys netikėtai priešą užklupti. Likę viduje, dalijomės patirtimi, aiškinomės galinčias iškilti kliūtis, pavojus. Būryje buvęs vienas kitas karštesnis vyras siūlė sulaukus ryto apsupti ir sunaikinti vėl čia suvažiavusius stribus. Bet atsirado ir nepritariančių. Aš taip pat antrinau, kad neverta erzinti žvėries, gerai žinant, kad jo neįveiksi. Mūsų tikslas — apsisaugoti patiems ir išsaugoti kitus. Visi sutiko, kad plėšikus, nesvarbu, kas jie būtų — stribai, čekistai ar miškuose atsiradę valkatos — derėtų naikinti be jokio pasigailėjimo.

Aiškinau vyrams, kad priešas, norėdamas sekti rezistencijos dalinius, stengsis infiltruoti į juos savo šnipų. Todėl raginau būti budriems, mokėti atskirti netikrus pranašus, nepriimti į savo eiles nežinomų žmonių. Verčiau tebūnie mūsų mažiau, bet visi žinomi ir patikimi.

Skelbti kovą reguliariajai sovietų kariuomenei — ne tik neprotinga, bet ir neįmanoma. Norint išlikti patiems ir apsaugoti savo artimuosius, šiuo metu privalu ruošti individualias gerai užmaskuotas slėptuves savose sodybose, o miškuose — rengti grupines slėptuves, kur būtų galima gintis ir gyventi žiemą.

Paprašiau visų čia susirinkusių vyrų, kad jie, sugrįžę į savo kuopas, papasakotų kovų draugams apie slėptuvių rengimą, apie būtiną atsargumą, budrumą.

Parą praleidę Trinkūno jaujoje besišnekučiuodami, sulaukę tamsos, iškeliavome savais keliais.

KGB MAJORO LIKVIDAVIMAS SALDUTIŠKYJE

1944 m. lapkritį brolis Mykolas gavo žinių, kad į Varaučiškių kaimą, pas Šerėnaites atvyko Saldutiškio valsčiaus partorgas Cibulskis. Apie šį žmogų Klevas per rinktinės žvalgybą buvo gavęs išsamios patikimos informacijos. (Mat Saldutiškio gimnazijoje mokytoju dirbo ats. ltn. Kiela, kuris aktyviai darbavosi „Tigro“ rinktinėje, štabe ėjo operatyvinio sk. viršininko, vėliau rinktinės vado pavaduotojo pareigas. Jis per ryšininkę visada išsamiai informuodavo rinktinės štabo pareigūnus. Atsiradus svarbesniam reikalui, ir pats atvykdavo į rinktinės štabą.)

Klevas apsilankė pas Šerėnaites — tikrai rado čia Cibulskį ir jį pasikvietė į lauką pasikalbėti. Buvo tamsi rudens naktis. Paėjus tolėliau, už kluono, Cibulskis, lyg nujausdamas, kad šis pokalbis su neeiliniu partizaninio judėjimo vadu gali baigtis prastai, ėmė aiškinti, kad jis, dirbdamas valsčiaus partorgu, taip pat galįs daug padėti rezistencijai. Sakėsi neblogai sugyvenęs su milicijos viršininku, KGB majoru, einančiu saugumo viršininko pareigas, ir su kitais. (O iš tiesų jų draugystė rėmėsi bendru girtavimu.) Paklaustas, kuo jis, būdamas valsčiaus partorgu, galėtų veiksmingai padėti lietuviškam pogrindžiui, Cibulskis atsakė, kad viskuo, kas tik

bus pavesta, jei tai neviršys jo išgalių. Pirmiausia Klevas pasiūlė likviduoti KGB majorą. Likvidavimo būdą valia pasirinkti pačiam. Sąlyga viena — per tris dienas tai turi būti įvykdyta. Kitą trečiadienį (o tada buvo šeštadienis) čia vėl susitikus reikės apie atliktą užduotį pranešti ir gauti kitą. Partorgas Cibulskis sutiko visa tai padaryti.

Per štabą ltn. Kiela buvo įgaliotas pasekti šio plano vykdymą. Dvi paras Cibulskis nieko neveikė. Trečią dieną jau nuo pietų su KGB majoru ėmė girtauti. Cibulskis apsimetė esąs girtas ir stengėsi kuo dosniau namine vaišinti KGB majorą. Apie vidurnaktį jie vienas kitam ėmė demonstruoti savo automatų. Cibulskis ant majoro peties kabantį automatą pataisė taip, kad beliko tik paspausti gaiduką, nes šovinys buvo jau lizde. Kuris iš jų gaiduką paspaudė, neaišku, greičiausiai — Cibulskis. Į majoro krūtinę suėjo visa serija šovinių. Kai partorgas Cibulskis išsipagiriojo, prikėlė vaistininką, kad suteiktų jam pagalbą. Kol atgabeno vaistus, pagalbos jau nebereikėjo — KGB majoras buvo miręs. Pirmu traukiniu jo kūnas buvo išsiųstas į Švenčionių ligoninę.

Iš mokytojo Kielos gautas pranešimas visa tai patvirtino: t. y. Saldutiškio KGB majoras, būdamas labai girtas, neatsargiai elgėsi su savo užtaisytu automatu ir pats nusišovė.

VADŲ SUEIGA KEMEŠYJE

1944 m. lapkričio antroje pusėje ar gruodžio pradžioje „Tigro“ rinktinės operatyvinio skyriaus viršininkas kapitonas Budrys panorą asmeniškai susipažinti su rinktinės kuopų ir kitų dalinių vadais. Pirmiausia jis parengė ir per ryšininkus vadams įteikė kvietimus. Susirinkimą numatyta surengti netoli Saldutiškio, Kemešio kaime, „Ažuolo“ kuopos vadavietėje, buvusios Saldutiškio valsčiaus sekretorės (o tuo metu mūsų sekretorės) V. Deveikytės-Ramunės tėvų sodyboje. Susirinko nemažas būrys — apie pusę šimto vien rezistencijos vadų. Didžiulėje seklyčioje visi susėdome už stalų. Turėjome ir skanių užkandžių pasivaišinti. Ant stalo leidau pastatyti tris butelius degtinės — norėjau įsitikinti, kaip laikomasi mano įsakymo ir išsiaiškinti, kuriems vadams

be degtinės sunku išsiversti. Tiesa, vyrams priminiau, kad rinktinės vado įsakymas griežtai draudžia vartoti svaigalus, tad labai norintys išgerti teapsitarnauja patys.

Kpt. Budrys rinktinės rezistencijos vadams papasakojo, kad trejus metus tarnavo lietuvių savisaugos daliniuose, kovojo prieš sovietų partizanus. Vokiečių karo laivui skęstant, iš kariuomenės pasitraukęs, kurį laiką dirbęs Vilniaus Mokslų akademijoje. LLA apygardos vado (Tuinylos) rekomenduotas atvyko į šią rinktinę, eina operatyvinio skyriaus viršininko pareigas, tad norįs susipažinti su vadais — būsimaisiais kovos bičiuliais.

Kpt. Budrys gerą pusnaktį aiškino rezistencijos vadams įvairiausias partizaninės kovos veiksmų gudrybes (kaip naudotis ryšio priemonėmis, sutartiniais ženklais ir kt.), nes turėjo nemažą patirtį, įgytą kovojant su sovietų partizanis Baltarusijoje.

Dauguma susirinkusiųjų vadų, Lietuvos kariuomenėje baigusių mokomąsias kuopas, turėjo karo laipsnius; kai kurie buvo ilgai tarnavę liktiniais; atvyko ir policijos karininkų, keletas vadų, baigusių karo mokyklą, turėjusių jaunesniųjų karininkų laipsnius. Bet nė vienas vadų nebuvo susidūręs su partizanine veikla, neturėjo šios kovos įgūdžių, patyrimo. Todėl kpt. Budrio pasakojimų visi atidžiai klausė, kad grįžę į savo dalinius galėtų jo patirtį perteikti savo vyrams.

Į visus taktinius vadų klausimus atsakinėdavo kpt. Budrys, o į organizacinius kapitonas siūlydavo atsakyti Bitinėliui, t. y. man.

Pirmąją „Tigro“ rinktinės rezistencijos vadų sueigą — apmokymą baigėme laimingai. Visi patenkinti išsiskirstė, padėkoję V. Deveikytės tėvams už šiltą priėmimą.

MŪSIS OBELŲ KALNE

1944 m. gruodžio 12 dieną mokytoja Pelenytė per mokinius atsiuntė Klevui pranešimą: „Į Linkmenis atvyko didokas NKVD kariuomenės dalinys. Čekistai pas gyventojus daro kratas, atiminėja maisto produktus ir kitokias gėrybes. Iš pokalbių sužinota, kad jie ketina važiuot plėšikauti į Mineiškiemį, Kirdeikius ir į kitus kaimus. Reikėtų sutrukdyti jų planus. Klevas Derviniš-

kės kaime tuo metu teturėjo 12 vyrų. Visi buvo ginkluoti šautuvais ir automatais, pistoletais. Kulkosvaidžių neturėjo nė vieno. Klevo vyrai tuojau pat atėjo į mūsų sklype esantį beržyną, vadinamąjį gojelį, o iš čia buvo neblogai matyti kelias nuo Linkmenų link Mineiškiemio ir Kirdeikių. Riedėjo viena kita automašina, o ištisai visą kelią buvo nusitęsiosios arklių pastotės. Neiškentė vyrai „vanagai"... Dvylika jų persirito per Obelų kalną ir, pastoję čekistams kelią, apšaudė. Šaudyta stacionomis, iš nepatogių pozicijų. Šūviai suguldė į griovius ištisą čekistų vilkstinę, o jų čia buvo apie 2—3 šimtus. Klevo grupės būta mažesnės 15—25 kartus. Skubiai daviau žinią Klevo pavaduotojui A. Juršiui. Jis per pusvalandį atskubėjo su visa kuopa — apie 150 žmonių. Jėgos pasidarė panašios, nes Klevo pozicija kalno aukštumoje buvo geresnė. Čekistai negalėjo atsikėlę iš pakelės be didelių aukų pulti Klevo vyrus. Atvykusią ir pozicijas užėmusią Klevo pavaduotojo A. Juršio kuopą su 12 kulkosvaidžių Klevas išdėstė patogiose vietose. Jis buvo patyręs kulkosvaidininkas, tad visus apėjo pats, nutaikė ginklus ir laukė, kada priešui įgriš voliotis vieškelio grioviuose ir jis pradės puolimą. Tik pagal Klevo duotą signalą — iššautą raketą kulkosvaidžiai turėjo pradėti ataką ir sunaikinti priešą leliamais. Tuo metu čekistai radijo stočių ir kitokių ryšio priemonių neturėjo. Jie skambino iš Linkmenų pašto: šaukėsi pagalbos iš Švenčionių, iš Vilniaus. „Tigro" rinktinės štabe mes pasitęsėme žemėlapi ir stengėmės nuspėti pavojingus taškus, iš kurių galėtų pasirodyti priešo talkininkai. O pagalba galėjo būti pasiūsta geležinkeliu į Švenčionėlius ar Ignaliną, vieškeliais nuo Švenčionių, Utenos, Tauragnų, Kiauneliškio. Todėl visuose šiuose punktuose privalėjome užkirsti kelius priešui į kautynių vietą, kad dalinys, užpultas iš užpakalio, nepatektų į „katilą".

Susirinko visi štabo karininkai — už trejeto kilometrų vykstantis mūsų visus pakėlė... Išsikvietęs ūkio dalies vedėją J. Maceiką, paprašiau kuo skubiausiai parūpinti penkis pabalnotus arklius. Po 10—15 minučių štabo karininkai sėdo ant arklių ir išjojo į kuopas, o ten slaptažodžiais surasti kuopų vadai galėjo skubiausiai savo vyrus išvesti į pavojingas pozicijas. Pats išvykau į Ažuolo vadavietę (Nr.2). (Ažuolo kuopa užėmė kelią nuo Utenos.) Įtampai atlėgus, štabo karininkai prisistatė vadavietėje Nr. 2, nes užduotys jau buvo įvykdytos.

Visi priėjimai priešui buvo užkirsti. Apie tai informavau Klevą, palinkėjau jam sėkmės vykdant savo sumanymą ir bendrą susitarimą. Tikėjomės, kad priešas bandys pulti tamsoje. Tada Klevas savo signaline raketa turėjo duoti ženklą prie kulkosvaidžių budintiems vyrams. Taip ir buvo. Atėjus vakarui, priešas raketomis nušvietė visą kautynių lauką ir puolė durtuvais, šaukdamas „ura!“ Dabar buvo tinkamiausias laikas prabilti kulkosvaidžiams. Naktį sunku suskaičiuoti aukas, bet jų būta nemažai. Po šio bandymo pulti priešas pasitraukė. Klevo dalinys taip pat grįžo į savo pozicijas. Apie kautynių pabaigą pranešimą iš Klevo gavau jau naujoje vadavietėje. Per ryšininkus atšaukiau visas kitas kuopas. Stabo karininkai grįžo į naują vadavietę Nr. 2.

Po „išvykos“ susėdome pasitarti. Nė vienas mūsų neabejojo, kad priešas bandys keršyti, o tankiai apgyvendintoje vietovėje organizuoti pasipriešinimą netikslinga — degs kaimas, žus nekaltų žmonių. O ir mums nepakaks šovinių. Vadavietė Nr. 1, įrengta Staniuliškių bei Ripaičių kaimų sandūroje, buvo tik apie 3 km nuo vykusių kautynių. Dabar buvo išmintinga palikti ją tuščią. Kuopų vadams patarėme laikinai pasitraukti į miškingas vietoves. Jaunesnio amžiaus vyrams (ir ne „vanagams“) taip pat pasiūlyta iš galimų „valymo“ vietų pasitraukti. Iš praktikos jau žinojome, kad akcijų metu čekistai šaudė beginklius, nieko bendro su rezistencija neturinčius, net ligotus žmones.

Neapsirikome. Tik brėkstant kitos dienos rytą Obelių kalną ir Linkmenų laukus užtemdė manevrine rikiuote išdėstyta NKVD kariuomenė. Vakarykštė Klevo kovos taktika priešui padarė daug gyvosios jėgos nuostolių, o dar daugiau įvarė baimės. Priešas nežinojo, su kuo buvo susidūręs.

Ši rytą NKVD kariuomenė pirmyn ėjo labai lėtai, bijodama naujų netikėtumų. Čekistai klausinėjo apie padėtį kaime likusių moterų, Kirdeikių klebono P. Liutkaus, patys manydami, kad jie buvo susidūrę su vokiečių kariuomenės dalinių likučiais. Už pusės kilometro nuo kautynių vietos esantį Derviniškės kaimą čekistai supo iš labai toli ir iš visų pusių, stebėdami per žiūronus, ar neaptiks kur nors priešo „tvirtovės“ ženklų. Tai gi į šį kaimelį jie išdrįso įžengti tik apie trečią valandą po pietų: pusės kilometro kelią ropojo bemaž šešias va-

landas. Kaimą rado veik tuščią, NKVD kariuomenės ekspedicija buvo nesėkminga.

Kitą dieną vyrai, nepriklausę „vanagams“, grįžo namo, o į miškus pasitraukę „vanagai“ ieškojo patogių vietų ir statė požeminius bunkerius. Klevas (M. Vilutis) bunkerį rengė miške, netoli Puziniškio kaimo.

„Tigro“ rinktinės štabo karininkai suderindavome kryptis, kuriomis kiekvienas turėjome lankytis, ką būtiniausio reikėjo aptarti bei nuveikti daliniuose. Daugiausia kaliaudavome naktimis. Menkai pažinojusiems vietas paskirdavome vedlį, daugiausia iš ryšininkų. Kartais per naktį sukardavau apie 60 km kelią ir nesijaudavau pavargęs.

MIŠKĄ KOŠIA NKVD DIVIZIJA

Prieš pačias 1944 m. Kalėdas nuo Zarasų pietvakarių kryptimi miškais ir laukais slinko NKVD divizijos daliniai. Miškais kareiviai ėjo per porą metrų vienas nuo kito — ieškojo bunkerių su rezistencijos kariais. Pabūklus ir sunkesnius ginklus vežė automašinomis, kuriuos kartkarčiais apsistodavo gyvenvietėse ar aikštelėse. Tikrino ne tik mišką — krėtė ir pamiškių gyventojus. Iš gyventojų atimdavo maistą, reikalavo degtinės.

Vos sužinoję, apie šią čekistų akciją, štabe nusprendėme, kad prieš tokią jėgą dar negalėsime efektyviai pasipriešinti. Mūsų tikslas — išsaugoti jėgas iki to momento, kai čekistai divizijomis nesišvaistys. Dabar daviau štabo viršininkui nurodymą „vanagų“ dalinių vadams parengti įsakymą: „Miškus košia didelės enkavedistų kariuomenės pajėgos. Su šia kariuomene į kautynes nesivelt. Miškuose kruopščiai užmaskuoti įrengtus bunkerius. Visi vanagai tuojau pat turi grįžti į anksčiau įrengtus individualius bunkerius. Dieną vaikščioti lauke griežčiausiai draudžiu (net ir apie savo namus). Gyvenvietėse neturi būti jokio judėjimo. Ryšį palaikyti tik tamsiu paros metu ir įsitikinus, ištyrus per moteris ir vaikus, kad nėra jokios grėsmės. Šis įsakymas galioja tol, kol raštiškai bus atšauktas“. Dalinių vadai šį įsakymą turėjo gerai išsiskaityti, bet į rankas negavo, kad jis nepakliūtų priešui ir neišaiškėtų mūsų taktika ir gudrybės. Antraip labai nukentėtų gyvenvietė, patirtume didelį nuostolių...

Per šią čekistų akciją daug šeimų apiplėšta, daug nužudyta žmonių, niekada neturėjusių nieko bendra su rezistencija.

PASKUTINĖS KŪČIOS TĖVIŠKĖJE

1944 m. sesuo Elena, kaip ir ankstesniais metais, paruošė Kūčių vakarienę. Kūčias valgėme trise: sesuo Elena, aš ir brolis Mykolas. Aš su broliu iš slėptuvių atėjome trumpam — tik bendros maldos ir vakarienės. Šalia Kūčių stalo stovėjo brolio automatas, o už juostos abu turėjome pistoletus. Lauke pasiklausę, ar arti nesiaučia enkavedistai, sėdome už stalo, sukalbėjome visi kartu dar nuo vaikystės įprastus penkis poteries, pasidalijome šventą pyragą, palinkėjome vieni kitiems gražiausių dienų. Nė vienas tada nežinojome, kad šios mūsų šeimynėlės Kūčios — paskutinės tėviškėje...

Po Kūčių vakarienės dar kiek pasišnekučiavome. Šiandien nei brolis Mykolas, nei aš nėjom į susitikimus, likomės savo namų slėptuvėse: nenorėjome didžios šventės proga kitiems drumsti šventinės nuotaikos. Nors mano įsakymas draudė judėjimą, bet aš ir brolis Mykolas naktimis retai būdavom namie: brolis tik paryčiu grįždavo į savo slėptuvę pailsėti, o aš apskritai savo kaime retokai rodydavausi. Visi štabo karininkai, vadai naktimis lankydavosi „vanagų“ daliniuose, konsultuodavosi rūpimais klausimais, dalydavosi žiniomis bei sumanymais.

Nors NKVD divizija iš „Tigro“ rinktinės ribų buvo pasitraukusi, šiaip rajonuose NKVD garnizonų padaugėjo. Kviesti vyrus iš savo slėptuvių kol kas nebuvo būtina. Jei prireikdavo pagąsdinti stribus ar kitus nedrausmingus „naujo gyvenimo kūrėjus“, aktyvistus, pakakdavo keleto narsesnių „vanagų“. Tuo tarpu visi kiti dar galėjo ramiai ilsėtis, dažniausiai kiekvienas prie savo namų. Ketinome daugiau „vanagų“ pašaukti, kai būtinai reikės. O laikas tam kasdien brendo. Jei aukštoji LLA vadovybė patvirtins „Tigro“ rinktinės vado „Panteros“ planą, reikės pašaukti daug žmonių, visus mobilizuoti, norint išvaduoti numatytus kaimus ir miestus.

Iš vakarinės Lietuvos, nuo Karaliaučiaus dar ataidi bombų, patrankų griausmai. Mūsų tautos kovos dar tik prasideda... Jei karas ir baigsis, tai labai neaišku, ką toji baigtis atneš mūsų tautai. Nė vienas okupantas mums nieko gero nežada.

Tokios tad mintys kirbėjo per 1944 metų Kalėdas.

ŽUVO MYKOLAS VILUTIS-KLEVAS

1945 m. sausio 10-os vakarą I. Pelikša rado mane Benediktavo kaime, kur po inspekcijos šiaurinėje rinktinės dalyje nutariau pailsėti J. Maknio sodyboje, gana erdvioje slėptuvėje. I. Pelikša iš karto nepasakojo apie nelaimę, kad manęs baisiai nenugąsdintų; ėmė pasakoti apie šį baisų įvykį lyg iš šalies ir iš anksto ramindamas.

Brolis Mykolas žuvo Lankos kalne, kuris jungia Šiškinių ir Mineiškiemio kaimų laukus. Skersai per delną perėjo kulka ir Juršytei, o V. Brukšto kailiniai išvarpyti kulku — pramuštos devynios skylės...

Klevą pakirto kulkosvaidžio serija — Mykolas žuvo! Jo kūną sesuo Elena iš kautynių lauko parsivežė, paguldė mūsų beržynėlyje. Gerai žinojau, kad karo be aukų negali būti. Bet brolio be galo gailėjau. Tramdžiau verksmą, bet ašaros pačios tekėjo...

Igno klausiau, kaip tai galėjo įvykti, jei visiems buvo įsakyta laikytis slėptuvėse ir įsakymo iš slėptuvių išeiti nebuvo duota.

Pelikša papasakojo, kad antroje dienos pusėje Šiškinių kaimą užplūdo apie 200 enkavedistų ir, laukuose išsidėstę su kulkosvaidžiais, tikrino visą kaimą. Tuo metu į Šiškinių kaimą iš vienkiemyje įrengtos savo slėptuvės išėjo Klevo kuopos ryšininkas V. Juršys. Jį enkavedistai suėmė, nuvedė į savo mašiną. Jo sesuo (irgi ryšininkė), žinodama, kur laikosi Klevas, nutarė skubiai prašyti kaip nors gelbėti brolių Viktorą, t. y. jėga jį atimti iš čekistų. Žinoma, aš tokiam planui nebūčiau pritaręs. V. Juršys pažeidė įsakymą šviesiu dienos metu neišeiti iš slėptuvių. Bet Juršytės ašaros ir prašymas brolių gelbėti Mykolą taip sujaudino, kad jis su V. Brukštu ryžosi sėstis į roges, kuriomis buvo atvažiavusi Juršytė. Dar nebuvo visai sutemę, bet jau vakarėjo. Sliuogdami rogėmis per laukus, jie užlėkė tiesiai ant enkavedistų kulkosvaidžio lizdo.

Brolio Mykolo gailėjau ir kaip brolio, ir ne mažiau kaip trijų valsčių bataliono vado. Tuo metu jis buvo labai reikalingas, tiesiog nepakeičiamas. Mano skausmą suprato visi. J. Maknys pasiūlė sausų lentų, tuoj rado meistrų ir tą pačią naktį padirbome karstą. Tada su I. Pelikša nukeliavome į Derviniškę.

Čia atėjęs kažkas iš Siškinių kaimo pranešė, kad mokytoja Pelenytė irgi pasitelkė vyrus sukalti Mykolui karstą. Net nežinau, į kurį karstą Mykolas buvo paguldintas, kuriame buvo palaidotas. Žmonės sakė, kad antra karsto prireiks kitam didvyriui, jautė, kad aukų dar bus...

Tą pačią naktį atvykau į vadavietę Nr. 1. Štabo karininkai naktį buvo iškeliavę į savo inspektuojamas sritis. Radau tik ūkio dalies vedėją J. Maceiką, su kuriuo slėptuvėje aptarėme laidotuvių apeigas, jų laiką. Kitą dieną su Klevo pavaduotoju A. Juršiu galutinai nustatėme laidotuvių datą, valandą, apsaugos būdus.

...O Mykolo karstas stovėjo gražiame mūsų lauko beržynėlyje, kur sesuo po gaubtais, saugančiais nuo vėjo ir nuo čekistų akių, degino žvakutes. O ant berželių šakų mėnesienoj irgi virpėjo ledokšnių žvakutės. Broliu gulėjo atmerktom akim kažkoks nežemiškai didingas. Veidas net spinduliavo didvyrio energiją, ryžtą... Namie šarvoti buvo labai pavojinga. Čekistai tikrai būtų išniekinę lavoną ir nebūtų leidę deramai Klevą palaidoti.

MYKOLO VILUČIO-KLEVO LAIDOTUVĖS

1945 m. sausio 12 d., 14 val. J. Maceikos rūpesčiu iš Ripaičių kaimo prisiūsta pora žirgų su rogėmis. Rogės su karstu, persiritusios Obelų kalną, sliuogė Kirdeikių link, o aplinkinių kaimų gyventojai irgi skubėjo į Kirdeikių bažnytelę. Laidotuvės buvo saugomos nuo netikėto čekistų užpuolimo. Visi keliai į Kirdeikius iš anksto buvo užkirsti stiprių jėgų: Tauragnų kelią saugojo Putino kuopa, kelią nuo Kuktiškių ir nuo Saldutiškio — Ažuolo kuopa, kelią nuo Švenčionėlių, Kaltanėnų bei Ignalinos — Pušies kuopa (vadas — A. Krinickas-Romelis). Ginkluota Klevo kuopa atlydėjo savo vado palaikus į bažnyčią, o iš bažnyčios iki kapinių, apie pusantro kilometro, Mykolo karstas buvo nešamas kovos draugų.

Kapinėse žodį tarė klebonas kun. P. Liutkus. (Šis kunigas, kartu ir „Tigro“ rinktinės štabo narys, labai padėjo palaikyti ryšį su Vilniaus apygarda ir atstovavo karo tribunolo sprendimams.) Daugiau kalbėjusiųjų neprisimenu. Nuleidžiant karstą, Klevo kuopa, dabar vadovaujama jo pavaduotojo A. Juršio, savo vado sielą į amžinybę palydėjo trimis šautuvų salvėmis.

ANTROJI DALIS

PRADEDU KANČIŲ KELIUS

Po brolio Mykolo laidotuvių rizikavau trumpam grįžti namo — pabūti su sesute, su velionį pagerbti atėjusiais artimaisiais. Deja, kai pamačiau, jog sodyba apsupta, bėgti buvo per vėlu. Tada su viltimi prisiminiau man raudonųjų partizanų duotą pistoletą „TT“ ir jų pasirašytą pažymėjimą. Pakišau, bet... buvo vienas, kuris viską žinojo.

Kodėl nespriešiau? Jie dūmais būtų paleidę visą kaimą. O aš buvau davęs žmonėms žodį saugoti jų gyvenimą...

Iš namų mus tris vyrus — K. Vilotį, jo sesers vyrą I. Pelikšą ir mane — surištus virvėmis išvežė dvejomis rogėmis. Du mano bičiuliai paliko ašarose skęstančias savo žmonas, o aš — seseris. Moterys alpo iš širdies skausmo. Net ir pakelėje sutiktų iš mokyklos grįžtančių kaimo vaikų (A. Šerėno, S. Vilutytės) veidai ir akys išdavė jų išgyvenimus, matant, kaip mus suraišiotus gabena į nežinią. Kaltanėnuose visus suvarė į vieną rūšį, vėliau mus išskirstė į vienutes.

TARDYMAS ŠVENČIONYSE

Vienutėje nebuvo jokių baldų, jokios patalynės. Kai pavargdavo kojos, sėdėjau ir naktį gulėjau ant cementinių grindų su drabužiais, ką nors pasikišęs po galva. Keldavo rytą beldimu į duris, šaukdami „Podjom!“. Tada per durų langutį prižiūrėtojas įkišdavo vandeninę, supuolusį kumščio dydžio duonos kriaukšlį. (Nepanašu, kad jis būtų svėręs 450 gramų, o tiek buvo skirta parai.) Dar duodavo gabaliuką cukraus ir šilto vandens skardinėje nuo amerikoniškų konservų. Į šią skardinę pietums įpildavo vadinamosios sriubos — melsvo skysčio, kurio dugne nesugraibydavai nė šaukšto „prosu“

kruopų. Vakarienei — taip pat skardinė karšto vandens, gabaliukas cukraus.

Kitą dieną po pusryčių du uniformuoti pareigūnai tarpduryje paklausė: „Na bukvu V?“. Liepė iš kameros išėiti rankas susidėjus už nugaros. Kai nesupratau, pakartojo lietuviškai. Nuvedė į kalėjimo spec. kabinetą, kur sėdėjo du uniformuoti tardytojai. Surašė į protokolą biografinius duomenis, po to klausinėjo: „Kur yra banditai? Kokios jų pavardės?“ Išgirde, kad nieko nežinau, nervinosi, žadėjo sušaudyti, o patyrę, kad rusiškai nemoku, vienas, kalbėjęs lietuviškai, žadėjo išmokyti rusų kalbos. Nieko neišpešę, tą dieną grąžino mane jau į kitą kamerą, kur radau sėdintį Pokštaitį, vokiečių okupacijos metais dirbusį Švenčionių apskrities mokyklų inspektoriumi. Jo iniciatyva susipažinome.

Dar Vilniuje pogrindžio karo mokykloje buvau išstudijavęs gestapo gudrybes, NKVD ir MVD žvalgybos paslaptis, aprašytas gen. Vlasovo žvalgybos specialistų. Taigi dabar prisiminiau ir gestapo tardymo metodus, ir čekistų gudrybes. Tik svarbu buvo jas perprasti, „už-uosti“ per tardymą ir kameroje. Mat čia jokių atsitiktinumų nebūna — viskas tvarkoma pagal paruoštą planą. Kalėjime, ypač tardomųjų kameroje, būtinai turi būti šnipas. Jie užverbuojami įvairiausiais būdais iš pačių kalinių: vieniems žadama laisvė, kitiems siuntiniai... Supratau, kad Pokštaičio misijos būta mane ištyrinėti. Pasak psichologų, žmogus, ilgiau būdamas su kitais, negali ištiesai tylėti, kada nors vis tiek prabyla. Taigi man derėjo tik pasirinkti tinkamą temą. Sužinojęs, kad mano draugas moka rusų kalbą, paprašiau jį išmokyti mane, kad galėčiau susikalbėti su tardytoju. Popieriaus neturėjome, tad rašėm pirštu ant aprasojusio lango stiklo. Ši tema tiko ir mano mokytojui, bet ji nepatiko tardytojams...

Po poros dienų vieną rytą man uždėjo antrankius ir keturi šautuvais su nuogais durtuvais ginkluoti kareiviai išvedė iš kalėjimo teritorijos. Prie įėjimo į kalėjimą stovėjo didžiulė, kokių 50 metrų ilgio eilė žmonių, atvežusių artimiesiems maisto, drabužių. Šiek tiek mums nutolus, iš paskos ėjęs kareivis šautuvo buože man tvojo į nugarą, o man kniumbant priekiniai kareiviai taip trenkė buože į krūtinę, kad visai susmukau. Pakėlė. Tokius „pratimus“, kol nuėjome iki saugumo tvirtovės, pakartojo kokius keturis penkis kartus. Iš burnos pratrūkio kraujo srove nulaisčiau visą kelią. Tardymo įstai-

goje antrankius nuėmė. Kabinete sėdėjo keturi unifor-
muoti vyrai. Klausimas standartinis: „Kur yra bandi-
tai? Jų pavardės?“ Atsakymas irgi tas pats: „Neži-
nau“. Prie krosnies stovėjusia malkų pliauska gavęs
per galvą, nuo kėdės nuvirtau. Paskiau spardė kareiviš-
kais batais kaip futbolo. Vienas užsoko man ant krūti-
nės ir, laikydamasis stalo, spardė, iki mažai beliko gy-
vybės ženklų. Tada perpylė šaltu vandeniu. Kai šiek tiek
atsigavau, išvedė į koridorių, uždėjo antrankius ir at-
vedė atgal į kalėjimo vienutę. Pokštaičio jau neberadau.

NKVD kariuomenės spec. dalinio kareiviai, vengda-
mi fronto, kalėjime stropiai darbavosi. Vesdami į tar-
dymą, žmogų žiauriai mušė, kad pademonstruotų eilė-
je prie kalėjimo stovintiems žmonėms savo galybę, įbau-
gintų juos, priverstų labiau mylėti sovietų valdžią.

Aprašytosios egzekucijos Švenčionyse man pakarto-
tos dar keturis kartus. Po paskutinės nuogai nudraskė
drabužius, nuvilko į kalėjimo kieme stovėjusį sandėliu-
ką, kur ant betono grindų buvo pripilta vandens. O

1945 m. sausio pabaigoje gerokai šalo — buvo apie 29
laipsnius, tad čia grindis radau vieno ledo. Kameros lan-
gas — didžiulis, bet be jokio stiklo. Kad mane matytų,
sargybinis ant ledo šalia manęs pastatė spingsulę. Iš
pradžią ant ledo bandžiau tupėti. Kas atsitiko su mani-
mi vėliau, nežinau — su šiuo pasauliu buvau atsisky-
ręs. Kai po geros paros buvau „pažadintas“, išvydau
dvi gydytojas baltais chalatais ir porą kalėjimo parei-
gūnų. Gulėjau vienutėje ant grindų. Gale galvos sto-
vėjo iš ryto padėtas maisto daavinys. Nors atsipeikėjau,
bet atsikelti negalėjau. Mat apie 50 metrų į šaltą san-
dėliuką ir atgal į kamerą nuogas buvau vilktas už ko-
jų. Visas kūnas buvo žaizdotas, drabužiai pasruvę krau-
ju ir prilipę. Kas mane drabužiais aprenė, nežinau.

Kai sukaupęs jėgas, sukandęs iš skausmo dantis atsi-
kėliau, valgyti dar ilgai negalėjau, nors ir alkanas bu-
vau. Kiek pajėgdamas valiau sukresėjusį, prie drabužių
pridžiūvusį kraują, nes prisilietę prie kūno sukietėję
drabužiai erzino žaizdas. Išgėręs vandenį su cukrumi,
vėl išsitiesiau ant grindų, užsnūdau ir regiu pusiau sap-
ną. Apsivilkęs išėiginiais drabužiais, savo languotu ru-
deniniu paltu, tamsia naktį einu į senąsias Linkmenų
kapines, kuriose 1929 m. palaidotas mano tėvas. Kapi-
nes juosia labai aukšta akmeninė tvora, o už jos iški-
lusi kalva — lyg savotiškas piliakalnis, ir visas jo plo-
tas tankiai apstatytas kryžiais. Artėju prie aukštos

iš akmenų susklastos įėjimo arkos. Likus keliems žingsniams, staiga tamsi naktis ima švisti. Pasuku naujųjų Linkmenų kapinių link. Pakeliui visai nušvinta, išnyksta mano regėtas vaizdas ir vėl atsiduriu kalėjimo vienutėje. Dar ir šiandien nežinau, ar tai buvo sapnas, ar koks regėjimas. Bet po šito įvykio aš tvirtai įtikėjau, kad į namus tikrai pareisiu, niekas manęs nenugalės, nesunaikins!

Netrukus mane pervedė į bendrą kamerą. Čia buvo apie trisdešimt žmonių. Viename krašte stovėjo lentų gultai, bet jie buvo užimti. Įsitaisiau po gultais. Čia radau ir I. Pelikšą. Matydamas mane sudarkytą, pamėlynavusį, jis stengėsi kaip galėdamas paguosti. O rusų kariuomenės pulkininkas gydytojas pasisiūlė mane nuodugniai apžiūrėti, davė patarimų ir nuramino: „Nieko, neimk į galvą, nors ir sušaudyti vestų! Jei imsi į galvą, tave paralyžiuos. O jei laikysies kaip sakiau, visa tai gal atsilieps tik senatvėje“. (Šis gydytojas turėjo būti labai geras savo dalyko žinovas, nes iš tiesų senstant pradėjo ryškėti kankinimų padariniai.) Matyt, kalėjimo gydytojai, mane prikėlę iš mirties, uždraudė daryti tokius sadistiškus eksperimentus, nes šioje kameroje gavau iš sesers siuntinuką.

1945 m. vasario 5 d. buvau iškviestas su daiktais. Kameros draugai spėjo, kad mane išveš. Ir neapsiriko. Uždėjo antrankius, pasodino į važelį (tokį žiemos meto keleivinį vežimuką), šalia atsisėdo palydovas saugumietis, o priekyje — arklį raginantis vežikas. Atvežė į Švenčionėlius. Įlaipino į prekinį vagoną, palaisvino vieną vagono galą, pasodino ant grindų. Tiesa, vagone antrankius nuėmė, kad galėčiau pavalgyti, bet prieš Vilnių vėl uždėjo. Iš geležinkelio stoties iki saugumo kelio vome pėsti. Manasis palydovas stengėsi uždengti nuo praeivių mano surakintas rankas. Saugumo kameroje Nr. 8 vietą pasirinkau netoli durų, kamputyje. Visi žmonės sėdėjo ar naktį gulėjo ant grindų. Lovukėje gulėjo tik vienas Volungė, kuris sakėsi esąs nuteistas 10-iai metų. Prie durų ant grindų įsitaisęs raišas ūkininkas iš Suvalkijos Traskauskas iš karto veido mimika parodė, kad saugočiausi gulinčiojo ant lovos. Galvos linktelėjimu padėkojau už perspėjimą. Šis ūkininkas, išmintingas, tvirtas žmogus, kalėjime sėdėjo Nepriklausomos Lietuvos laikais, sėdėjo vokiečių okupacijos metais, o ir dabar neįtiko sovietams. Čia pat kalėjo ir jo pusbrolis, buvęs Liudvinavo valsčiaus viršaitis Leonas Kalėda. Juos

per tardymus labai mušdavo guminėmis lazdomis, kan-kindavo: nuo sėdynės ir nugaros net luposi oda, buvo vienos žaizdos. Dar čia susitikau pulkininką Bylą, redagavusį žurnalą „Teisė“ ir parengusį Nepriklausomos Lietuvos baudžiamąjį statutą. Jam, stambiam, augalotam vyrui, labai trūko maisto, todėl jis dažnai pasiskųdavo: „Gyvą šunį suėščiau“. Volungė, buvęs Kybartų muitinės darbuotojas, sakėsi turįs kažkur užkasęs dėžę ginklų. Žadėjo ir vietą nurodyti tam, kuriam pavyktų iš čia išeiti. Dar gyrėsi turįs kažkur paslėpęs aukso. Tačiau tos tariamos gėrybės nė vieno nedomino. Niekas tada nė nemanė tokių dalykų kada prireiksiant. Visi tai laikė pasakomis, kurias sekti jam buvo, matyt, nurodyta „iš viršaus“. Tokia „medžioklė“ buvo traktuojama kaip vieša provokacija.

Apie vasario vidurį į 8-ą kamerą atėjo Januška, prisistatęs kaip vokiečių okupacijos metų Kauno miesto prokuroro pavaduotojas. Pasakojo, kad 1945 m. sausio pabaigoje į Kauną vežimą malkų vežusį jo kaimyną Kazį Veverškį ant Raudondvario tilto sulaikiusi tiltą saugojusi sargyba ir tarp malkų vežime ieškojusi naminės, o radusi gerą pluoštą pogrindžio spaudos. Veverškis, supratęs, kad įkliuvo, leidosi bėgti, bet sargybiniai jį nušovė. Ant jo kapo užrašyta: „Praeivi, kuo aš buvau, tuo tu esi, kuo aš esu, tu būsi“.

Kameroje sėdėjo ir labai santūrus, nešnekus Krutulis, vokiečių okupacijos metais kurį laiką buvęs Vilniaus miesto burmistru.

Lenkų kunigas prelatas Cikonskis dažnai gaudavo gerų siuntinių. Dalydavosi su lenku mokytoju. Lietuviams neduodavo. Kai tvankioje kameroje maistas imdavo gesti, išmesdavo į „parašą“ (kamos tualetą — metalinę statinaitę).

Čia sėdėjęs advokatas iš Kretingos (lyg ir Galatinčiaus pavarde), laisvėje svėręs 90 kg, po putės metų tardymo „dietos“ liko 45 kg „svyruoklis“.

Įdomiausias mūsų kameros kalinys buvo labai solidžios įstaigos kadrių skyriaus viršininkas Andrius Bulota, Ispanijos pilietinio karo metais kovojęs raudonųjų pusėje. Vėliau jis buvo patekęs Prancūzijoje į nelaisvę. Jo dėde, taip pat Andrių Bulotą, advokatą, buvo sušaudę vokiečiai. Jis pasakojo daug įdomių nutikimų anie kovas Ispanijoje. Bet jis buvo ne tik atsargos karininkas, bet ir teisininkas, tad aiškino mums 58 straipsnio prasmę ir jėgą. Esą šiam straipsniui nusikaltus galima

apkaltinti pusę žmonių šiandien, o kitą pusę — rytoj. Jį esą galima pritaikyti net ir tiems, kurie šiuo metu mus tardo, muša. Po dviejų trijų savaitių A. Bulota kažkodėl buvo paleistas. Grįžęs iš kalėjimo girdėjau per televiziją A. Bulotos, tarptautinio apžvalgininko, pasakaitas.

Vieną ankstų rytą iš išvietės į mūsų kameras įleido gydytoją Diršę. Išvietėje, kur jis buvo laikomas nuo vakaro, negalima buvo ne tik atsigulti, bet ir atsisėsti. Išsikankino visą naktį stačias. Suėmimo dieną pagal paskyrimą jis buvo pasirengęs išvykti į Klaipėdą užimti Klaipėdos krašto sanitarijos viršininko pareigų. Jau sėdo į savo automobilį, bet saugumo vyrai pakvietė jį sėsti į jų automobilį. Porą savaitių čia jį išlaikė, vėliau, matyt, „pavertę“ savu žmogumi, paleido. (Paskui Diršė dirbo sveikatos apsaugos ministru.) Jam išeinant į laisvę, prašiau atsiųsti kepaliuką duonos, į kamputį įdėjus nuodų. Po kankinimų Švenčionyse nenorėjau gyventi: labiausiai bijojau, kad galiu neišlaikyti kankinamas. Prašytos duonos jis neatsiuntė. Bet ir į tardymą manęs daugiau nešaukė.

Šioje kameroje aš labai nuoširdžiai meldžiausi. Teta Magdalena, mano tėvo sesuo, buvo tretininkė, tad sakydavo: „Jei nori išgyti po mirties danguje dvarą, turi sukalbėti penkiasdešimt rožančių“. Laiko turėjau daug, kasdien sukalbėdavau po du, o kai kada ir tris rožančius. Taigi dar iki tardymo, pasak tetos Magdalenos, buvau nusipelnęs net šešių dangišku dvarų... Dabar ir numirt jau nebuvo baisu. Savo maldose jungdavai su plakamu prie stulpo pririštu Kristumi, vaizduotėje regėjau erškėčių vainiku perspaustą ir kraujuose pasrūvusią Jo galvą, rodos, mačiau krauju plūstantį kalamą prie kryžiaus. Po tokių nuoširdžių apmąstymų palengvėja, nublanksta savi fiziniai ir dvasiniai skausmai. Visa širdimi prašiau iškankintą, nužudytą ant kryžiaus Dievo Sūnų, Jo motiną Mariją išmelst pas Aukščiausiąjį stiprybės, ištvermės. Vaikystėje tapęs našlaičiu, penktus metukus eidamas netekęs mamos, o aštuntus — ir tėvo, pavedžiau visą šeimą, mirusius brolius ir seseris, visą savo Tautą Dievo motinos Marijos globai, visa širdimi prašiau būti mano, visos mūsų šeimos, visos Lietuvos Motina, globėja. Bet mirti tada man nebuvo lemta.

Vieną dieną į mūsų kameras įėjo V. Juršys. Vaikystėje kartu braidydavome po balas, ančių kiaušinių ieš-

kodami. Kai mokiausi Telšiuose, Vilniuje, tai artimai nebuvom pažįstami. Bet žinojau, kad dėl jo vėjavaikiškumo ketindamas jį gelbėti žuvo mano brolis Mykolas. Buvo aišku, kad jį čia atsiuntė ne be tikslo... Tardytojai tokių klaidų nedaro.

Jis perėjo per kamerą. Nepasisveikino, atseit, nepažino ir manęs. Kitą dieną išleisti pasivaikščioti persimetėme keliais žodžiais. Vėliau vienas kito vėl nepažinome. Volungė pasivaikščioti neidavo (matyt, turėdavo tuo laiku perduoti savo ataskaitas), todėl per pasivaikščiojimus įtartinos akies kaip ir nejautėme. Girdėjome, kad tokiems, kurie kalėjime sutikdavo daug areštuočių pažįstamų, o ir laisvėje turėjo daug bičiulių, prie 58 str. tardytojai pridėdavo dar " punktą, atseit, čia esama organizacijos. Tuomet byloje būtinai užrašydavo ir tos organizacijos tikslą: organizuotai nuversti tarybų valdžią...

Vien tik už pačių tardytojų sugalvotas istorijas žmones kankino rūsiose, kalėjimuose, tremtyje, pasmerkdamo Sibiro šalčiams, badui, mirčiai. Kitus čia kalėjime, išmušę visas jėgas, sušaudydavo. Tiesa, organizuotai versti sovietų valdžią buvo būtinybių būtinybė, bet argi namų katinukas galėjo apsiginti nuo įtūžusio laukinio žvėries?.. Juk ir į miškusėjo broliai, ne užsimoję sunaikinti įtūžusį žvėrį, bet tikėdamiesi patikimai pasislėpę apsisaugoti nuo jo arba, neradę išeities, bent garbingai žūti.

Praėjus geram mėnesiui, vieną vakarą buvau iškviestas pas tardytoją, KGB kapitoną. Tardydavo daugiausia naktimis, kad suimtasis greičiau išvargtų, pristigtų jėgų, lengviau paklustų tardytojo valiai. Kadangi rusų kalbos nemokėjau, kažkokia žydaitė vertė. Čia tardė gan žmoniškai. Niekas nedaužė, nemušė. Ar mano karštos maldos padėjo, ar jie patys suprato, kad iš manęs daugiau nieko „neišmuši“. O užmušti jie galėjo bet kada. Į protokolą surašius biografinius duomenis, buvau paklaustas, kokioms organizacijoms priklausiau. Atsakaiu, kad jokioms nepriklausiau. Klausė, iš kur gavau ginklą. Atsakaiu, kad pažymėjime parašyta, kas jį išdavė. Kodėl jį man davė? Papasakojau štai ką. Kai sovietų partizanai atsikėlė į Labanoro mišką, trys jų — vyr. lt. Šlapelis, partorgas Stuikevičius-Fiodoras, mano pažįstamas J. Kliukas — atėjo pas mane į namus. Aš tuo metu slapsčiausi nuo vokiečių, pabėgęs iš Vilniaus aukštesniosios technikos mokyklos ir Marijampolės karo mokyk-

los, kad neišvežtų į Vokietiją darbams. Šie partizanai mane prašė dirbti jų ryšininku ir žvalgu: kasdien apvažiuoti dviračiu Uteną, Švenčionis, išžvalgyti pakelės miestelius, sužinoti, ar nesiteikia vokiečių kariuomenė. Kartu prašė rinkti pagrindžio spaudą, kioskuose nupirkti okupacinės spaudos, tabako ir kt. Pirkinius turėjau pristatinti į nurodytą vietą, o iš ten visa jie pasiimavo patys. Apsaugai (jei netikėtai susidurčiau su gestapu) man išdavė šį pistoletą, dar parašė ir pažymėjimą.

Į protokolą čekistai surašė apie visą papasakotą mano veiklą, tik pakeitė vienintelį žodį: vietoj t a r y b i n i ū partizanų parašė mane dirbus n a c i o n a l i s t i n i ū partizanų naudai. Kadangi tardymas vyko per vertėją, protokolų skaityti man nedavė. Vertėja patvirtino, kad parašyta viskas taip, kaip sakiau.

Vieną vakarą vėl mane išsikvietė tardytojas. Radau jį vieną. Nieko neklausinėjo. Sėdėjau ant kėdės, o jis valė savo pistoletą „TT“, tokį, kokį arešto metu atėmė iš manęs. Ant stalo gulėjo dvi apkabos šovinių. Staiga pašauktas į kitą kambarį, viską palikęs ant stalo, prieš mano akis, tardytojas išbėgo ir ilgokai užtruko. Manė, kad aš, kaip išmanantis apie tokį ginklą, jį pasiėmęs bandysiu veikti... Šią tardytojo gudrybę supratau teisingai — tai buvo provokacija. Grįžęs čekistas vaidino susirūpinusį, kad paliko ant stalo ginklą. Aš jam lietuviškai pasakiau, kad jei savo tokį ginklą ir esu jiems atidavęs, bet svetimo neimsiu, nes tai būtų vagystė. Nesupratęs, ką aš pasakiau, išsikvietė vertėją ir tuoj man leido grįžti į kamerą. Kai čia papasakojau apie tą nutikimą, visi juokėsi, o kai kas tikriausiai ir nepatikėjo visu tuo.

Trečią kartą tardytojas ėmė man piršti LLA organizaciją. Mat jis turįs liudininkų ir galįs įrodyti. Paklausiau, kas jie. Jis paminėjo V. Juršį. Atsakiau, kad jį pažinojau vaikystėje, o dabar galima būtų paties paklausti, nes jis sėdi toje pat kameroje, bet man apie jokią organizaciją niekada nekalbėjo. Tardytojas apsimetė labai nustebęs, kad abu esame toje pačioje kameroje ir davė kažkokį nurodymą. Grįžęs V. Juršio kameroje neradau. Jį perkėlė kitur.

Apie 1945 metų kovo pabaigą mane iškvietęs tardytojas bylą užbaigė. Buvau įsitikinęs, kad už tokius mano parodymus teisti negalima. Bet dar nežinojau, kad „socialistinio realizmo“ sąlygomis nieko negalimo nėra. Santažui, žudynėms, melui, kalėjimams, tremčiai, viso-

kiausioms provokacijoms visi keliai atviri („bylo by člověk, a dielo naidiom“).

Balandžio pradžioje iš 8-os kameros mane pervedė į 25-ą. Čia tą pat dieną iš sesers gavau siuntinuką su maistu.

Nustebau šioje kameroje radęs jau devintą parą badaujantį buvusį Aukštesniosios technikos mokyklos chemijos dėstytoją V. Prieskenį. Tai buvo tikras siurprizas. Siuntinio skanėstais pirmiausia norėjau pavaišinti savo likimo draugą. Kalbinau baigti badavimą. Jis nesutiko, tik pasiskundė: „Pradėdamas badauti, pranešiau raštu apie tai tardytojui, kalėjimo viršininkui, prokurorui. Jie per tris dienas turėjo imtis priemonių, mane informuoti. Jau devynios paros badauju — jokio signalo negavau“. Netrukus jį pašaukė pas tardytoją.

LUKIŠKIŲ KALĖJIME

„Palikite viltį, kurie čia įeinate“ — nejučia prisiminiau Dante. Tai buvo skausmo ir kančių viešpatija — tikras Lietuvos žemelės pragaras, stambiausias Lietuvoje punktas, iš kur XX amžiuje į vergiją siunčiami žmonės... Kalėjimas statytas dar Jekaterinos laikais vienam tūkstančiui bedalių, o sovietai čia sutalpino apie 30 tūkstančių žmonių. Kaliniai buvo suskirstyti korpūsais. Pirmajame daugiausia laikė netardytus, antrajame — ištardytus ir laukiančius teismo, trečiajame — nuteistuosius, iš kurių formuodavo etapus į Tolimąją Šiaurę.

Mane uždarė antrajame korpuse. Kaip ir visame kalėjime, jokių baldų kameroje nebuvo. Visi sėdėjo ir gulėjo ant cementinių grindų. Kameroje buvo per šimtą žmonių. Naktį miegodavome taip: vieno — galva, antro — kojos, visi ant vieno šono, o versdavomės ant kito šono visi kartu.

Pažįstamų šioje kameroje nesutikau. Netoli manęs sėdėjo mokytojas (pavardės neprisimenu) ir generalinio štabo pulkininkas Grėbliūnas. Nepriklausomos Lietuvos kariuomenėje jis vadovavo šarvuočių rinktinei, o 1944 m. generolo P. Plechavičiaus buvo paskirtas Vilniaus miesto ir apskrities karo komendantu. Gerai savaitei praėjus, gavau rusiškai parašytą kaltinamąją išvadą. Ją perskaitė minėtasis mokytojas ir plk. Grėbliūnas: „Dirbo žvalgyboje ir ryšyje nacionalistinių partizanų naudai.

Platino pagrindžio literatūrą". Kai kameros draugams paaiškinau, kad tokį darbą dirbau, tik ne „nacionalistinių“, o sovietinių partizanų naudai, visi sakė, kad teismas mane tikrai išteisins ir paleis. Juk buvo žinoma, kad vokiečių okupacijos metais Lietuvos miškuose nacionalistinių partizanų iš viso nebuvo. Argi sovietų partizanus, vadovaujamus Jono Vildžiūno ir Vlodo Šlapelio, galima vadinti nacionalistiniais? Visi kameroje sakė, o ir aš pats tvirtai tikėjau, kad mano prisipažinta veikla negali būti laikoma nusikaltimu, netgi atvirkščiai... Taigi teismo laukiau kaip išvadavimo. Kameros rūkaliai kartais gaudavo iš namų tabako, bet popieriaus suktimei labai jiems trūko. Nusprendę, kad mane tikrai paleis, manėme, kad kaltinamosios išvados man neprireiks, tad rūkaliai paleido ją dūmais... Kokia reikalinga ji man būtų dabar!

Gegužės 9-ąją kalėjimą sudrebino pergalės salutas. Karas baigėsi. Kameros „filosofai“ pranašavo tolimesnę pasaulio ateitį. Vieni piešė ją šviesią, kiti — visai tamsią, nė kiek ne šviesesnę už dabartį. Susibūrėme apie plk. Grėbliūną. Mat mokslus buvo baigęs Prancūzijoje, gerai pažinojo pasaulį. O pulkininkas mūsų neguodė: „Mūsų visų daina sudainuota, praeis, 30, o gal ir daugiau metų, kol užaugs nauja karta, žmonės, nematę šio karo baisumų. Remiantis istorijos dėsniais, jie patys, norėdami iškilti, imsis pasaulį pertvarkyti ir jį taisyti. Mūsų tada jau bus mažai belikę...“

TEISMAS

1945 m. gegužės 16 dieną, kai visi dar džiaugėsi karo pabaiga, mane pasodino į „varanoką“, kuriame jau sėdėjo V. Juršys, dar keli kaliniai ir keletas ginkluotų kareivių. Atvažiuojame į vadinamąjį NKVD karo tribunolą. Pirmininkavo rusas viršila. Šalia jo sėdėjo du civiliai. Vertėjo nemačiau. Gal kuris civilių mokėjo ar suprato lietuviškai. Paaiškinau, kad kaltinamojoje išvadoje neteisingai parašyta — tarybiniai partizanai pavadinti nacionalistiniais, o iš tiesų buvau ryšininku ir dirbau žvalgyboje, teikiau pagrindžio literatūrą ne nacionalistiniams partizanams, kokių vokiečių metais Lietuvoje iš viso nebuvo, o viską dariau tarybinių partizanų naudai. Vykdyčiau tai, ką jie man pavedė. Manęs paprašė išvardyti partizanų vadus. Pasakiau: Vildžiū-

nas, vyr. ltn. Šlapelis ir Kliukas. Tribunolo pirmininkas atšovė, kad kaltinamajame akte teisingai parašyta — jie visi yra nacionalistai. Tariamasis tribunolas arba manęs nesuprato, arba nieko nenorėjo suprasti, nes neturėjo teisės taisyti KGB kaltinamojo akto. Man nieko neatsakę, teisėjai išėjo pasitarti, o tuojau grįžę perskaitė tą patį, kas buvo parašyta kaltinamoje išvadoje. Abu mus su Juršiu nubaudė po 10 metų... Tuo teismas ir baigėsi. V. Juršys su mano byla tikrai nieko bendra neturėjo. Pamaniau, jog jį atvežė tik dėl to, kad reikėjo nu-teisti ir jį. Aš teisės mokslų neišmaniau, bet mane teisusieji apie juridinius mokslus išmanė dar mažiau. Mat jie buvo tvirtai įtikinti, kad teismo išvada negali skirtis nuo KGB tardytojo išduoto kaltinamojo akto. Bet juk tai buvo ne teismas, net ir ne pasityčiojimas iš teisingumo, o pasityčiojimas iš pačios valstybės sistemos. Aš mokėjau tik lietuviškai, o jie teisė rusiškai. Turbūt nei teismas manęs nesuprato, nei aš teismo. Apsvaigę nuo karo pergalės, save jie laikė visagaliais. Nesupratau tada, nesuprantu ir dabar, už ką aš tada buvau nuteistas 10-iai metų. Kaltino mane net pagal du straipsnius — pagal 58^{la}, 58¹¹. Tiesa, baigus kalėti, dar paskyrė tremtį iki gyvos galvos. Kai baigėsi teistumo terminas, straipsnį 58¹¹ man panaikino, o straipsnio 58^{la} panaikinimą nukėlė vėlesniam laikui (turbūt po mirties). Mat KGB visada nori likti teisi, niekada neprisiima atsakomybės už tai, kad be jokios kaltės tiek metų kankino žmogų, atėmė jo jaunystę, sunaikino ateitį, sveikatą arba ir gyvybę.

Iš tariamojo karo tribunolo tuo pačiu „varanoku“, saugomi tos pačios sargybos, grįžome atgal į Lukiškio kalėjimą. Dabar mus uždarė į trečią korpusą, nuteistųjų. Čia kameros didelės — po 200—300—500 žmonių. Pro langus buvo matyti mūrinė kalėjimo tvora, sargybinis bokštelyje, dalis kiemo. Mūsų kameroje kalinių buvo apie trejetas šimtų, tikras internacionalas, visokiausių tautybių: rusų, vokiečių, latvių, estų, lenkų, žydų, čigonų ir kt. Lietuvių gal buvo mažiausiai. Beveik kasdien ateidavo naujų žmonių, o seniau sėdėjusius išvesdavo į kitas kameras, ypač formuojant etapus. Negalėjai žinoti, kuris čia tikras nusikaltėlis, nuteistas už plėšikavimus, žudynes, o kuris „apdovanotas“ 10-ia metų kalėjimo tik už tai, kad, išstovėjęs bent tris paras eilėje prie duonos ir jos negavęs, padejavo...

Šioje kameroje kalėjo tris universiteto kursus baigęs V. Kižys, dirbęs Raudondvario valsčiaus sekretoriumi. Be to, jis ėjo LLA Kauno apygardos propagandos viršininko pareigas. Buvo apsukrus vyras, prie buteliuko prisiviliodavo ir susidraugaudavo su vietos KGB viršininku, milicijos vadu, garnizono vadu, partorgu, nors šie tuo metu jam buvo pavojingiausi. Kai pas jį per kratą rado nelegalios literatūros, tardytojui nedvejodamas atsakė, kad ją gaudavęs iš suminėtųjų draugų. Pasakojo net literatūros perdavimo detales: KGB majoras ją perduodavęs prie savo arklidės, kiti — kitose konkrečiose vietose. Tada suėmė visus keturis minėtus jo „draugus“. Kai per akistatą su buvusiu KGB viršininku majoru Kižys tvirtino tą patį, majoras šoko muštis. Visi keturi gavo po 10 metų... Kižys net džiūgavo: „Ko negalėjau padaryti laisvėje, padariau sėdėdamas kalėjime...“

Nuteistųjų kameroje buvo leidžiama gauti siuntinių. Tarp rusų kariškių radosi tikrų plėšikų, kurie gavusiam siuntinį palikdavo tik tai, ko jiems nereikėjo. Kartą į mūsų kamerą atėjęs žmogus su nauja kariška miline (tik be diržo ir be antpečių) tuos plėšikus sudraudė. Vagys susižvalgę pasitraukė. Mums parūpo sužinoti, kas tasai žmogus su nauja miline, dėl ko vagys jo prisibijo. Susipažinome. Pasirodo, tai buvo lietuvis, gavęs 5 metus kalėjimo. 16-oje lietuviškoje divizijoje jis buvo dirbęs bataliono politiniu vadovu, o po karo — Leipalingio KGB viršininku; į kalėjimą patekęs už tai, kad į Vilnių vežamus Lazdijų apskrities operatyvinius dokumentus kelyje, prie Alytaus, iš jo atėmė miškiniai.

Apie 60 kalinių vilkėjo rusų kareivių uniformomis ir buvo užėmę ištisinius vieno kameros kampo gultus. Visi kiti ir miegojo, ir sėdėjo ant grindų.

Vieną popietę net keli mūsų kameros gyventojai gavo siuntinių. Uniformuotieji pareiškė, kad siuntiniai priklausa jiems, nes jie kare kraują liejo. Ėmė siuntinius atiminėti. Sukilo visa kamera. Prasidėjo tikras mūšis. Išryškėjo nemaža stipruolių, kuriuos apie 60 banditų stengėsi likviduoti, kad įsivestų savą valdžią kameroje. Vienas žemaitis, „Masčio“ fabriko darbininkas, kurį labiausiai puolė, kovos poziciją žaibo greitumu užėmė kampe ant tų banditų gultų ir smagiai iš kairės ir dešinės guldė užpuolėjus. Gavę jo smūgį, plėšikai krito ir negreit kėlėsi, o ir atsikėlę mūšiui jau buvo netinkami. Šis darbininkas vienas suguldė apie dvidešimt jį puolusių

frontininkų. Peštynės buvo išsiplėtusios visoje kameroje. Narsiai kovėsi ir dar apie 15—20 mūsų vyrų. Tačiau iš koridoriaus įsiveržęs „korporinis“ kaltino mus, pasipriešinusius frontininkų plėšikavimui, net bandė kai kuriuos mūsų pats stumdyti ir mušti. Tada ltn. Kielius paprašė „korporinį“ iškviesti kalėjimo viršininką. Net ir pavardę jo paminėjo, nes buvo pažįstamas iš fronto. Po šito prašymo „korporinis“ šoko mušti „frontovikus“, kad vėliau galėtų pasiaiškinti viršininkui. Kalėjimo viršininkas, išgirdęs savo bendražygio kvietimą, netrukus prisistatė ir po kelis mūsų kameros žmones išskirstė į kitas kameras. Patekau į 12-os žmonių kamerą — tiek čia galėjo sugulti ant grindų. Ir čia buvo frontininkų. Ypač aršūs buvo Kuznecovas ir Menšikovas. Kai gydytojas D. Matutis gavo siuntinuką, plėšikai taip įsisiautėjo, kad nepajutau, kaip sugriebiau sunkoką tualetu dangtį ir tvojau Menšikovui per galvą, o mane puolusiam Kuznecovui spyriau į tarpkoją. Abu išsitiesė ant grindų ir šaukėsi pagalbos, kol „korporinio“ iškviesti nešėjai juos neštuvais išgabeno.

Tuo metu buvo ruošiamas etapas. Mane perkėlė į labai didelę kamerą — joje buvo per 500 žmonių. Čia sutikau iš Ripaičių J. Maceiką ir keletą kitų pažįstamų (pavardžių neprisimenu). Kartą atėjęs kažkoks pareigūnas rinko mūrinius, tinkuotojus, dažytojus, dailides. Užsirašiau mūriniu. Atrinktuosius — apie 15 žmonių — netrukus pervedė į antrą aukštą, į darbininkų kamerą, kurios žmonės dirbo kalėjime aptarnavimo sferoje: virtuvėje, statybose ir kitur. Darbininkus geriau maitino. Virtuvėje dirbantieji į kamerą atnešdavo maisto ir draugams. Vieną rytą 12 statybininkų surikiavo neginkluotas prižiūrėtojas ir atvedė į šv. Magdalenos gatvę remontuoti vidaus reikalų ministerijos pastato. Čia dirbančius maitino vietoje. Riebi sriuba, neblogas gabalas mėsos, duonos — kiek nori. Aš kieme mūrėjau ūkinį pastatą. Net ir sargybinio nebuvo matyti. Atėjęs į pagrindinį pastatą pietų, pažiūrėdavau, ką kiti dirbo II aukšte. Ten mūsų taisė sienų tinką, duris, o čia pat už stalo dirbo ir pats ministras Macijauskas: tvarkė savo popierius, visai nebijodamas, kad mes, teisti po 10 metų kalėjimo, galėjome jį nukirsti... Taip dirbome daugiau nei mėnesį.

Baigę darbus, vėl atsidūrėme bendrose kameroje. Vienoje jų sutikau pusbrolių Kostą Vilotį. Jis jau žinojo, kad pagal jo straipsnį į kariuomenę nėję vyrai am-

nestuoti, ir jį tikrai paleis. Taigi Kostas man pasiūlė pasivadinti jo vardu ir vietoj jo išeiti į laisvę. Tarėmės kelias paras, bet aš vis dėlto priėjau išvadą, kad toks sumanymas gali mano pusbroliui gerokai pakenkti. Svarsčiau taip. Parėjęs kalnų nenuversiu, niekur negalėsiu dorai įsitvirtinti, arba žūsiu, arba vėl pagaus čekistai. Net draugai gali suabejoti tokiu mano išsilaisvinimo teisingumu. O pusbrolis Kostas bus tampomas, dar gali ir mano straipsnį jam priteisti. O juk jis turi šeimą, vaikų... Padėkojau jam iš širdies ir man skirtą jungą nutariau nešti pats iki galo. Iki galo, kad ir koks jis būtų...

Vėl rinko etapus, vėl keitėsi kameros, vėl nauji veidai, nauji žmonės. Čia su Kostu išsiskyrėme visam laikui. Į namus jis parėjo, bet kalėjimo sumušimai, išgyvenimai paguldė jį į patalą; net ir Leningrado specialistai nepadėjo...

Kurį laiką kalėjau kameroje, kurioje buvo apie porą šimtų žmonių, o tarp jų apie 30 fronto karių, daugiausia buvusių belaisvių. Čia kalėjo ir vienas niekada karo mokykloje nesimokęs papulkininkis, kuris mafijos buvo įtaisytas bataliono vadu. Jis pasakojo, kaip savo batalioną be įsakymo nuvesdavęs į priešų užnugarį plėšikauti. Kartais parsinešdavę nemažą grobį. Jo draugai, išgiję generolų uniformas, prisikabinę medalių ir ordinų, pagal suklastotus įsakymus sulaikydavę ir kariuomenės užnugaryje apiplėšdavę vagonus su maisto produktais, savo transportu juos išveždavę ir parduodavę. Taigi kariuomenė tų produktų negaudavo.

Žmonių kameroje mažėjo, nes kas savaitę arba kas antrą iš Lukiškių išveždavo po 2,5–3 tūkstančius žmonių.

1945 metų vasarą kartą snausdamas tokį keistą regėjimą mačiau. Tarytum mano sesuo Elena per kokius 50 metrų nuo žemės savotiškam raudoname lėktuve lyg kokiame laivelyje skrenda virš Vilniaus KGB pastato. Atsikėlusį mane kankino nuojauta, kad ją vargšę gal išvežė į Sibirą. Už ką? Kodėl? Nežinojau, bet buvau tuo įsitikinęs. Praėjus kokiai savaitei, gavau siuntinuką ir supratau, kad jis sudėtas jau ne Elenos. Pradėjau galvoti, kam įdėtos man kelnės, nešiotos dar Telšiuose. Prisiminiau, kad jose įsiūta kišenėlė sulankstomam metrui. Toje kišenėlėje radau laiškutį: „Tavo sesuo Elenutė su visu turtu išvežta Sibiran. Mes, tavo kaimynai, kai

ką čia siunčiame. Partizanka miške veikia taip pat". Taigi mano regėjimo būta tikrai pranašingo...

Lukiškėse vėl formavo etapą. Po 4—5 tūkstančius nuteistųjų iš kamerų išvarydavo į kalėjimo kiemą su daiktais ir čia sutupdydavo. Į vieną etapą NKVD kariuomenė paimdavo apie 3000 žmonių. Kiekvieną iššaukdavo pagal asmens bylą, jei kalinio duomenys atitikdavo byloje surašytuosius, jį tupdydavo kitoje aikštės pusėje, etapo kariuomenės apsaugoje. Jei kurie nors duomenys nesutapdavo, kalinys būdavo grąžinamas atgal į kalėjimą. Atrinktuosius uždarydavo į VRM kareivių saugomas kameras, dažniausiai jau kitame korpuse, ir sugrūdavo taip ankštai, kad žmonės negalėtų ne tik atsigulti, bet ir atsisėsti. Taip sukištus stačius žmones išlaikydavo kartais ir ne vieną parą. Mat su išvarginta minia lengviau tvarkytis, mažesnė pabėgimų tikimybė. Paskui pėsčius iš Lukiškio kalėjimo varydavo iki pat vagonų. Jei vagonų pristigdavo, kalinius sugrūdavo prie geležinkelio stoties esančiose persiuntimo patalpose. Kelyje iš visų šonų tankiai apstatydavo ginkluotais kareiviais ir šunimis. Gyventojams net langus įsakydavo užsidaryti. Kai kurie kaliniai visai negalėjo paeiti. Tokius liepdavo greta einantiems stipresniems kaliniams vesti.

Mano byloje kažkokie duomenys buvo klaidingi, todėl ir likausi. Patekau į nedidelę, maždaug 15 asmenų kamerą. Kalėjimo administracija, kad žinotų kokioje kameroje kas sėdi, liepė patiems užsirašyti pavardes, vardus, tėvo vardus. Kadangi rašyti reikėjo rusų kalba, prižiūrėtojas pasiūlė tai padaryti rusų kapitonui. Bet pasirodė, kad jo esama visai neraštingo. Visi labai nustebome, bet jis „nuramino“, kad fronte tokių vadų būvę ir daugiau...

Dabar supratome, kad, norėdamas likti Lukiškėse, turi užsirašydamas pakeisti bent kiek savo pavardę, ar šiaip ką. Kai kas tvirtino, kad taip Lukiškėse galima išsilaikyti gana ilgai, gal net visą priteistą terminą. O čia tekdavo padirbėti ir virtuvėje, be to, kalėjimo teritorijoje neretai susitikdavai pažįstamų. Ten susitikau Saldutiškio urėdą Adolfą Kaškauską. Jis iš tolo ženklų parodė esąs nuteistas 10 metų ir 5 metams — be teisių... Tardant manęs nepažinęs.

Kitoje kameroje sutikau B. Kalakauską. Jis iš Marrijampolės P. Plechavičiaus karo mokyklos prekiniame vagonė buvo išvežtas į Vokietiją, čia pateko į rusų ne-

laisvę. Šioje kameroje buvo ir profesorius Žvironas, mums aiškinęs atominės bombos paslaptis.

Kameroje turėjome ir vieną kunigą (pavardės neat-simenu), tad spalio mėnesį veik visa kamera kartu kal-bėdavome dalį rožančiaus. Meldžiantis kameroje įsivieš-pataudavo mirtina tyła.

Čia sutikau pažįstamą mokytoją Kaupą iš Telšių, kuris taip pat buvo nuteistas 10 metų ir 5 metams be teisių.

Jau po teismo mane kartą iškvietė jaunas, lietuviš-kai kalbėjęs tardytojas. Klausė, ar pažįstu Perkūną. At-sakiau, kad Perkūnas yra keiksmožodis. Tardytojui kan-triai paaiškinus, kad Perkūnas — slapyvardis, atsakiau, kad tokio žmogaus nepažįstu. Tada paklausė, ar pažįstu Adolfą Kubilių, kurio slapyvardis ir yra Perkūnas. Kai sumelavau tokio niekada negirdėjęs, tardytojas pasakė, kad Kubilius tvirtina, jog aš priklausęs LLA, į organi-zaciją esu užverbavęs du pulkininkus ir iš visos Lietu-vos apie 400 karininkų, kad mane vadindavo LLA ku-nigu... Tuojaus pat paklojo ant stalo mano ir brolio Mykolo nuotrauką. Nesumišau ir tardytoją paklausiau, kuris, jo nuomone, iš mūsų yra vyresnis. Tardytojas parodė mane. Tada aš paaiškinau, kad tasai jo Perkū-nas mus painioja. Iš tikrųjų aš esu jaunesnis už savo brolį net 5 metais. Jis yra tarnavęs kariuomenėje, bai-gęs mokomąją kuopą, turi puskarininkio laipsnį. Tel-šiuose esą matydavau, kad pas jį lankydavosi vienas pul-kininkas, kad jie lošdavę šachmatais, bet kuris kurį ver-bavo ir į kokią organizaciją, pasakyti negalįs. Tardytojas kažką užsirašė ir daugiau manęs tuo reikalu nekvie-tė. Brolis buvo žuvęs, o byloms juk reikalingi gyvi žmo-nės...

Kalėjime pasakojo, o vėliau ir lageryje būdamas gir-dėjau, kad 1945 m. gruodžio 10 d. Vilniaus saugumo rūmuose Pabaltijo apygardos karo tribunolas, pirminin-kaujant kpt. Smirnovui, teisė aštuonis žmones, kaltina-mus buvus LLA štabo vadovais. Kaltinamosiose išvado-se jie buvo laikomi visai kitais pareigūnais, negu buvo iš tiesų. Visi teisiamieji tribunolui pareiškė: „Primeta-mų kaltinimų neprisiimame ir prieš Lietuvą nesame nu-sikaltę!“ Tauragėje tarnavęs ltn. Eidintas (Žibartas), vokiečių okupacijos metu buvęs Šiaulių apygardos (Sa-kalas) vadas, kaltinamojo išvadoje „pakeltas“ LLA šta-bo viršininku, nuteistas mirties bausme. Generalinio šta-bo kpt. Karalius (Varenis), štabo plk. Kriaunaičiui pasi-

traukus į Vakarus, buvo paskirtas LLA operatyvinio skyriaus viršininku, kaip štabo viršininko pavaduotojas dabar nuteistas mirties bausme. Tuinyla, Aleksas Veverskis, Valiukas ir Randomanskis, kaip LLA štabo nariai, nuteisti po 25 metus. A. Nasevičius ir V. Gylys, kaip ryšininkai, nuteisti po 10 metų kalėjimo ir po 5 metus be teisių. Eidimtui ir Karaliui siūlyta parašyti atsišaukimą į miškuose veikiančias LLA gruputes, kad visi miškuose besislapstantys ir kovojantys partizanai „vanagai“ pasiduotų okupantams. Pasakojama, kad jie atsišaukimą parašė, bet saugumas juo buvo nepatenkinamas — esą po tokio atsišaukimo visi kovotojai sulįs giliau į mišką, ir bus dar sunkiau juos iškrapštyti; todėl spaudoje jis nepasirodė.

1945 m. gruodžio pradžioje patekau į etapą ir aš. Patikrinus bylos duomenis, patekau į 1 korpuso vienutę. Čia sugrūdo 23 žmones kaip į konteinerį. Kiaurą naktį visi susispaudę stovėjome. Vienas kitas neišlaikęs susmukdavo. Ryte apie 300 žmonių išvarė į kiemą, surikiavo, iš visų šonų apstatė ginkluotais kareiviais, šunimis ir nuginė į geležinkelio stotį. Čia vėl šaukė pagal bylas ir kišo į vagonus. Viename vagono gale buvo įtaisyti dviejų aukštų gultai. Viršutinius gultus tuoj suskubo užimti rusų frontininkai — sukčiai, vagys. Kiti įsitaisė ant žemutinių gultų arba po gultais. Antrame vagono gale jokių gultų nebuvo. Čia susirangė ant grindų kpt. Buragas, lt. Vasiliauskas, aš, keletas pagyvenusių lenkų, du broliai Apalinskai, kilę nuo Kazlų Rūdos (vienas jų dirbęs milicijoje, kitas buvo stribu). Netoli durų grindyse buvo kiaurymė — „tualetas“, viduryje vagono stovėjo metalinė krosnelė ir krūvelė anglies.

Kasdien sargyba mus skaičiuodavo, kasdien su daužyklėmis tikrindavo vagonus, ar nesame pasidarę išėjimo į lauką, nors kiekvieno vagono gale tūnojo ginkluotas sargybinis. Vagono langučiai buvo užkalti, bet nuo viršutinių gultų pro lentų plyšius galėjai matyti ruoželį aplinkos ir pagal tai orientuotis, kur vykstame. Kol važiuavome per Rusijos žemę, ant viršutinių gultų įsitaisę kriminalistai stengėsi ką nors pas žmones išsimainyti ir per langutį geresnius daiktus perduodavo kareiviams. Gaudavo duonos, machorkos. Ešelonui pasukus į šiaurę, į Komijos respubliką, kriminalistai ėmė išūliai reikalauti mūsų vilnionių nertinių, chromo batų, paltų. Esą šalyje, į kurią važiuojame, viskas bus duota... Jie

žadėjo vėliau globoti nesipriešinančius. Vienas kitas patikėjo... Aš irgi buvau apsvilkęs dviem neblogais ner-tiniais, bet atsisakiau juos atiduoti už pusę kilogramo duonos ar už machorką. Kriminalistai griebdavosi jėgos. Aš neturėjau vilties ištvirti visų man skirtų 10 lagerio metų, tad nebijojau garbingai baigti savo dienas: paraginau lietuvius nepasiduoti ir bendrai gintis. Tada vyriausias plėšikas Saša įdūkęs nuo gultų šoko ant manęs. Kai jį parmečiau ant grindų, man į pagalbą prišoko kpt. Buragas, lt. Vasiliauskas, dar keli. Stipriai apkūlėme ne tik plėšikų vadeivą Sašą, bet ir apsvaidėme anglių gabalais kitus kriminalistus. Sargybiniai, pajutę trenksmus į vagono sienas, ėmė šaukti, belsti daužikliais. Kai peštynės baigėsi, Saša pareiškė mane lageryje tikrai papjusiaus, o kpt. Buragas rusiškai išvertė jam mano žodžius: „Lageryje tu neišlįsi iš po gultų“.

Vagys žinojo mane jau Lukiškių kamerose nenuolaidžius prievartautojams, o po šio „mūšio“ tapau tikru vagono didvyriu.

AMŽINOJI TUNDRA

Palikęs Pečiorą toli pietuose, ešelonas sustojo atviraime lauke. Čia atkabinus penkis vagonus, traukinys nuvažiavo tolyn. Mus išlaipino. Aplinkui — begaliniai, kiek akys aprėpia, sniegu padengti toliai. Rytuose dunksojo net debesys siekiantis snieguotas Uralo kalnynas. Palikti kareiviai mus surikiavo ir kokius 800 metrų varė per gilius pusnynus į vadinamąją 7 koloną. Čia, matyt, anksčiau buvo gyventa žmonių. Gal jie išmirė, gal juos išgabeno kitur. Radome vieną barakėlį, į kurį visi vos stacionis tilpome, ir virtuvę, o po žeme įtaisytą dezinfekcijos kamerą, kur buvo naikinamos utėlės. Kolonos viršininkas čia buvo majoras, kariavęs fronte, neblogas žmogus. Apsaugai vadovavo puskarininkis. Jis iš mažesnėmis bausmėmis nubaustų kalinių parinko vyrų kolonos apsaugai: įdavė šautuvus ir pasiuntė į bokštelius, kad saugotų visus kitus. Kadangi lageris buvo bendras su kriminalistais, tai į sargybas daugiau ėmė nuteistuosius ne pagal politinius straipsnius. Bet žinau, kad pateko ir politinių (broliai Apalinskai). Stabo tvarkdariu viršininkas paskyrė senyvą rusų kalbą mokantį kpt. Buragą.

Mus visus suskirstė brigadomis. Patekau į stipriausių vyrų Baravyko brigadą. Kitą dieną mus vedė apie 4–5 km į darbus — ruošti geležinkelio atšakos. Kasėme sniegą, kirtome išalusį augalinį sluoksnį, o gruntą rogutėmis vilkdavome į daubas — lygindavome busimosios geležinkelio atšakos pagrindą. Taip labai sunkiai dirbau apie tris mėnesius. Paskiau vieną dieną vadina-masis „nariadčikas“ (kolonos darbų skirstytojas) liepė man į darbą neiti. Iš kpt. Burago, dirbusio viršininko padėjėju — tvarkdariu, sužinojau, kad jis viršininkui pasakė mane esant statybos techniku, galinčiu suprojektuoti baraką. Mat būtinai reikėjo statyti, nes žmonės senajame jau netilpo, o kalinių žadėjo dar daugiau atvežti.

Tą dieną pasirodęs viršininkas su manimi pasikalbėjo ir pavedė suprojektuoti naują baraką. Gavau tik laikraštinio popieriaus, liniuotę ir pieštuką. Žinia, su tokiomis priemonėmis gero projekto n nubraižysi. Bet šiaip taip nubraižiau maždaug 60 m ilgio barako planą, jo pjūvį, pagrindines konstrukcijas. Viršininkas su šiuo projektu nuėjo į savo valdybą, kuri buvo už keliolikos kilometrų, Kočmes miestelyje. Valdyboje mano darbą pagyrė, davė medžiagų statybai, o mane paskyrė kolonos techniniu vedėju — pavedė vadovauti barako statybai.

Statybininkus saugojo dvi ar trys eilės spygliuotos vielos ir bokšteliai su mūsų pačių sargybiniais. Bet jei ir nebūtų buvę nei tvoros, nei sargybinių, niekas iš čia turbūt nė neketino bėgti, nes nebuvo kur...

Dirbti virtuvėje savanorių „specialistų“ buvo daugiausia. Į tokias vietas pirmiausia veržėsi tie, kurie ne pirmą kartą kalėjo, žinojo kalinio dalią. Saša, vagone žadėjęs mane papjauti, pats dar pirmą vakarą atnešė man pusę katiliuko kruopų košės, kelias silkes. Norėjo įsiteikti, kad netrukdyčiau jiems gyventi. Žinoma, aš paprašiau neliesti mano tautiečių, latvių bei estų. Sutiko. Tiesa, jo gauja viešai neplėšė, bet, dieną nužiūrėję geresnius daiktus, naktį juos ištraukdavo ir pabėgdavo. Mat elektros nebuvo, didžiuliame barake degė vos viena spingsulė, o kartais užgesindavo ir ją. Kai buvau paskirtas kolonos techniniu vedėju, Saša vėl man atbogino iš virtuvės košės, skardinę aliejaus, silkių. Bet maisto man ir taip užtekdavo, nes ir lagerio virėjai stengdavosi man įsiteikti.

Subūriau maždaug 50 statybininkų brigadą ir pradėjau rėsti naują baraką. Atvežė keletą vagonų statybai tinkamos medienos, o nuo geležinkelio (apie 300 metrų) ją vilko kaliniai, vieną medžio galą užkėlę ant sukaltų rogučių. Čia dailidėmis dirbo broliai Juodviršiai nuo Mažeikių, A. Latvėnas nuo Rokiškio. Visų nepamenu. Pastatėme vieną baraką, o turėdami medienos pradėjome ir antrą.

Baravyko brigadoje dirbo vienas teisininkas (sakėsi esąs advokatas) nuo Kretingos — vidutinio ūgio, šviesus, tvirto sudėjimo, bet dažnai sirguliudavo. Kartą grįžę iš darbo advokatą radome mirusį. Brigadininkas paguldė jį po gultais ir uždraudė apie tai šnekėti, mat jo vardu tris paras gavo maisto davinį...

Pavasarijant susirgau cinga. Tardytojų neišmušti dantys ėmė klibėti, išbiro, pradėjo smarkiai skaudėti visus kaulus, negalėjau nei judėti, nei sėdėti. Felčeri pasiuntė į ligoninę. Felčerio (taip pat kalinio) lydimas, geležinkeliu nužingsniavau apie septynis kilometrus. Ligoninė tinkamų vaistų taip pat neturėjo, duodavo kažkokių tablečių, o kojas šutindavome statinaitėje su pušų spygliais. Gulėjau ilgokai — daugiau kaip pusę metų. Čia gydėsi nemaža visokių tautybių žmonių. Sveikesni buvo siunčiami parnešti spyglių su šakomis, kažkokių kitų gydomųjų augalų, atlikdavo ligoninėje aptarnavimo darbus.

Gegužės pabaigoje, nušilus sniegui, tundros samanose rasdavosi uogų. Upeliuose ir balose veisėsi žuvies. Vienas nuo Radviliškio kilęs lietuvis (pavardę pamiršau), išėjęs parnešti spyglių, nebegrižo. Mat prisigaudęs žuvies, prisiuogavęs, nutarė keliauti į namus. Po trijų dienų rado jį krūmuose besiilsintį, tai sumuštą dar ir šunimis užsiundė. Kadangi greit rado, už pabėgimą jo neteisė, tik iš ligoninės išrašė ir išsiuntė į koloną.

Tą vasarą suskaičiavau vos 13 dienų, kai į lauką galima buvo išeiti tik su švarku, be vatinio. Kada sveikata pasitaisė, sustiprėjau, gydytojas pasitelkė mane matuoti ligoniams temperatūrą. Jau buvau pramokęs rusų kalbą, tai net ir logos istorijas užpildydavau.

Gavau čia nuo vyresnės sesers siuntinuką. Atsiųstieji svogūnai, sausainiai, medaus stiklainis buvo geriausi vaistai nuo cingos ir kitų negalių. Gavau ir banderolę. Tarp eilučių čia radau pieštuku prirašytų naujienų, kurių su laišku nebūčiau gavęs. Sužinojau se-

sers Elenos adresą, iš kurio supratau, kad jai pavyko tremties išvengti arba iš jos grįžti.

Laisvu laiku perrašinėju Krylovo pasakėčias — mokiausi rusų kalbos ir teoriškai, ir praktiškai. Su gydytoju sutarėme, jam aš taip pat buvau reikalingas, tad jis dar nebūtų išleidęs manęs iš ligoninės. Bet vieną dieną atvažiavo iš jų valdybos vyresnieji ir patys komisavo visus ligonius. Mane išrašė. Patekau ne į 7-ą, bet į 10-ą koloną, į bendrą brigadą prie geležinkelio statybos darbų.

Kartą prie laužo išsinekėjome su vienu gan padoriais kailiniais apsivilkusiu vyru. (Mat kiti kaliniai dėvėjo „šimtasiūles“ vatines.) Iš kalbos atrodė esąs padorus žmogus. Paklaustas, kokia jo specialybė, atsakė: „Ja vor“ (aš vagis). Nepatikėjęs dar sykių paklausiau, sakiau, kad jis negali būti vagis, nes atrodo esąs labai padorus žmogus. O jis man tada paaiškino, kad šitame krašte vagies specialybė visų geriausia ir garbingiausia. Dar daug metų praėjo, kol įsitikinau jį sakius gryną teisybę.

Lietuvių šioje kolonoje buvo tik šeši: G. Puslys, Endrijauskas, aš (dar trijų neatsimenu). Tvarkos čia visai nebuvo. Dauguma kalinių — kriminalistai. Jie vadinosi „zakonikais“ ir „sukomis“. Per naktis lošdavo kortomis, dieną miegodavo, į darbą retas eidavo. Jei kuriam lošėjui pritrūkdavo pinigų, į „banką“ statydavo kolonos viršininką, kurį dažniausiai įkainodavo 1000 rublių. Vėl pralošęs per 24 valandas turėdavo viršininką nužudyti. Tada tykodavo ir laukdavo viršininką pasirodant zonoje. Nors į zoną viršininkas niekada neidavo be apsaugos (jį lydėdavo net keli prižiūrėtojai), bet žudikas savo draugams skolą privalėdavo grąžinti. Antraip po 24 valandų jis pats būtų nužudytas.

Vienas kolonos viršininkas zonoje buvo nužudytas — persmeigtas durklu. Teko girdėti, kad vagys kortomis pralošdavo ir kitus jiems neįtikusius lagerio administracijos pareigūnus.

Kartą vienas rusas gavo siuntinį. Parsinešęs į baraką, ėmė apžiūrinėti, džiaugtis savo artimųjų dosnumu. O juk nerašyti vagių įstatymai reikalavo siuntinį atnešti jiems. Siuntinio savininkui bus palikta tik tai, kas jiems netiks. Šis žmogus nepakluso, nusižengė vagims. Tada keli vagys veik mirtinai jį sumušė ir įsakė viską atnešti jų vadeivai. Jau įvykdęs vagių įsakymą, už nepaklusnumą jis dar kartą buvo smarkiai sumuštas. Tai-

gi sveikas, stiprus vyras po trijų dienų buvo išsiųstas į ligoninę.

Netrukus ir man atėjo pranešimas, kad gavau siuntinį. Susirūpinau ne juokais. Čia niekam nepasiskūsi: „Zakon — taiga, prokuror — medved“ (Įstatymas — taiga, prokuroras — lokys). Siuntinius išduodavo už zonos. Sukau galvą, kaip apmaiti plėšikus. Paprašiau, kad visi šeši mūsų kolonos lietuviai ateitų prie sargybos ir dalimis suskirstytą mano siuntinį kiekvienas mikliai paslėptų „bušlate“ (apsiauste), kur iš vidaus buvo prisiuotos kišenės. Prižiūrėtojas, žinodamas zonos tradicijas, leido visa tai padaryti. Tamsa, vagių neperprastas mūsų planas nesukėlė net jų sekliams jokio įtarimo. Gavę visi savas dalis, pradžioje išsivaikščiojome, ramioje vietoje pasistiprinome. Netrukus kažkas sąrašė aptiko, kad esu gavęs siuntinį. Bet pavėlavo. O tikros savo pavardės niekam zonoje ir nesakydavau.

Iki mūsų šioje kolonoje gyveno dar nenuteisti buvę gen. Vlasovo kareiviai, vadinami „spektingentu“. Vlasoviečius kažkur išvežus, o gal nuteisus ir išskirsčius po kitas kolonas, čia iš visų lagerių buvo surinktas tasai šlamštas, kuriuo visi viršininkai trokšta nusikratyti. Buvo aišku, kad ilgai čia neišgyvensi, kad vienintelis išsigelbėjimas — ligoninė. Kadangi man ėmė skaudėti dešinę inkstą, kolonos felčeri vieną dieną mus kelis atvedė į Kočmes miestelio ligoninę. Vaistų ir ligoninė stokojo, galima sakyti, jų visai neturėjo. Gydė čia ukrainietis Bagdanas, paliktas amžinai tremčiai. Jis kalinius atjautė, kuo galėdamas stengdavosi jiems padėti.

Tenykštė ligoninė — ilgas barakas, kurio viename gale — gydytojo kabinetas, ūkinis kambarys, o antrame — tualetas. Abejuose barako šonuose sukalti ištisiniai dviejų aukštų gultai. Stipresni ligoniai gulėjo viršuje, silpnesni — apačioje. Aš įsitaisiau viršuje. Čia buvo ramiau, galėjau skaityti laikraščius, kurių atsiųsdavo iš namų seserys ar A. Šerėnas. Dar gavau rusų, lotynų kalbos vadovėlių, taigi skaičiau, mokiausi, meldžiausi. Laiko čia buvo daug: į jokių darbų eiti nereikėjo, galėjai kiaurą parą gulėti po apklotu. Gaudavome 650 g duonos, sriubos. Ligoninėje ir gautą siuntinį galėjai naudoti kaip tinkamas. Nors ir čia buvo vagių, bet ne tokių įžūlių. Mat gydytojas tuoj galėjo išrašyti iš ligoninės už netinkamą elgesį, o kaliniui ligoninė — sanatorija, taigi visi svajodavo čia patekti ir ilgėliau pabūti.

Prie ligininės stovėjo dar kitas barakas, vadinamasis „ozdorovitelnyj punkt“ — „OP“. Čia iš kolonų patekdavo buvę sveiki žmonės, geri darbininkai, bet dėl maisto stygiaus tapę distrofikais. Mėnesį ar du žmoniškiau pamaitintus, juos siųsdavo atgal į darbus kolonose. Į šią ligininę iš įvairių kolonų buvo susirinkusi visa Andrejauskų šeima nuo Kretingos: keturi sūnus ir tėvas, visi teisti pagal tą patį 58 straipsnį. Gailestingasis gydytojas juos visus suguldė greta ant vienu gultų.

Ligininėje išgulėjau veik metus. Labiausiai kankino inkstų akmenligė, be to, nebuvo visai atstojusi ir cinga. Bet, nors ir pasveikusį, aukštesnių štabų sanitarinė komisija pasiuntė mane į koloną dirbti. Tokių buvo nemaža. Visus suvarė į vagoną, išdavė parai sausą davinį. Iš viso to buvo aišku, kad būsime vežami toliau, o ne į vietines kolonas. Bet mums buvo tas pats. Supratome esame vežami į pietų pusę.

Ir iš tiesų — nuo Pečioros pietų kryptimi mus nuvežė apie 200 km. Išlaipino stotelėje netoli gyvenamųjų barakų. Visi kaliniai čia dirbo miške — iškraudavo iš miško atvežtą medieną ir pakraudavo ją į vagonus. Iš kolonos į kirtavietes kalinius pėsčius varydavo per gilius sniegynus apie 15 kilometrų, tiek pat kasdien tekdavo sugrįžti. Nustatytų normų niekas negalėjo įvykdyti, nes jau pati kelionė žmones labai išvargindavo. O už neįvykdytą normą sumažindavo maisto davinį, duodavo tiek, kiek ir nieko neveikiančiam kalėjimo kameroje. Jo nepakakdavo palaikyti žmogaus gyvybei. Jauni ir stiprūs vyrai taip badaudami sulysdavo, tapdavo vėjo nešiojamais distrofikais. Kai kas iš nevilties, pasidėję kairės rankos plaštaką ant kelmo, iki pat delno nusikirsdavo keturis pirštus. Po tokios „operacijos“ žmogus būdavo siunčiamas į ligininę, o po gydymo sanitarinė komisija pripažindavo jį esant invalidą. Invalidai sunkiems darbams tapdavo netinkami, dirbdavo zonoje. Neretai toks patekdavo ir prie virtuvės darbų, kur sočiau gaudavo pavalgyti ir nepalyginamai lengviau dirbdavo. Vieno į ligininę atvežto ukrainiečio paklausiau, kodėl jis kirtosi sau rankos pirštus. O štai atsakymas: „Be kairės rankos keturių pirštų gyvensiu, o netekęs visos galvos, į namus tikrai niekada negrįšiu...“ Girdėjau vieną per trumpus nusikirtus pirštus, o likus bent trumpiausiams pirštų galiukams prie delno, invalidumo komisija nepripažindavo. Taigi kartais toks vargšas vėl dėdavo ranką ant kelmo, nusitaikydavo ir kirsdavo antru-

kart... Vieną dieną nusikirto kairių rankų pirštus net devyni vyrai. Tada lagerio viršininkas susirūpino, nusprendė nė vieno iš jų į ligoninę nesiųsti, įsakė kolonos felčeriui aprišti žaizdotas rankas ir visus devynis uždarė į karcerį. Taip įbaugino kitus, nes pats bijojo netekti darbininkų, neįvykdyti plano ir likti be gero darbo.

Aš kokį mėnesį čia ritinėjau medžius. Dar buvau neišgydytas, skaudėjo kelių sąnarius... O dar paslydau, išsinarinau dešinės kojos kelio sąnarį. Nugabeno vėl į vietinę ligoninę. Čia gulėjau ilgokai, iš pradžių vaikščiojau su ramentais, o po kiek laiko pradėjau vaikščioti lazdele pasiremdamas. Retkarčiais gaudavau siuntinių. Gavau iš trinyčio audeklo pasiūtas kelnes ir drobinę palaidinę. Drabužiai buvo balti, tai leista juos dėvėti ir ligoninėje.

Nors ir čia buvo šiaurė, bet klimatas skyrėsi nuo to, kur anksčiau gyvenau: augo medžių, šildė kaulus šiokia tokia vasara. Išeidavome į ligoninės aikštelę pasivaikščioti, pasėdėti ant suoliukų. Čia taip pat žemdirbyste niekas nesivertė, nors kai kur žolės užaugdavo. Ruošdavo šieną arkliams, kurie iš miškų medžius vilko prie lentomis ir medžiais išklotų kelių. Miško kirtėjai ir šienpjoviai neapsigindavo uodų, nešiojo specialius tinklus nuogoms kūno vietoms, veidui uždengti.

Čia ligoninė tilpo taip pat viename nemažame barake. Gultai dviviečiai ir tik vienos eilės. Tarp jų stovėjo spintelės. Šalia manęs gulėjo dar 1937 metais areštuotas rusas inžinierius Kolcovas (ar Kravcovas). Jis papasakojo įdomią savo kančių istoriją. Apie 1937 metus į Abezą suvežė 1,6 mln. rusų inteligentų: gydytojų, mokslininkų, karininkų ir kt. Iš Abezo iki Vorkutos — apie 300 kilometrų. Visus kalinius varė ten pėsčiomis. O dar reikėjo vilkti palapines, katilus, visą apsaugos mantą. Duonos, kruopų, miltų kalinių vilkstinei išmėsdavo iš lėktuvų. Vėjai, pūgos, šaltis žmones labai išvargino. Labai trūko vandens. Žmonės valgė sniegą, nevirtą maistą, todėl ėmė sirgti dizenterija, mirti. Negaledavusį paeiti kareiviai pribaugdavo — peršaudavo ar perverdavo durtuvu, kad nepabėgtų. Todėl iš visų jėgų visi stengėsi eiti, neatsilikti. Bet vis dėlto Vorkutos nepasiekė ir likosi sniegynuose apie 600 000 žmonių. Apie vieną milijoną nelaimingųjų pasiekė Vorkutą. Čia jie gyveno palapinėse ir statėsi barakus, kiti tiesė geležinkelį, dar kiti kasė šachtas. Palapinėje sugrūdavo po

120 žmonių; kas rytą rasdavosi kiekvienoje palapinėje po 40 negyvų. Neilgai trukus, išmirė beveik visi, ir po metų likosi tik kelios dešimtys pačių stipriausių, o gal laimingiausių žmonių. Prie statybų čia dirbo ir pulkininkas Rakovskis, vėliau „paaukštintas“ į pačių suręstos pirties vedėją. Dvidešimčiai metų jis buvo nuteistas tik už tai, kad jo žmona buvo maršalo Tuchačevskio žmonos pusseserė. Tai taip Stalinui valdant šalį komunistų partija naikino savo tautą.

Priešingoje pusėje gulėjo ukrainietis ūkininkas, kadaise turėjęs tvarkingą 35 ha ūkį. Prieš mirtį atsisėdęs guolyje jis prašė ligonių perduoti jo broliams ukrainiečiams, kad nepasiduotų Stalinui ir iš visų jėgų kovotų prieš čekistus.

Šioje ligoninėje sutikau iš miško kirtimo kolonos atėjusį gydytis aukštą, liekną, gražų vyrą — vyr. lt. A. Žuką (gyvenusį Birštone), kuris su generolu Petroniu Kaune, Panemunėje buvo baigęs karo mokyklą. Jis papasakojo man tokį įdomų atsitikimą. 1940 m. vadovybės įsakymu jam teko vesti pulką kareivių į mitingą. Orkestrui užgrojus internacionalą, minia civilių žmonių iškėlė kumščius. Jis nesuprato, ką reiškia tokiai muzikai grojant žmonių iškelti kumščiai. Pamanė, kad miesto valkatos grasina jam ir jo vedamai kariuomenei, tai išsitraukė pistoletą ir pareikalavo pasitraukti iš kelio. Kitos dienos laikraštys jis pasipiktinęs perskaitė žinutę, kad „fašistas karininkas A. Žukas pistoletu grasino darbo liaudžiai...“ Atėjęs pas saugumo departamento direktorių A. Sniečkę, pareiškė, kad visa tai šmeižtas, dar pareikalavo pranešimą paneigti. O A. Sniečkus jam atsakė: „Viskas teisinga, nes aš pats ten buvau ir viską mačiau savo akimis“. Čia A. Žukas žaibiškai išsitraukė pistoletą ir įrėmė A. Sniečkui į krūtinę. Šis iškėlęs rankas atsistojo. Karininkui pistoletą įsidėjus į kabūrą, A. Sniečkus pažadėjo viską nuodugniai ištirti ir A. Žukui pranešti. Kai apie visa tai jis papasakojo savo štabo draugams, šie patarė jam į butą nebegrįžti ir kuo greičiau dingti. Jaunas karininkas A. Žukas nelabai patikėjo kolegų perspėjimu, bet dėl atsargumo iš savo draugo buto, kuris buvo priešais jo butą, ėmė stebėti savąjį. Karininkas bičiulių teisumu įsitikino tada, kai netrukus pamatė atvažiavus ginkluotus milicininkus jo areštuoti. Tuomet visai išvyko iš Kauno, kol prasidėjo karas. (Žinau, kad grįžęs į Lietuvą 1956 m., A. Žukas vėl

apsigyveno Birštone, parašė kelias prisiminimų knygas.)

Šioje ligoninėje gydėsi ir nuo Kalvarijos kilęs majoras Paškauskas, su kuriuo irgi pasikalbėdavom. Kita taučiai, matydami mane su visais lietuviais bičiuliaujantis, nesuprato, ko mes tokie draugiški, o vienas ukrainietis net paklausė: „Ar tu nesi Lietuvos prezidentas, kad tokie aukšti karininkai su tavimi taip skaitosi ir tave gerbia?“ Jam paaiškinau, kad čia nėra nė vieno aukštesnio, visi esame lygūs, dalijamės vargais ir kančiomis. Nežinau, ar tas ukrainietis mane suprato: gal norėjo kitką sužinoti.

Kadangi aš kartkarčiais gaudavau neblogų siuntinių, vienas vagis, ir ne eilinis, o priklausantis „zakonikams“ — mafijai, pasiūlė man parašyti į namus ir paprašyti atsiųsti chirurgui reikalingų instrumentų rinkinį. Už tai žadėjo dosniai atsilyginti. Jis siūlėsi pasiųsti pinigų mano nurodytu adresu, kad juos atsiimtų mano namiškiai ir iš jų užtikrintų man sotų gyvenimą lageriuose. Pabandžiau išsiaiškinti jo tikslus. Vagis ketino nuvykti į kitą koloną su chirurgo instrumentais kaip gydytojas. O tapęs ligoninės vadovu galėsiąs daug kam padėti. Toks vagies planas mane sukretė. Šurpu! Tiesą sakant, mūsų ligoninėje ir paprasčiausia operacija ligoniui dažniausiai baigdavosi mirtimi. Prasti buvo chirurgai. Bet pašnekovui tiesiai atsakiau, kad į tokias avantiūras nesivelsiu, o pats ėmiau stebėti mūsų gydytoją atidžiau, ar ir jis kur chirurgo instrumentų neįsigijo...

Kai pradėjau sveikti, tapau patikimas gydytojo pagalbininkas, atlikdavau felčerio funkcijas: matuodavau ligonių temperatūrą, pildydavau ligos istorijas, pasitar-damas su gydytoju, skirdavau vaistus. Atvykę nauji ligoniai mane neretai tituluodavo „daktaru“. Net kraujo paimdavau iš venos, suleisdavau vaistus. Nusprendžiau, kad gal šis gydytojas ir nebuvo tikras chirugas, bet chirurgijos įrankių tokiu būdu tikrai nebuvo pirkęs...

1948 m. rudenį į ligoninę atėjo nurodymas išsiųsti mane į Pečiorą. Mano koja dar buvo nesusveikusi, vaikščiojau tik su lazdele. Gydytojas nesutiko manęs išleisti. Mat buvau neblogas jo padėjėjas. Gavus pakartotinai iš Pečioros valdybos telegramą tą pačią dieną mane traukiniu atgabenti, rogėmis buvau nuvežtas į geležinkelio stotį...

SPEC. LAGERIAI, „MINLAG“

Iki Pečioros į šiaurę važiavau apie 200 km. Išlaidino. Pasiramsčiuodamas lazdele, atklibinkščiavau į Pečioros persiuntimo punktą. Čia radau 12—15 tūkstančių sukimštų kalinių. Tame pačiame persiuntimo punkte neatitverti stovėjo ir du moterų barakai. Moterų buvo apie tūkstantį. Čia iš įvairių kolonų, kalėjimų vežė nuteistus pagal 58 straipsnį, tik politinius kalinius. Juos perskirė, kasdien po 2—3 tūkstančius iš čia išveždavo įvairiomis kryptimis: į Karagandą, Vorkutą, Mor-doviją ir kitas „plačiosios tėvynės“ vietas. Pasitaikydavo vienas kitas naujai atvežtas dar lageriuose nebuves, prieš kelis mėnesius areštuotas žmogus. Toks dar vilkėjo laisvės drabužiais. Bet dauguma dėvėjo lagerio aprangą. Aš jau turėjau trejų metų kalėjimo ir lagerio stažą, tad dėvėjau „internacionalinę“ aprangą. Apavas — „kordai“ (kaliošai), pasiūti iš automobilių padangų, vatinės puskojinės, „šimtasiūlė“ vatinė striukė, vatinės kelnės, ausinė kepurė... Bendruose su kriminaliniais kaliniais lageriuose apranga dažnai būdavo surinkta iš fronto (kritusių ir ligoninėse gulinčių kareivių) — permirkusi krauju, prastai išskalbta. Čia nevalia buvo dėvėti drabužių, panašių į laisvėje dėvimus. Naujai atvežtiesiems atrodžiau baisus skurdžius, tipingas senas kalinys.

Paskutiniu laiku ešelonais čia vežė kalinius daugiausia iš Pabaltijo respublikų, iš Vakarų Ukrainos. Susibūrę lietuviai dalijosi išpūdžiais, vargais. Mačiau daug energingų, jaunų ir stiprių vyrų. Nuostabiausia man buvo tai, kad nemaža jų buvo paimti tik prieš kelis mėnesius iš miškų. Man labai magėjo sužinoti, kas nauja Lietuvoje, o jiems — apie gyvenimą lageriuose. Jie stebėjosi ne tik mano skurdžia apranga, bet ir gryna lietuvių kalba, teiravosi, kokiam terminui esu nuteistas, kiek čia jau gyvenu ir kaip... Manasis 10-ies metų terminas jiems atrodė menkas, palyginti su naujaisiais jų terminais. Iš dabar atvežtų nesutikau nuteisto mažiau kaip dvidešimt penkeriems metams. Ir vis dėlto nė vieno nemačiau nusiminusio. Neatrodė, kad bent vienas jų būtų ruošęsis čia visą terminą sėdėti. Visi buvo ryžtingi, kupini tikėjimo gera baigtimi.

Aš papasakojau jiems apie 1945 m. gruodžio mėnesį viename etape su manimi atvežtus tautiečius, išsklaidytus po Komijos taigų platybes. Profesorius Žvi-

ronas tada buvo paliktas Pečioroje. Jis kartu su profesoriumi Daniševskiu rašė knygą „Šiaurės klimatai“. Prof. Daniševskis, buvęs rašytojo Maksimo Gorkio asmeninis gydytojas, buvo nuteistas 15 metų katorgos už tai, kad neišgelbėjo rašytojo nuo mirties. Buvo šnekama, kad Stalino parėdymu Berija tada falsifikavo 1000 bylų, kuriose visi kaltinami Maksimo Gorkio nužudymu.

Atėjusius naujus etapas persiuntimo punkto spec. dalyse kalinys „nariadčikas“ suskirstydavo į brigadas (po pusę šimto žmonių), kad galėtų vesti maitinimo apskaitą bei skirstyti darbus.

Vieną dieną štai kas nutiko. Prie inžinieriaus A. Mikoliūno brigados (50 žmonių), pasiūstos už zonos valyti geležinkelį, „nariadčikas“ priskyrė dar keturis žmones iš nežinomų brigadų. Valytojai išsidėstė išilgai gerus du kilometrus. Keturi ne šios brigados „darbininkai“ patys pasiskirstė taip: du liko apie vidurį brigados, o kiti du nuėjo toliausiai, iš kur turėjo ateiti traukinys. Iš anksto painformuoti, ką turi veikti, jie išoko į antrą vagoną, nudūrė du kasininkus, pasigrobė jų lagaminus su pinigais, išmetė laukusiems kitiem dviem plėšikam, o patys skubiai iššoko iš traukinio. Tuojau prie jų prisistatė geležinkietis ir, gavęs vieną pinigų prikimštą lagaminą, nuėjo savais keliais. Antrą lagaminą su banknotais ištuštino jie patys — susikimšo į tam reikalui įsiūtas kišenes „bušlatuose“. Visi stebėjosi, net baiminosi, kad tokie dalykai vyksta ir lageriuose, kad baisi Sovietų Sąjungoje siautėjanti mafija tarpsta ne tik vadinamojoje laisvėje, bet ir kalėjimuose, lageriuose.

Barakai čia buvo didžiuliai, su abiejose pusėse ištiniais dviejų aukštų gultais. Kiekviename barake buvo sugrūsta iki 1000 kalinių. Miegodavo čia žmonės ne pagal brigadas, o kur kam patiko.

Aš raišavau, vaikščiojau pasiramščiuodamas lazdele, o drabužiai išduodavo, kad esu lagerio naujokas. Vagių mafijos nariams atrodžiau visai nepavojingas, net nevertas dėmesio. Kartą lietuvaitė alytiškė S. Račkauskaitė skundėsi, kad moterų barake prisirenka bjaurių rusų, užpuldinėja moteris. Jau esanti paskirta į etapą, kitą dieną išvyks į Karagandą, tai bent paskutinę naktį norinti praleisti ramiai, nesibijant būti užpultai. Pasiūliau likti su manimi šiame barake, nes jaučiau jai pagarbą ir pareigą padėti kaip tikrai seseriai. Žinojau

banditų psichologiją: jei mergina guli šalia vyriškio, vadinasi, ji yra užimta ir liesti jos nevalia. Sugulę toliausiai ant viršutinių gultų, vis kalbėjomės, bet kai nugarisdavome atsėlinančius vagišius, didžiųjų vagišių žvalgus, apsimesdavome miegantys. Netrukus išgirdome pokalbį: „Jest odna, no s mužikom, nestojit budit“ (Yra viena, bet su vyru, neverta kelti). Turėjau pasiėmęs lazda, o be to, netoliese miegojo keli tvirti lietuviai, tad jautėmės saugūs. Tuo tarpu priešais mus, ant viršutinių gultų priešingoje barako pusėje, pradėjo rinktis mafija, vadinamieji „zakonikai“. Čia pamačiau ir minėtųjų kasininkų žudikus. Jie gurkšnodami degtinę lošė kortomis. Girdėjau, kai jų vyriausiasis įsakė vienam atsinešti batus, įdėti į juos „dvadcat piat kuskov“ (dvidešimt penkis „gabalus“) ir nunešti lagerio viršininkui. Vagis atsinešė gražius chromo batus, be jokios abejonės, atimtus iš kokio Lietuvos karininko (rusai tokių batų neturėjo) ir sudėjo į juos dvidešimt penkis tūkstančius rublių — „dovana“ lagerio viršininkui. Vadinasi, ir aukščiausioji lagerio vadovybė buvo įvelta į plėšikų mafiją! Tad kur pasiskūsi, kur rasi teisybę?! Iki šiol lageriuose gyvenau kartu su kriminalistais, bet šiais metais visus, teistus pagal 58 straipsnį, jau laikė politiniais kaliniais ir atskyrė į ypatingojo režimo lagerius, kur kriminalistų neturėtų būti. Tad kaip jų čia atsiranda? Pasikalbėjęs su senais kaliniais, sužinojau štai ką: kriminalistų lageriai maži, kaliniai ten vargšai, tad smarkiems vagims nėra kur plėtoti savo veiklos. Dėl to jie stengiasi iš kriminalistų lagerių kaip nors ištrūkti ir pereiti į politinių kalinių. Perėjimo būdas yra vienas: inscenizavus organizuotą pabėgimą, esi suimamas ir po teismo tampa politiniu kaliniu.

Netrukus mane iššaukė į etapą. Etapai būdavo formuojami slapta, ir net nežinau, kaip mus iš anksto pasiekdavo beveik tikslios žinios, kur būsime siunčiami. Tąsyk žinojome, kad veš į šiaurę, bet Vorkutos neprivažiuosime. Kai kas tiksliai pranašavo: veš į Intą. Likti čia, tokioje baisioje netvarkoje, taip pat ne išėitisi. Jau vien vagių savivalė buvo pavojinga gyvybei. (Užtekdamas tik įtarti, kad jiems nepritari, esi priešingas jų veiklai, ir galėjai būti nudobtas durklu.)

Manajame ešelone daugiausia buvo naujų, tik ką iš kalėjimų atvežtų žmonių.

SPEC. LAGERIAI, INTA, 5-as „OLPAS“

Išbuvęs trejus metus bendruose su kriminalistais lageriuose, 1948 metų rudenį patekau į politinių kalinių, baustų pagal 58 straipsnį, spec. lagerį Intoje. Kiekvienam teismas dar buvo parinkęs šio straipsnio raidę ar numerėlį (nuo pirmo iki 14), iš kurių išmanantys baudžiamąjį kodeksą žinojo, už ką esi nubaustas. Bet visi pagal šį straipsnį nuteistieji buvo laikomi „tėvynės išdavikais“, dauguma jų „apdovanoti“ 25 metais... Kol buvo nepanaikinta mirties bausmė, skirdavo ir mažesnius terminus kalėti.

Iš vagonų iki paskyrimo vietos pėstiams teko paeiti per pusę kilometro. Sargybos su šunimis — ne ką mažiau negu atvežtų kalinių. Įvedant į lagerio zoną, šaukė pavardėmis ir skirstė į grupes. Prižiūrėtojų apstotos grupės buvo nuvestos į barakus, o jų čia buvo apie 30. Kiekviename barake tilpo po 600 kalinių. Viskas kaip kalėjime — langai užkalti grotomis, viduj — „paraškė“, durys nakčiai užrakinamos. Dieną kiekviename barake budi bent trys prižiūrėtojai. Kaliniai suskirstyti brigadomis. Į valgyklą ir iš jos surikiuotą brigadą lydi prižiūrėtojas.

Šiame „olpe“ žmonės buvo skirstomi ir persiunčiami į gamybinius „olpus“, šachtas. Taigi čia atvežtieji neužsibūdavo. Vos tik administracija spėja sutvarkyti bylas, pagal formalumus tikrinama sveikata ir formuojami šachtoms etapai. O gydytojų komisijos sudarytos iš gydytojų kalinių, nors vadovė — gydytoja ne kalinė, o kapitonė, turbūt felčerė. Po poros dienų į etapą patekau ir aš. Į komisiją prisistačiau pasiramščiuodamas lazdele. Išsirengti vis tiek reikėjo. Gydytojų komisija pripažino man individualų darbą („intrud“). Tokių į šachtas nepriima. Paliko invalidų brigadoje, kurios brigadininku buvo Lenino asmeninis sekretorius plk. Duchvinskis, apie 70 metų senukas, „apdovanotas“ Stalino už tai, kad, mirus Leninui, 1924 m. balsavo už Lenino tezes. 1948 m. jo parėdymu Berija atrinko Leninui prijautusių CK narių bylas, ir jie buvo atvežti čia ar išmėtyti po kitus Tarybų Sąjungos lagerius.

Ankstesnėje mano ligos istorijoje buvo parašyta ne tik diagnozė (dešiniojo kelio išnarinimas ir sausgyslių patempimas), bet ir pažymėta, kad ligoninėje dirbau felčerio darbą. Man tai daug padėjo. Sanitarinės dalies viršininkė paskyrė mane vieno barako sanitarinio aptar-

navimo felčeriu. Darbas nesunkus: žiūrėti, kad barake neįsiveistų utėlių, registruoti sunegelavusius ir sergančius, organizuotai pristatyti juos į polikliniką, pagal grafiką visus vesti į pirtį, žiūrėti, kad pasikeistų švairius baltinius. Kadangi gavau apsijuosti žalią raištį („sanoobsługa“) ant kairės rankos, tai turėjau teisę vaikščioti po visą lagerio teritoriją. Taigi galėjau aplankyti visus barakus, kur susitikdavau daug lietuvių, nemaža kitų tautybių įdomių žmonių.

Negalėjau lankytis tik moterų zonoje, atitvertoje spygliuotos vielos tvora. Čia atveždavo nemažai lietuvių, tad su moterų zona palaikydavome ryšį laiškučiais, kuriuos sulankstytus ir surinktus iš įvairių barakų permesdavau per tvorą, o moterų permestuosis išskirstydavau vyrų zonoje. Vyrai ir moterys turėjo ir bendrų reikalų, susijusių su bylomis, bet daugiausia per laiškelių jauni žmonės susipažindavo, užmegzdavo meilės istorijas. Ir aš susipažinau čia su Aldona Sabaityte (būsimąja savo žmona), kuri teturėjo 16 ar 17 metų, o buvo nuteista penkeriems metams. Ji daug meldavosi ir pasirodydavo teritorijoje tik draugės pakviesta su ku nors pasimatyti. Apsikeitėm keliais laiškučiais, bet netrukus ją išvežė, ir mūsų ryšys nutrūko. (Bet apie tai vėliau.)

22-ame barake gyveno vyskupas Pranas Ramanauskas. Jis irgi medicinos komisijos buvo paskirtas dirbti individualų darbą. Ir tikintys, ir netikintys vyskupą labai gerbė. Gautą siuntinį jis padėdavo barake ant stalo ir kviesdavo visus vaišintis. Matydami tokį gerumą, net vagys atnešdavo jam į spintelę skanesnį kąsnelį. Bet vieną sykį kažkoks darbu skirstytojas pasiuntė vyskupą valyti lauko išvieses — vežti rogėmis į statines susemtas išmatas. Prie tokio darbo vyskupą pastebėję vagys „zakonikai“, sukvietė būrelį savo vagiūkščių ir pasiuntė juos vyskupą pakeisti. Šie vyskupui liepė eiti ilsėtis ir melstis. O „zakonikų“ vadeiva perspėjo „nariadčiką“ daugiau nedaryti tokių klaidų.

Netrukus kiekvienam kaliniui buvo išduoti du ant baltos medžiagos (maždaug 25X18 cm) juodu tušu užrašyti asmens numeriai. Juos kaliniai turėjo prisisiūti ant nugaros: vieną ant viršutinių drabužių (ant „būšlato“ ar „šimtasiūlės“), o antrą ant vadinamojo švarko. Mano numeris — P-248. Mat spec. lageriai turėjo ir savo spec. režimą, spec. tvarką. Maitinta šiuose lageriuose taip pat geriau. Administracijos patvarkymu kali-

nių brigados virtuvėje budėti pačios skirdavo patikimus žmones, sverdavusius, kas sudedama į katilą, žiūrėjusius, kaip dalijamas maistas. Be to, vyriausiais virėjais daugiausia dirbdavo kinai arba japonai, be galo sumaniai pagamindavę maistą iš varganų produktų. Aišku, negali pasakyti, kad maisto čia pakako. Taip, jo trūko, bet jis buvo geresnis kaip kriminalistų lageriuose.

Iš čia per metus galėjai pasiųsti tik du laiškus artimiausiems giminėms. Gauti laiškus irgi galėjai tik iš giminių, bet neribotai.

Į šiuos lagerius atveždavo įvairiausių tautų, bet daugiausia solidžius žmones. Kartu su vyskupu P. Ramanausku tame pačiame barake gyveno keli vokiečių profesorai, vermachto generolas Mėlchas ir nuo 1933 metų Hitlerio įgaliotas ambasadorius Maskvai Šulenbergas. Iš pradžių pastarojo kalbos mums buvo lyg ir neįtikėtinos. O Šulenbergas štai ką pasakojo. Esą 1939 metų rugpjūčio mėnesį Hitlerio ir Stalino susitarimu Ribentropas ir Molotovas pasidalijo visas tris Baltijos valstybes — Lietuvą, Latviją ir Estiją. Taip pat Lenkiją ir Besarabiją. Lietuvą iš pradžių Stalinas buvo pasilikęs visą, bet vėliau susitarė Hitleris paimti ją tik iki Nemuno, paskiau — iki Šešupės. Okupavęs visą Lietuvą, Stalinas vokiečiams sumokėjo 7,5 milijono aukso rublių. Tai buvo panašu į pasakas. Kaliniai šnabždėjosi esą ambasadorius bus kvaištelejęs. Bet, vyskupo P. Ramanausko nuomone, tokie dalykai politikoje esą galimi. Tada daug kas tais pasakojimais patikėjo. Ilgainiui ambasadorius Šulenbergas mums įrodė, kad šlykštūs Stalino ir Hitlerio susitarimai, Ribentropo ir Molotovo pasirašyti slapti protokolai išplėšė Baltijos tautoms nepriklausomybę — jos buvo aneksuotos, o mes visi tapome žmogėdrų aukomis. Ambasadorius Šulenbergas sakė, kad, sutartinai nugalėję Lenkiją, Hitleris ir Stalinas surengė bendrą kariuomenių parada — 1939 m. rudenį šventė bendrą pergalės puotą. Esą Hitlerio tikslas buvęs aiškus — kad tokiu elgesiu Stalinas išbaidytų viso pasaulio komunistus. Ir šis tikslas tikrai buvo pasiektas. Hitleris žinojo Stalino apetitą. Ir tikrai, trokšdamas įtvirtinti absoliučią savo diktatūrą, jis nesiskaitė su niekuo, iš kelio šalino visus konkurentus — aukščiausius komunistų vadovus, vykdydamas savo sumanytą žemės ūkio kolektyvizaciją, badu išmarino apie 7 milijonus Ukrainos gyventojų, sunaikino visą šalies žemės ūkį, dešimtis milijonų žmonių, sušaudė 560 gene-

rolų, apie 40 tūkstančių karininkų, sunaikino 80 procentų kariuomenės vadų, daug mokslininkų, gydytojų, visą tautos elitą. Tai matydamas, Hitleris šypsojosi ir trynė rankas, rengė garsųjį „Barbarosos“ planą, nei trupučiuo neabejodamas jo sėkme. Jei nebūtų įsikišę amerikiečiai ir anglai, Hitleris žaibiškai būtų Staliną paguldęs ant menčių.

Su ambasadoriumi Šulenbergu čia išbūti teko apie metus. Jis daug žinojo: savo ranka buvo rašęs ne tik sutartis, bet ir slaptuosius protokolus, tad politiniais klausimais mums buvo didelis autoritetas. Vėliau jį kažkur išvežė.

Mano aptarnaujamame barake gyveno trys šimtai japonų karininkų, tarp jų trys pulkininkai, vienas generolas. Su jais susikalbėti pavykdavo tik per kinų žvalgybos ltn. Hagai, gerai mokėjusį japonų ir rusų kalbą. Kitoje grupėje buvo 18 prancūzų generalinio štabo karininkų. Iš prancūzų kalbos man versdavo generolas Šmidtas, mokėjęs nemaža kalbų. Šis generolas kaip vermachto atstovas net šešis kartus buvo dalyvavęs fronto pokalbiuose su Raudonosios armijos vadais.

Vieną dieną į Intos persiuntimo punktą atvežė Maskvoje šnipinėjusį Švedijos žvalgą. Jis pasakojo, kad tardytojas jį klausinėjęs, ką jis pažįstas Maskvoje. Nenorėdamas išduoti tikrųjų savo draugų, šnipas išvardijo visas jam šiaip girdėtas išžymybių pavardes. Kadangi jis daugiausiai sukinėjosi apie Didįjį Maskvos teatrą, tai ir vardijo jos artistų, režisierių pavardes, kurias buvo išidėmėjęs iš afišų. O tardytojas jo suminėtas pavardes užsirašydavo ir visus areštuodavo. Žvalgas juokėsi, kad su savimi į lagerius atsivedė visą Maskvos Didįjį teatrą. Graudu ir juokinga.

Vieną dieną su didoku etapu iš Vilniaus atvežta nemažai jaunų, energingų vyrų. Didelė jų dalis — buvusių Vilniaus universiteto studentų, vėliau pasitraukusių į miškus. Kai kurie jų kovoję miškuose po trejetą metų. Visi nubausti 25 metams. Kai juos uždarė paruoštuose barakuose, nuėjau susipažinti, naujienų susižinoti iš Lietuvos. Čia pataikiau ateiti barake kilus sąmyšiui dėl dingusios vienam lietuviui duonos porcijos. Kaliniai duoną paėmus įtarė stambų ukrainietį, dirbusį milicijos viršininku ir nežinia už ką čia patekusį. Kalėjime už maisto normos pasisavinimą pačių kalinių žiauriai baudžiama. Priešingoje barako pusėje po gultais buvo įsitašęs Klajūnas-B. Kemeklys, man pažįstamas dar iš

mokymosi Vilniuje vokiečių okupacijos metais. Šią vaggystę Klajūnas matė, tad išlindo iš po gultų ir, priėjęs prie ukrainiečio, liepė gražinti paimtą duoną. Ukrainietis vis tiek neprisipažino ją paėmęs. Tada Kemeklys skersa plaštaka kirto jam per sprandą. Ukrainietis pasruvęs krauju sudribo. Tuoju iš savo kabinos prisistatęs prižiūrėtojas liepė kirtusiajam išeiti į priekį. Paprastai mušikai slėpdavosi, net ir kiti jų neišduodavo. Bet Klajūnas pareiškė: „Aš jam kirtau! Jei vogs duoną, kirsiu dar!“ Parkritusį ukrainietį keturi vyrai nunešė į sanitarinę dalį, o Klajūną prižiūrėtojas nuvedė į komendantūrą nubausti. Sužinojus, už ką ukrainietis gavo smūgį, Klajūnas tuoju buvo paleistas.

Tuomet Kemeklį vyrai išrinko brigadininku. Jo brigadą sudarė vien tuo pačiu etapu atvykę lietuviai. Kitą dieną atvyko gydytojų komisija, o dar kitą visi buvo išsiųsti etapu į darbinius „olpus“. Iš pradžių Klajūno brigadą paskyrė į medžio apdirbimo cechą. Gyvenamajame barake Klajūnas laikė chromo batus (nenunešė jų į sandėliuką, iš kurio leidžiama pasiimti tik keliantis į kitą lagerį). Grįžęs iš darbo, kartą batų nerado. Tvarkdarys nenorėjo išduoti vagies, bet, Klajūno pasikviestas į džiovyklą, pasakė, kuriame barake batai paslėpti. Visų nuostabai pas vagis atėjęs vienas, Klajūnas įsakė vagiui per pusę valandos batus nunešti ten, iš kur paėmė — antraip teksią skirtis su galva. Po tokio griežto Klajūno reikalavimo batai netrukus buvo gražinti. Vagys paprastai turėdavo platų žvalgybos tinklą ir žinojo, su koku žmogum privalu skaitytis. Jie, matyt, buvo girdėję, kad Klajūnas Vilniaus paskirstymo punkte vienas koridoriuje surišo rankšluosčiais septynis prižiūrėtojus, paėmė jų raktus ir atrakino visas kameras. Masinį kalinių pabėgimą tada sutrukdė apsauga, kulkosvaidžiais ginkluota kariuomenė. Už šį poelgį Klajūnas nuteistas vėl 25 metams. O štai dar vienas „nuotykis“: jo brigados „specialistai“ doke užtaisė visus agregatus, t. y. sugadino juos... Už tai brigada buvo išskirstyta, o Klajūnas susirado draugą latvij, kuris laisvėje buvo boksininkas, ir abu gyveno pagal stipriųjų įstatymą — nieko nedirbo. Darbų skirstytojas dokumentuose buvo priverstas įrašyti kokį sugalvotą etatą, kad jie galėtų prasimaitinti.

Klajūnas Aukščiausiojo buvo dosniai apdovanotas nepaprasta jėga, drąsa, šviesiu protu, žmogiškumu. Lageryje nemaža lietuvių gaudavo siuntinių, kuriuos vie-

tiniai vagiūkščiai jėga ir grasinimais atimdavo. Klajūnas tokius „veikėjus“ taip apkuldavo, kad šie jo ėmė labiau bijoti negu lagerio administracinės valdžios — prižiūrėtojų. Jis užkirto kelią vagių savivalei visame lageryje. Apgintieji Klajūnui būdavo be galo dėkingi. Prisimenu, kaip vyskupas P. Ramanauskas džiaugėsi Klajūno didvyriškumu: „Dievas tikrai jam atlygins už tai, kiek jis gero padaro, apgindamas savo tautiečius“. Jis tapo vagių pabaisa. Vagys negalėjo privogti maisto ir kitų gėrybių net savo vadeivai Bagdanovui, kuriam pakluso kokių 30-ies vagių grupė. Klajūnas jautė, kad Bagdanovo gauja seka kiekvieną jo žingsnį. Užtai Klajūnas miegodavo daugiausia dienomis ir vis kitame barake, o po zoną vaikščiodavo su savo draugu boksininku latviu Hariu. Vieną dieną gyvenamojoje zonoje padaryta nuodugni krata — surankiota iš po čiužinių įvairiausių gelžgalių, peilių ir kt. Po kratos pro miegus Haris pajuto, kad į baraką suvirto gauja vagių. Kai vienas jų jau lipo ant viršutinių gultų su kinžalu rankoje, Haris Klajūnui sušuko: „Broniau, vagys!“. Pramerkęs akis, Klajūnas tikrai pamatė į jį sėlinantį vagį su durklu rankoje. O Klajūnas guldamas buvo pasidėjęs po ranka gelžgalį, tad juo smogė lipančiam plėšikui į galvą. Galva persiskyrė pusiau... Kopė antras. Ir šiam atsitiko tas pats. Ant grindų gulėjo jau du negyvi vagys. (O jų buvo čia atėję apie penkiolika.) Tada Bagdanovas, stovėjęs prie durų, pasakė: „Mes pas tave atėjome į svečius, o tu mušiesi, jau poros mano vyrų dūšias pasiuntei pas Dievą“. Kemeklis atsakė, kad į svečius su ginkluota ir gausia kariuomene neinama. „Jei nori su manimi pasikalbėti, išvesk už durų savo gaują, likime dviese, sėskim už stalo — tada kalbėsime“. Bagdanovas sutiko kitus išvesti. Jiems liepė išnešti ir užmuštuosius. Išsiderėjo likti trise. Klajūnas sutiko. Susėdo už stalo. Bagdanovas iškart pasiūlė Klajūnui pereiti į jo vadovaujamą gaują, o Klajūnas siūlė Bagdanovui pereiti į savo. Tada šis paprašė paaiškinti savo gaujos įstatymus. Klajūnas pirmiausia reikalavo neliesti nė vieno lietuvio, latvio, esto, gruzino. Bagdanovas sutiko, bet pasiliko savo gaujos įtakoje visą kitą gyvenamąją zoną, visus kitus žmones, apsaugos personalą, laisvuosius tarnautojus. Klajūnas neprieštaravo, tik pabrėžė, kad už narių nesilaikymą šio susitarimo gaujos atamanas atsako savo galva. Paspaudė vienas antram ranką. Išsiskyrė...

Perkeltas į kitą „olpą“, susitikau kaunietį Dulkę, čia dirbusį brigadininko pavaduotoju, ir Klajūną, kuris buvo pervestas taip pat į šią zoną. Čia, pasak Klajūno, perkelta ir apie 15 vagių iš Bagdanovo gaujos. Iš pradžių mane paliko dirbti sanitaru. Taigi susitikdavau nemaža lietuvių, net pažįstamų.

Mechaninėje remonto gamykloje normuotoju dirbo geras mano pažįstamas dar iš Vilniaus laikų — švenčioniškis A. Bielinis, iš Ripaičių kaimo J. Maceika, iš Koliškės kaimo B. Žilėnas.

Vieną kartą iš darbo zonos grįžau šalia Klajūno. Šnekučiavomės. Prieš mus toje pat rikiuotėje ėjo lietuvis, paprastas žmogelis, o prie jo prikibęs vagiūkštis reikalavo atiduoti tabaką. Šiam atsisakius, vagiūkštis ėmė grasinti išdursiąs akis. (Tai išmėgintas čekistų metodas.) Aš jau tam vagiūkščiui rengiausi smogti, bet Klajūnas mane sulaikė: „Šis banditas priklauso Bagdanovo gaujai, tai pagal susitarimą už tai turi atsakyti pats vadeiva“. Man liepė zonoje parūpinti tris gelžgalius, vieną įduoti Dulkei, antrą Klajūnui ir trečią pasiimti pačiam. Sutarėm kito ryto 5 valandą, per duonos dalijimą, kai Dulkę parneš duoną, man užimti poziciją prie durų ir pasiruosti atremti netikėtą užpuolimą iš lauko ar iš užnugario. (Mat 17-ame barake laikėsi apie 15 vagių.) Klajūnas ketino veikti vienas, o mes su Dulke turėjome būti tik apsauga. Nustatytu laiku užėmiau Klajūno nurodytą poziciją. Reikiamus ginklus visiems buvau įdavęs iš vakaro. Kai Klajūnas, atėjęs prie vagies gultų, jį pažadino, šis pašoko su durklu rankoje. Klajūnas žaibiškai „nuleido“ ant jo dvi taburetes (šios subyrėjo į šipulius), pasiguldė jį ant grindų ir viena koja prispaudęs paklausė: „Ar galioja tau Bagdanovo susitarimas su manimi?“ Tas sukriokė: „Galioja“. Tada Klajūnas liepė kuo greičiausiai jam prisistatyti savo vadeivai ir paprašyti save nubausti. Jei Bagdanovas jo nenubaustų, Klajūnas ketino nubausti patį Bagdanovą už susitarimo nesilaikymą. Kiti vagys, visa tai girdėdami ir matydami, iš baimės apmirę nejudėjo, nes žinojo, kad Klajūnas — neįveikiamas. Klajūno draugai sekė, ar vagis prisistatys savo vadeivai ir prisipažins pažeidęs susitarimą. Bet apie tai vėliau...

Sanitarijos punkte pasiskundžiau sveikata — turėjau akmenų šlapimo pūslėje, vis skaudėjo ir kairįjį inkstą. Savo ligas šiek tiek ir perdėjau, tad buvau pasiųstas atgal į 5-o „olpo“ lignoninę, kur gydė neprasti specia-

listai. Nors gydytojai ir patys buvo kaliniai, bet sergantiems galėjo daug padėti,— sakysim, nustatyti sunkesnę ligą, kad žmogų atleistų nuo sunkių darbų. Čia gydė ir visų gerbiamas okulistas lietuvis S. Molis, iš kurio sužinojau, kad ligoninėje dirba geras karo chirurgas Smirnovas ir gruzinas Dolidzė. Per S. Molį chirurgui perdavęs iš sesers Emilės gautą stiklainį medaus, buvau paguldytas į jo ligoninę operacijai, nes šiaip dėl šlapimo pūslės akmenligės nebūčiau guldomas.

Ligoninę sudarė du barakai. Ligoniai gulėjo patogiose lovose, ant minkštų čiužinių. Prie lovų buvo net spintelės asmeniniams daiktams. Mano palatoje gulėjo ir vyskupas P. Ramanauskas. Jam buvo aukštas kraujo spaudimas ir dar kažkokie negalavimai. Su vyskupu buvo labai įdomu bendrauti, nes į įvairiausių klausinius jis visada labai protingai atsakydavo ir dar pamokydavo.

Maždaug po savaitės chirurgas Smirnovas pranešė, kad mane jau operuos. Sesele čia dirbo kaunietė med. sesuo Emilija (pavardės neprisimenu). Operacija truko apie trejetą valandų. Sveikau normaliai, bet antrą dieną po operacijos jau sėdau rašyti lietuviams laišku, ir dėl tokio lengvabūdiškumo sutrūkinėjo operacijos siūlės, ėmė kilti temperatūra. Vėl buvau nuneštas į operacinę. Ligoninėje išgulėjau apie 3—4 mėnesius, kol visai pasveikau.

Vėl dirbau felčeriu. Čia susipažinau su J. Versecuku, apsucriu vyru, kuris Vilniuje buvo suimtas su peršauta ranka Napoleono aikštėje. Jis dirbo staliumi lagerio ūkio kieme. Turėjo meninių gabumų: ant faneros elektros degikliu išraižydavo gražių vaizdų, darydavo tualetines dėžutes, talkindavo laisviems lagerio administracijos pareigūnams.

Čia dirbo ir geras siuvėjas, Nepriklausomybės metais Kaune siuvęs karininkams, net generolams, uniformas. Kai vienam lagerio pulkininkui jis pasiuvo uniformą, visi viršininkai taip jį užvertė darbais, kad šis vos spėjo suktis. Įsiteikdami jie atnešdavo ne tik maisto, bet kartais ir degtinės.

Sutikau barakuose ir jauną, protingą vyrą J. Mockų, buvusį kažkurios rinktinės štabo viršininką. Kitame lageryje kalėjo jo brolis kunigas. Ūkinėje zonoje darbavosi ir panevėžietis M. Matuzevičius. J. Mockui išvykus į darbo lagerį, J. Versecakas, M. Matuzevičius ir aš čia buvome ne tik geri draugai, bet ir susirašinėjome su

mūsų pažįstamomis lietuvaitėmis. Nemažai čia mums padėjo ir daktaras S. Molis.

Iš pirmo „olpo“ į šią ligoninę atsiųsti keli lietuviai pasakojo apie tolesnius Klajūno ir Bagdanovo žygius. Kartą Bagdanovas su tvirta apsauga atėjo į šachtų kontorą, į vyriausiosios buhalterės kabinetą; tarnautojus išsivedė jo sargyba, o jis pats, grasindamas peiliu, buhalterę išprieivartavo ir dar įsakė nepamiršti kiekvieną mėnesį jiems perdavinėti po 500 rublių. Apie tai, kas čia įvyko, liepė niekam nepasakoti — net ir savo vyrui, šachtos viršininkui. Antraip abu būsią nužudyti bet kurioje Sąjungos vietoje. Kadangi mirties bausmė buvo panaikinta, o Bagdanovas jau buvo nuteistas 25 metams, daugiau net ir administracija nieko jam negalėjo padaryti. Vaikščiodavo jis su gerais chromo batais, kurių net lagerio viršininkas neturėjo. Administracija su juo taikstėsi — mat bijojo jo draugų laisvėje.

Kartą užėjęs į vieną baraką, Klajūnas pamatė, kaip Bagdanovas, eidamas prie gruzinų, su kuriais ketino už kažką atsiskaityti, su geležine štanga į šipulius skaldė žmonių guolius. Gruzinai, labai geri Klajūno draugai, gynėsi peiliais, durklais. Į pagalbą užpultiesiems gruzinams žaibiškai stojo Klajūnas. Bagdanovo jėgos blėso. Gavęs 64 peilio smūgius, jis dar bandė bėgti į lauką, bet, perbėgęs per visą baraką, apie 300 metrų, ir peržengęs barako slenkstį, suklupo amžiams. Lagerio administracija tokia peštynių baigtimi buvo nepaprastai patenkinta. Bagdanovo kūną išvilko už sargybos posto, paguldė ant dirvono, kad matytų visi praeinantys darbininkai, net moterų brigados. Paaiškėjo, kad vienoje brigadoje dirbo laisvėje buvusi jo sugyventinė. Pamačiusi taip išniekintą ir nužudytą savo numylėtinį, ji klykė, staugė kaip vilkė, prisiekė dangumi ir žeme už jį atkeršyti.

Administracija net neieškojo Bagdanovo žudikų. Priešingai— tvarkos pažeidėjams grasindavo: „Duosim lietuviams perauklėti, jie išmokys, kaip dera tvarkos laikytis“. O be vado likusi gauja visai aptyko. Lagerio gyvenimą savotiškai pajvairino čia atvežtas austrų profesorius Polokas. Jis irgi buvo nuteistas 25 metams kalėjimo. Profesorius gyveno gydytojų barake, kur ir daktaras S. Molis. Mokslų daktaras Polokas Vienos universitete buvo grafologijos ir psichologijos katedros vedėjas. Šis mokslų daktaras buvo nuostabus tuo, kad, pamatęs bet kuria kalba parašytą laišką, pasakydavo laišk-

ko autoriaus išsilavinimą, jo amžių, praeitį ir ateitį. Tai labai visus sudomino. Nors daktaras Polokas savo išminties neskleidė, pranašystėmis neužsiėmė, bet mes per daktarą S. Molį perdavėme tris laiškus: vieną gautą iš mergaitės, esančios lageryje, antrą davė ūkininkas nuo Vabalninko Juodelė, trečią buvo parašęs studentas J. Verseckas. Daktaro S. Molio paprašytas, Polokas, peržiūrėjęs visus laiškus, nuostabiai tiksliai apibūdino kiekvieno laiško autorių. Amžiaus paklaida — ne didesnė kaip 1—1,5 metų. Socialinė padėtis įspėta tiksliai, išsilavinimas — taip pat.

Vyskupas P. Ramanauskas man paaiškino, kad Vakarų Europoje tokių mokslų esama bent keli fakultetai, o Tarybų Sąjungoje nėra nė vieno, ir apskritai ir šioje srityje, ir visose kitose mokslo srityse čia atsiliekkama, gal ištisu šimtmečiu, o gal ir dar daugiau.

ABEZĖ

Po 1949 metais padarytos operacijos 1950 metų rudeni, kaip netinkamas darbams šachtose, buvau pasiųstas su kitais prastos sveikatos žmonėmis į Abezė. Abezė — taip pat ypatingojo režimo lageris, tik čia laikomi žmonės, kurie dėl vienokių ar kitokių priežasčių yra nedarbingi, invalidai. Intos lageriuose dirbo apie 75 tūkstančiai kalinių, o Abezėje dirbančių buvo vos 25—30 tūkstančių.

Pirmame Abezės „olpe“ buvo ligoninė, iš kurios daug kalinių kasdien iškeldavo ten, iš kur niekada negrįžtama. 40-ies žmonių brigada buvo užsiėmusi vien laidojimo darbais. Kasdien į kapines gabenta po 5—10 mirusių. Nešami pro vartus jie dar būdavo persmeigiami specialiu durklu (kad neišneštų gyvų).

Iš karto mūsų etapą atvežė į 5-ą Abezės „olpą“. Dauguma žmonių čia buvo jau gyvenimo metų naštos prislėgti, bet pasitaikydavo ir jaunesnių. Čia žmonės, išmanantys stalių bei kitus medžio apdirbimo darbus, dirbo medžio apdirbimo įmonėje, vadinamajame doke. Pečkuriu čia dirbo Lietuvos kariuomenės generalinio štabo artilerijos skyriaus viršininkas generolas Žilius. Jis 1941 m. buvo pasiųstas į Maskvos aukštesniuosius karininkų kursus, o pakeliui areštuotas, nuteistas 10-ia metų lagerio. Tuo pačiu laiku į minėtus „kursus“ pasiųstas ir generolas Juodišius, paskutinytis Lietuvos ka-

riuomenės karo mokyklos viršininkas. Jam taip pat pasiskirta 10 metų kalėjimo bausmė. Likus keliems mėnesiams iki laisvės, pirmame Abezės „olpe“ jis mirė. Laidotojų brigada jį taip pat užkasė bendrame Abezės kapinių griovyje, prie kojos pririšusi fanerinę lentelę, kaip ir visiems spec. lageryje mirusiems. Čia mirė ir palaidotas L. Karsavinas, kuriam 1918 m. Lenino pasiūlyta išvykti į užsienį. Profesorius pasirinko Kauną, čia darbavosi, kol užplūdusi raudonųjų čekistų gauja jį areštavo. Jis savo dienas Abezėje baigė 1951 metais.

5-o „olpo“ doke dirbo ir atsargos leitenantas teisininkas P. Šilas, labai šviesaus proto asmenybė. Laisvalaikiu jis skaitydavo knygas, kokių tik begaudavo lagerio bibliotekoje ar iš kitų likimo draugų. O buvęs 9-o pulko kapelmeisteris Visockas čia buvo subūręs net orkestrą. Aukštas, lieknas balsingas brunetas Vabolai dainuodavo išsivertęs į rusų kalbą „Kur bakūžė samanota..“ Čia sutikau ir teisininką Dzidulionį. 5-ame „olpe“ pasišnekėdavome ir su kpt. Saunorium. Buvo čia ir daugiau lietuvių, bet ne visų pavardes jau beprisimenu.

Į šį lagerį atvykęs Vakarų Ukrainos lenkas Maksimiukas (laikęs save lenkų generolu), organizavo molinės katilinės statybą. Karkasus atstojo sustatyti ir vienas prie kito pritvirtinti įvairiausių mašinų metaliniai rėmai. Darbininkai prisinešdavo šakų, molio sienų statybai. Molis buvo kasamas čia pat. Jį permaišę, pridėję kiečių, krėsdavo metro storumo sienas. Šio pastato viduje jau stovėjo iš kažkur atvilktas garvežys. Perdenгимus ir stogą statė iš plieninių balkių. Sienas iš lauko ir vidaus užtinkavo, užlygino ir net pabalino kalkėmis. Tada po lagerio teritoriją išvedžiojo šiluminės trasas, barakuose įrengė radiatorius. Garvežį-katilinę pamainomis aptarnaudavo kaliniai. Anglys buvo labai smulkios, maišomos pusiau su pjuvenomis. Tiesa, Intos šachtos iškasdavo ir geros anglies, bet jas išveždavo kitur.

Mane Maksimiukas pasikvietė dirbti zonoje budinčiu santechniku. Darbas buvo nesunkus: pagal vyriausiojo pamainos pečkurio nurodymus zonoje atsukti arba užsukti sklendes. Čia barake gyvenau su buvusiu pulkininku, maršalo Rokosovskio armijos štabo viršininku (pavardę pamiršau). Jo brigadoje dirbo vyriausiosios kalnimo vietų valdybos prokuroras Zaicevas. Su juo retkarčiais lošdavome šachmatais, pasikalbėdavome. Zaicevas pasakojo, kad 1950 metais, prieš pat areštą, kas-

dien gaudavo duomenų apie visos šalies represuotus žmones. Iš viso jų tada buvę 45 milijonai, o iš jų 30 milijonų politinių, teistų pagal 58 straipsnį, ir 15 milijonų, teistų už kriminalinius nusikaltimus. Zaicevas komentavo: jei visoje šalyje gyvena apie 200 milijonų gyventojų, tai kas ketvirtas žmogus yra represuotas. Vadinasi, nėra šeimos, kurios nebūtų palietusi represija. Ko tuo siekia Stalinas? Jei tokio represavimo tempo bus laikomasi ir toliau, tai visa šalis netrukus taps lageriu.

Mano barake gyveno ir A. Mikoliūno 12-os žmonių elektrikų brigada, tvarkiusi visą Azebo miesto elektros tinklą. A. Mikoliūnas Smetonos laikais buvo baigęs Kauno aukštesniosios technikos mokyklos elektrotechnikos specialybę, tad savo darbą išmanė gerai. Šioje brigadoje dirbo ir latvis Rygos VEF fabriko inžinierius, kuri latvių vyriausybė dažnai siūsdavo pasisemti patirties į užsienio šalis. Šiai brigadai priklausė ir kunigas V. Vielavičius, tris universiteto kursus baigęs studentas kėdainietis L. TvariJonavičius, 1941 metais iš repatriacijos Vokietijoje grįžęs Musteikis. Kartu dirbo ir du estai: Pupsu ir Olka. Jauniausias brigadoje buvo telšiškis Chodusevičius. Patekęs čia dar nepilnų 16 metų, jis labai intensyviai mokėsi elektros mokslo gudrybių. Chodusevičius buvo gabus šachmatininkas, net stebino Maskvos žydus, laikiusius save šachmatininkais profesionalais. Ateidavo į baraką ir Dubaras, lagerio sa-viveiklos dainininkas.

1951 metais vėl susirgau. Ukrainietis kalinys Perchovka, vyriausiasis chirurgas, mane operavo.

Po poros savaičių vėl buvau laikomas sveiku. Buvau paskirtas darbų vykdytoju — miestelyje remontuodavau, rekonstruodavau butus. 50-ies žmonių brigadai vadovauti paskyrė buvusį aukštosios NKVD mokyklos viršininką pulkininką N. Komisarovą. 1918 metais buvusį pulko komisarą. Su šiuo nuoširdžiu žmogumi sutardavome visais klausimais, bet, deja, kartu dirbome gal nepilnus du mėnesius. Vienąkart mane labai nuste-bino jo keistas prašymas: parašyti ant jo net tris skundus. Atsakiau, kad tik pagyrimų galėčiau parašyti, kad ir penkis... Plk. N. Komisarovas vis tiek atnešė tris la-pus popieriaus ir ėmė man diktuoti tekstą. Taigi parašiau apie tris skirtingomis dienomis jo įvykdytus nu-sižengimus. Dabar visus tris sukurtus skundus prašė pa-sirašyti ir perduoti darbų skirstytojui, kad šis įteiktų

lagerio viršininkui papulkininkui. Aš paklausiau, ką visa tai reiškia. Tada pulkininkas atskleidė tokią paslaptį: lagerio viršininkas mokėsi jo vadovaujamoje mokykloje, yra jo auklėtinis, tad jam pačiam pas jį eiti neleidžianti savigarba, o gavęs mano sukurtus tris skundus jis privalės asmeniškai apskųstąjį iššaukti ir pasikalbėti. Viską atlikau kaip buvau prašytas. Jau kitą dieną darbų skirstytojas paskyrė kitą brigadininką, o plk. N. Komisarovas gavo pirties vedėjo pareigas. Už mano parašytus skundus pirties vedėjas stengėsi atsidėkoti — pirtyje vis gaudavau naujus švairius baltinius. O jis pirtyje turėjo atskirą kabinetą, kur ramiai galėdavo pasiskaityti knygą.

Pasak kalinių, atvykusių iš Vorkutos, pulkininkas Rokosovskis Vorkutoje taip pat padarė pirties vedėjo „karjerą“. Tie atvykėliai dar pasakojo, kad 1943 m. Vorkutoje lagerio valdžia žadėjusi laisvę į frontą einantiems ir ten sužeistiems savanoriams. Skleidė kalbas, kad į frontą einas ir plk. Rokosovskis. Į šią avantiūrą išvyko iš Vorkutos apie 60 tūkstančių žmonių.

O ukrainietis majoras, paskirtas vadovauti tų savanorių batalionui, papasakojo štai ką. Prekiniais vagonais atvežti per 4—5 km nuo fronto linijos, krūmokšnių priedangoje visi savanoriai su kalinių drabužiais ir numeriais ant nugarų buvo išlaipinti. Taip tūnojo iki paryčių, paskui pagal švilpuką 2000 žmonių batalionas buvo surikiuotas ir kas trečiam žmogui duotas šautuvas su durtuvu. Uždaviny: užimti už 4 km esančią aukštumą, kur stipriai buvo įsitvirtinę vokiečiai. Apsikasti nėra su kuo — gruntas išalęs, storokai apsnigtas. Visi privalo eiti tik pirmyn. Kas sustos, bandys grįžti, žus nuo lydinčios NKVD kariuomenės automatų ar kulkosvaidžių... Visas batalionas patraukė nurodyta kryptimi. Vokiečiai, pastebėję artėjančią neregėtą kariuomenę, lyg galvijų bandą slenkančią savo įtvirtinimų link, atidarė kulkosvaidžių ugnį. Kalinių sukrito krūvos, patį vadą prislėgė kokios keturios eilės lavonų. Po 1,5 valandos iš šio vargšų kalinių bataliono (2000 vyrų) liko septyniolika žmonių. Už tai, kad nežuvo, jie iš karto buvo nuteisti, „apdovanoti“ iš naujo po 10 metų, ir vėl atsidūrė lageryje... Toks buvo visos maršalo Rokosovskio iš Vorkutos atvežtosios armijos likimas.

Šiame lageryje susipažinau su klieriku A. Svarinsku. Jis čia buvo atvežtas bebaigiantis kunigų seminariją.

(Vėliau lageryje vyskupo P. Ramanausko išventintas į kunigus.) Dirbo ligoninėje sanitaru. Šiame lageryje buvo apie 20 lietuvių kunigų, šv. Tėvo Nuncijus, siejantis Rytų ir Vakarų bažnyčias, ir dvasinės mokyklos rektorius Javorka. Per tardymą Kijeve ištaręs „Dievo nėra!“, jis būtų buvęs paleistas. Bet kardinolas verčiau pasirinko būti nubaustas 25 metais lagerio. Kunigai jį laikė dešimteriopai svarbesniu už vyskupą. Vėliau kardinolas buvo paleistas. Per Vatikano radiją pats grįžęs į Lietuvą girdėjau šiltus jo žodžius apie kunigą A. Svarinską, pastarąjį nuteisus bolševikų valdžiai trečią kartą.

1941 m. prasidėjus karui, kai sukilęs Kaunas organizavo Lietuvos Vyriausybę, Vladas Nasevičius buvo paskirtas vidaus reikalų ministru. Bet bolševikai netrukus jį jau vežė pro Minską į Rytus... Po 10-ies metų V. Nasevičių sutikau lageryje. Jis čia dirbo buhalteriu. Kadangi abu buvome saldutiškiečiai, vieno valsčiaus, tai dažnai pasišnekėdavome. Buvo nuteistas 15-ai metų katorgos. (Atlikęs bausmę, grįžo į Lietuvą, dirbo Kaišiadorių miškų ūkio buhalteriu. Su išsaugota karininko uniforma ir palaidotas Saldutiškio kapinėse...)

Darbų skirstytojo pasiuntiniu dirbo tris humanitarinių mokslų kursus universitete baigęs judrus, veiklus, protingas vaikiną K. Lukoševičius, kilęs iš Kuktiškių.

Šio lagerio administracinis štabas buvo kolonos teritorijoje (skirtingai, negu kituose lageriuose). Štabo barake dirbo lagerio viršininkas, spec. skyriai, buhalterija, šalia darbų skirstytojo patalpų buvo operatyvinio įgaliotinio kabinetas. Vasarą patalpas remontuojant, K. Lukoševičius sumanė tų dviejų kambarių pertvaros sienoje įtaisyti vamzdelį. Abu jo galus uždengė tinku; šlapią tinką subadžius plonu virbalu ir jam išdžiūvus, kambarius išgražinus dažais, skylučių sienoje nebuvo matyti. Vamzdelis buvo įtaisytas toje kambario vietoje, kur sėdėjo pasiuntinys, netoli durų. Operatyvinio darbuotojo kambario pokalbius dabar jis galėjo girdėti netgi geriau, negu būdamas jo kambaryje. O pas operatyvinį darbuotoją, kapitoną iš zonos ateidavo užverbuotų šnipų ir pranešinėdavo apie kitus kalinius, skųsdavo juos. Jei skundiko balsas būdavo nepažįstamas, jam išėjus, reikėdavo išlįsti į koridorių ir jį pamatyti, išidėmėti. Surinktas žinias K. Lukoševičius perduodavo pirmam sutiktam patikimam lietuviui. Naujiena bema-

tant pasiekdavo apskūstuosius lietuvius, o ir kitataučius. Operatyvinis darbuotojas buvo įtaręs lietuvius turint nepaprastą organizaciją, kai ką net tardęs, bet įrodymų neturėjo. (K. Lukoševičius, grįžęs į Lietuvą, sukūrė šeimą, baigė universitetą, dirbo mokytoju Saldutiškyje.)

Ligoninėje gulėjau su anykštėnu gen. štabo kapitanu, Prancūzijoje, baigusi karo akademiją, Šalteniu. Mokėdamas prancūzų kalbą, jis išgelbėjo vieną aukštą turkų šventikų vadovą. O buvo taip. Į Maskvą atvykęs su visa šūsniimi diplomato dokumentų ir ketinęs susitikti su pačiu Stalinu (dėl Tarybų Sąjungoje gyvenančių turkų reikalų), turkų šventikas „uolių“ pareigūnų buvo pasodintas į grotuotą vagoną ir su ginkluota sargyba atvežtas į Abežę. Kelionėje turkas sunegalavo, todėl čia iškart atsidūrė ligoninėje. Niekas jo kalbos nei kelionėje, nei čia nesuprato. (Mat kalbėjo tik turkiškai ir prancūziškai.) Tik kartu palatoje gulėjęs kpt. Šaltenis suprato, kaip jis pateko ne pas Staliną, o į patį lagerį. Turkų diplomatas buvo susikrimtęs nejuokais. Vietinė lagerio vadovybė taip pat nesusigaudė, kas jis esąs ir kodėl čia atsiųstas. Skundą jie galėjo priimti tik parašytą rusų kalba. Čia kpt. Šaltenis jam buvo lyg iš dangaus atsiųstas angelas. Jis rusų kalba parašė lagerio viršininkui pareiškimą, kurį prašė perduoti Stalinui. Po kelių valandų turkų diplomata išvedė ir jis daugiau čia nebegrižo.

Šiame lageryje „pridurkų“ komandoje darbavosi radviliškietis lietuvis D. Lazauskas, labai „draugavęs“ su lagerio operatyviniu įgaliotiniu. Įsitikinę, kad jis skundžia lagerio kalinius, lietuviai, ypač V. Nasevičius, jį perspėdavo, aiškindavo, kad tokia draugystė su įgaliotiniu lietuviams netinkama. D. Lazauskas nesislėpė, net sakė, kad ir laisvėje jo buvusi tokia „specialybė“ — dirbęs saugume. Teisinosi lietuvių neskundžias, o tik kitataučius. V. Nasevičius jį auklėjo — esą nereikia skūsti ir kitataučių, nes dauguma jų taip pat yra nelaimingi žmonės.

1952 metų pavasarį mane, Čepą ir keletą kitų stipresnių vyrų iš ligoninės pervedė atgal į 5-ą „olpą“, į A. Mikoliūno brigadą. Dirbau elektriku. Brigados nariai buvo gerai pažįstami — visi lietuviai, tik du estai ir vienas inžinierius latvis. 12-os žmonių brigada gyveno me kaip viena šeima. Prižiūrėjome viso miesto elektros

oro liniją, atlikdavome elektros instaliacijos darbus. Mieste turėjome savo patalpas. Čia kasdien ateidavo ir laisvas viršininkas, kuriam priklausė visi elektros eksploatacijos darbai.

Nors į darbą eidavome su sargyba, bet mus lydintys kareiviukai žinojo, kad jokio nemalonumo neketiname jiems padaryti, tad ir mus jie saugodavo ne per stropiausiai. Čia turėjome puikiasias sąlygas išsiųsti laiškus — kur norime ir kiek norime. Vaikščiodami po kareivines, kartais aptikdavome kareiviškų batų, kuriuos, zonos batsiuvių aptaisytus, avėjome ir patys, ir dar zonos draugus apdovanodavome. Brigada buvo drausminga, tad ir lagerio administracija savotiškai mus gerbė — kaip vaikščiojantiems į miestą skirdavo ir geresnę aprangą.

Šio lagerio viršininko pavaduotoju dirbo itin padorus žmogus kapitonas Savinas. Budėjimo metu jis ateidavo į mūsų baraką ir kartais kiaurą savo budėjimo naktį žaisdavo su kaliniais šachmatais (nors administracijai buvo draudžiama su kaliniais bendrauti).

Brigadoje ant savo spintelės kunigas V. Vielavičius dažnai laikydavo šv. mišias, po išpažinties aprūpindavo ir šv. Sakramentais — komunija. Ateidavo tada ir tautiečių iš kitų brigadų.

1953 metų kovo pradžioje radijo taškai pranešė apie baisią Tarybų Sąjungos „nelaimę“ — mirė Stalinas! Buvo tokių, kurie, ir savo ausimis girdėdami šią naujieną, nenorėjo tikėti. Bet daugumos veidai staiga nušvito, pasipuošė prasmingomis šypsenomis. Ir į darbą žmonės ėjo dabar linksmesni. Lagerio vyriausiasis operatyvinis įgaliotinis, matydamas džiūgaujančius kalinius, stovėjo įtūžio perkreiptu veidu. Jo skausmą visi gerai suprato, bet vis tiek nė vienas negalėjo paslėpti savojo džiaugsmo. Tiesa, savo akimis mačiau Stalino ašarojantį gruziną pulkininką. Matyt, Stalino laikais jis nebūgali pagyveno ir tik per jo klaidą buvo „apdovanotas“ 25 metais.

Dabar spėliojome savo ateitį: vieni sakė, kad greitų pasikeitimų nesulauksime, kiti gana šviesiomis spalvomis piešė mūsų ateitį. O Maskvos žydai zonoje būriavosi ir kažką aiškinosi. Jų veidai buvo ramūs ir viltingi. Visada žinodavome: jei Maskvoje yra kokių naujienų, žydai ima buriuotis.

VĒL INTOJE

Intos šachtoms pritrūkus darbo jēgas, 1953 metu kovo pabaigoje gydytoju komisija rīko žmones iš Abezo darbams Intos šachtose, statybose. Kelis šimtus žmonių (ir mane) atgabeno į Intos 5-ą „olpą“, iš kurio anksčiau buvome išvažiavę. Kitą dieną mus išvežė į 6-ą „olpą“ — 12 šachtoje. Iš pradžių man, kaip statybos technikui, darbų skirstytojas patikėjo statybos brigadą. Brigadoje buvo apie 60 žmonių. Mirus Stalinui, darbininkams už darbą ėmė mokėti pinigus. Maža to, išdirbusiems 121 procentą nustatytos normos, buvo mokamas ne tik atlyginimas, bet ir už vieną darbo dieną užskaitomos trys dienos priteistojo termino! Taigi daugelis panoro ir daugiau uždirbti, ir sutrumpinti priteistąjį terminą. O mūsų didelė brigada negaudavo pakankamai medžiagų. Žmonės stoviniavo, lūkuriavo, jų kantrybė seko. Brigados pasiūstas, ėjau pas abiejų šachtų statybos viršininką I. Bubnovą. Mano rango žmonių jis nepriimdavo. Tokius reikalus turėdavo tvarkyti žemesni pareigūnai. O jie nieko mums nepadėjo. Kada pagaliau gavau galimybę į jį kreiptis, jis nenorėjo manęs nė klausyti ir parodė duris. Įdūkęs žaibiškai griebiau pasitaisyti kėdę ir užsimojau virš jo galvos. Viršininkas, matyt, išmanė plėšikų įstatymus, nes tuoj pat pašoko ir pakėlė aukštyn rankas. O mušti kapituliavusį žmogų nedera. Kėdę nuleidau. I. Bubnovą paprašiau sėstis. Tada paaiškinau, kad, jei neįmanoma mūsų aprūpinti medžiagomis, tai tegu mane iš brigadininko pareigų atleidžia, nes atsakyti už 60 žmonių likimą nesiimu. Statybos valdybos viršininkas mano prašymą patenkino. Likau eiliniu darbininku. Už tai jam buvau dėkingas.

11—12 šachtoje vyko požeminės ir antžeminės statybos. Požemine statyba rūpinosi šachtų viršininkas Fedotovas, o antžemine — I. Bubnovas. Vyriausiasis inžinierius buvo Maršalas, o dar dirbo ir vienas laisvas darbų vykdytojas. Išskyrus Maršalą, nė vienas jų neturėjo aukštojo išsilavinimo. Čia reikėjo gerų specialistų, o iš tiesų viskas dirbta savo išmanymu. Pamainomis požeminėje statyboje dirbo 2000 žmonių ir antžeminėje tiek pat. Matydamas tą netvarką, I. Bubnovas pagal spec. paskyrą iš kito lagerio išsikvietė gerą specialistą lietuvių inžinierių K. Brunių ir paskyrė jį vyriausioju antžeminių statybų darbų vykdytoju. Inžinierius K.

Brunius gerai išmanė statybų reikalus, tad suprato, kad vienas negalės aprėpti visų statybų. Taigi prie svarbesnių objektų jis paskyrė dešimtininkais kalinius diplomuotus inžinierius: katilinės kompleksui — J. Zupkų, mašinų pastatui — estą Saarmet, kitiems objektams — ukrainietį statybos techniką Pismeniuką, J. Gorodecką, Krikščiūną (ar Kriaučiūną). Pats K. Brunius prižiūrėjo betono mazgą, mechanines dirbtuves, 3-jų aukštų rūšiavimo pastatą, didžiulės talpos (300 m³) vandens rezervuarus. Kai kurioms statyboms pritrūko kvalifikuotų vadovų.

Dar valdybos viršininkas pasiūlė K. Bruniumi pasiskirti sau patikimą pavaduotoją. Kai K. Brunius pasiūlė mano kandidatūrą, I. Bubnovas atsakė, kad aš esąs tikrų tikriausias banditas. Bet K. Brunius apgynė argumentuotai savo pasirinkimą.

Man buvo pavestas paskyrų tvarkymas, lauko šiluminės trasos, ventiliacijos kompleksas. Ėmiau suktis kaip įmanydamas, nes nenorėjau apvilti K. Bruniaus ir apsijuokti.

Pirmiausia pasirinkau K. Bruniaus ir savo asmenine apsauga. Tariausi su ats. ltn. mokytoju P. Maksimavičiumi, apie kurį telkėsi stipriausi ir narsiausi lietuviai. Taigi P. Maksimavičius atrinko apie 50 stiprių vyrų. Jiems buvo užrašoma ne mažesnė kaip 121 procentų išdirbio norma, nors gamyboje jie ir nedalyvavo. O mes buvome saugomi tų vyrų ne tik darbo metu, bet ir barake. (Pastaraisiais metais P. Maksimavičius gyveno Tauragėje.)

Darbe jie stebėdavo retkarčiais užsimezgančius tarp mūsų ir darbininkų kivirčius, nesikišdavo ir laukdavo mūsų sutarto ir tik jiems vieniems žinomo ženklo. Pavyzdžiui, jei kairę ranką nueidamas užsidėčiau ant spando ir nusiimčiau kepurę, jie žinotų, kad nusikaltėliui dera nuimti galvą; jei nueidamas kairę ranką uždėčiau sau ant sėdynės, vadinasi, nedorėlį verta pakasyti“. O jei bausti nereikia, sutartą ženklą parodau dešine ranka arba nieko neparodau. Ši grupė labai efektyviai gynė lietuvius (šiam lageryje — nuo ukrainiečių).

Įvairių tautybių kiršinimą skatino pati administracija. Mat bijota kalinių vienybės, jų bendro pasipriešinimo administracijai, sukilimų. Sakysim, operatyvinis darbuotojas, kažkuo kaltindamas ukrainietį, būtinai stengdavosi įrodyti, kad jį išdavė lietuvis, o tardomam lie-

tuviui būtinai leisdavo suprasti, kad ji įskundė ukrainietis. Vienąkart tikrai pavyko abi šias tautybes sukiršinti iki kautynių. Lietuvių ir ukrainiečių šiame lageryje buvo daugiausia. Susikivirčiję jie apsiginklavo geležgaliais, peiliais, užsidarė barakuose ir net tris dienas nėjo į darbą. Nors žlugo gamybos planai, lagerio administracija (viršininkas — papulkininkis Samoliukas, režimo viršininkas — majoras Razovas), stiprios sargybos lydima vaikščiojo po barakus, matė net poilsio metu budinčius apsiginklavusius kalinius ir visa tai toleravo, net laidė replikas, turėdami tikslą vienus prieš kitus sukiršinti, kad kuo greičiau prasidėtų kraujo praliejimas. O tada jie po kautynių įvykius aptartų. Juk susiskaldžiusius kalinius administracijai lengviau valdyti.

Bet atsirado ir lietuvių, ir ukrainiečių blaiviai mąstančių. Įtampos dienomis visi įsitikino, ko siekia lagerio administracija: buvo aišku, kad, leisdama trečią dieną nedirbti maždaug 9000 darbininkų, tai toleruodama, ji skatina tarpusavio žudynes, kraujo praliejimą. Tada ukrainiečiai ir lietuviai ėmė siųsti vieni pas kitus delegatus, padavė vieni kitiems rankas ir sutarė streiką nutraukti, barakų barikadas išardyti. Sutartą valandą visi susirinko į šachtas, prie savo darbų. Administracija tokia konflikto baigtimi buvo nelabai patenkinta, o lietuviai ir ukrainiečiai po tokio išbandymo susivienijo.

Darbo dabar turėjau be galo daug: sutvarkyti šūsnis paskyrų, pagal kurias 4-iems tūkstančiams žmonių, dirbančių abiejų šachtų antžeminėje statyboje, buvo skaičiuojami atlyginimai. O kadangi darbo norma lemdavo ir termino trumpėjimą bent tris kartus, šiuos dokumentus tvarkydavau kartu su brigadininkais. Rūpinavausi statybinėmis medžiagomis. Be viso to, buvau atsakingas už lauko trasų bei ventiliacinio šachtos korpuso sujungimą su 12-a šachta. Čia savo žinioje turėjau 350—400 žmonių. Pagal projektą reikėjo pastatyti apie 100 metrų ilgio korpusą. Žinojau, kokie sudėtingi technologijos reikalavimai yra statant šaltyje (— 40 laipsnių). Visų jų čia įvykdyti buvo neįmanoma, be to, spaudė ir terminai. Tad teko gerokai pasukti galvą ir rizikuoti. Jei statyba nepasiseks, viskas suluš, sugrius, sužalosiu daugybės žmonių gyvenimą, pakenksiu K. Bruniaus autoritetui. Dėl to nutariau, jam apie savo sumanymą nieko nesakęs, čia atlikti kartu ir techninį ban-

dymą, viską atlikti žaibiškai, be papildomų aiškinimų, be jėgų perdislokavimo.

Kai galų gale po sunkių rizikingų darbų tinkuotojų brigada iš vidaus ventiliacijos korpusą išstinkavo ir nubalino kalkėmis, kai gegužės mėnesį aukšta Maskvos komisija išgirdo, kad darbą žadu baigti dviem savaitėm anksčiau numatyto termino, visi buvo nepaprastai patenkinti.

Stalinui mirus, kaliniai ėmė drąsiau reikalauti žmoniško elgesio su jais. Po lietuvių ir ukrainiečių konflikto draugiški kalinių santykiai stiprėjo. Kartą štai kas atsitiko. Sargybos viršininkui šovė mintis iš darbo grįžtančiai 4000 žmonių miniai duoti komandą „sumažinti žingsnį!“ Oras buvo šaltas, vėjuotas, žmonės pavargę, norėjo kuo greičiau pasiekti šiltus barakus. Sargybos viršininkui dar kartą įsakius sumažinti žingsnį, kai kurie ukrainiečiai paragino pirmose gretoseėjusius draugus visai sustoti. Į jokią sargybos viršininko komandą minia visai nereagavo ir pareikalavo į vietą iškviešti prokurorą. Visa kolona buvo apsupta automatais ginkluotos sargybos. Kai kurie kaliniai pasikėsino į sargybos automatus, bet bematant sukomanduota sargybai atsitraukti per 10 metrų. Kaliniai grasino sargybai, kad jų likimas bus kaip jų vado Berijos. Pagaliau atvykęs lagerio viršininkas papulkininkis Samoliukas aiškinosi, kad prokuroras kažkur išvykęs ir prašyte prašė kalinių neiti kokiu tik nori žingsniu, net žadėjo sargybos viršininką nubausti. Kadangi lagerio viršininkas tikrai buvo gan neblogas žmogus, kaliniai pasitarę nutarė jo paklausti. Daugiau sargyba iš kalinių taip nesityčiojo.

Taigi. Gal nesityčiojo „taip“, bet tyčiojosi „kitaip“. Dar vienas atsitikimas. Į baraką įėjus kokiam laisvam pareigūnui (kad ir paprasčiausiam prižiūrėtojui), visi kaliniai privalėjo atsistoti. Kartą čia įėjus operatyvininkui (vyresniajam leitenantui), lydimum dviejų prižiūrėtojų, visi kaliniai atsistojo, o vienas rusas, tarnavęs gen. Vlasovo kariuomenėje kapitonu, kažką tvarkėsi prie savo spintelės ir į tvarkdario komandą „Stot!“ nekreipė dėmesio. Operatyvininkas, priėjęs prie buvusio kapitono, paklausė, ko jis neatsistojo. Kapitonas atsakė: „Dėl ko aš turėčiau stoti? Juk vyresnis prieš jaunesnį neprivalo stoti. Tu — vyresnysis leitenantas, o aš — kapitonas“. Operatyvininkas užsirūstinęs pasakė: „Ty vlasovec“. Kapitonas atsakė: „Aš vlasovietis, o

tu — Berijos išauklėtas šunsnukis, bet tavęs niekas ne-nubaudžia, tu ir toliau vis tyčiojiesi iš liaudies!" Matyt, operatyvininkui šie žodžiai pasirodė teisingi, nes kaliniui karcerio nepaskyrė.

VERGOVĖ EINA Į PABAIGĄ

Jaučiau, kad 1954 metų pabaigoje turėjo baigtis mano kalinimo terminas. Iš anksčiau kalinimą baigusiujų buvome girdėję, kad teistų pagal 58 straipsnį namo neišleidžia, palieka tremčiai iki gyvos galvos. Butu neap rūpina, o barakuose gyventi dar blogiau negu lageryje: ten viešpatauja girtuoklystės, vagystės, muštynės (mat ten sulindę visokiausio šlamšto, gyvenimo atmatų). Pasikalbėjęs su K. Bruniumi, nutariau (jei neišleis važiuoti namo) statytis Intoje namą. Jis suprojektavo man nediduką 3-jų kambarių su virtuve ir sandėliuku namą. Pagal tą projektą dailidės surentė karkasą, staliai padarė langus, duris. Viskas paruošta gulėjo šachtose.

Vieną 1954 metų vasaros vakarą prie įėjimo į lagerį grįžusiems iš šachtų kaliniams spec. dalies viršininkas įsakė tuoj pat nusiplėšti nuo nugarų numerius, o zonoje — išplėšti langų grotas. Ir laiškus leido rašyti ne po du per metus, o kiek kas nori. Šis pasikeitimas daugeliui buvo keistas, nesuprantamas. Kai sulaukėme žmonių, atvežtų iš Norilsko lagerių, viskas paaiškėjo. Pasirodo, išsigąsta kalinių pasipriešinimo Norilsko aukso kasyklose.

Čia dirbo apie 90 tūkstančių kalinių. Mirus Stalinui ir įvykdžius mirties bausmę Berijai, kaliniai ryžosi kovoti už žmoniškesnes gyvenimo ir darbo sąlygas. Įvairiais būdais palaikydami ryšius (net krosnių dūmais perduodami kitiems lageriams ženklus), nutarė surengti visuotinį kalinių streiką ir nėjo į darbus kasyklose veik visą mėnesį. Be to, iš zonos pašalino visą administraciją. Stiprūs būriai užėmė pozicijas prie vartų, kad neišiveržtų kariuomenės daliniai. O administracija visą lagerį apsupo automatais, kulkosvaidžiais ginkluota kariuomene. Zonoje budėjo kaliniai, o už zonos parengtyje buvo karinė sargyba. Į lagerį įleisdavo tik kalinių sargybos lydimą tiekimo viršininką išduoti maisto produktus. Zonos sandėlių kaliniai patys nelietė, buvo drausmingi. Išdavusį maistą viršininką ta pati sargyba iš-

lydėdavo pro vartus. Palei tvoras kaliniai iškasė apkasus.

Visi laukė atvykstant vidaus reikalų ministro, bet atvyko tik aukšto rango pareigūnai, neva ministro įgaliotiniai. Šią komisiją kaliniai išleido, patikrino įgaliojimus, kitus dokumentus ir įsakė išeiti — su šiais įgaliotiniais atsisakyta vesti derybas. Po keleto dienų atvyko vidaus reikalų ministro pavaduotojas. Bemaž visi kalinių tarybos reikalavimai buvo patenkinti.

Taigi tik dėl šio sukilimo ir kituose lageriuose įvyko pasikeitimų: kalinimo įstaigų administracija bijojo, kad streikai neišplistų po visus lagerius (o juk jais tada buvo nusėta visa Tarybų Sąjunga).

Intos lageriuose kalėjo apie 100 tūkstančių žmonių, vien lietuvių priskaičiavome čia apie 8—9 tūkstančius. Palengvėjus lagerio režimui, atsirado fantazuotojų, planavusių ateities organizacijas. Tie svajotojai skirstėsi į „raudonuosius“ ir „mėlynuosius“. Kai kas net fantazavo pastatyti naują Lietuvos sostinę, pavadintą Romuva... Atsirado čia ir saugumo organų užverbuotų, patikėjusių čekistų pažadėta pasakiška laime laisvėje.

Aktyviausi tokių idėjų skelbėjai intelektualumu nepasižymėjo, greičiau tai buvo paprasčiausi karjeristai. Rimtesni žmonės į tokią „veiklą“ žiūrėjo skeptiškai, nemanė ją esant perspektyvią. Ir iš tikrųjų, bet koks susiskaldymas, tarpusavio trintis tada vedė ne į laisvę, o garantavo sėkmingą saugumo „žūklę“. Veik kiekvienas šiuo keleliu pasukęs, pasak patarlės, „vijosi zuikutį, bet pateko į meškos nagus“.

Dar prisimenu čia išgirstą skaudžią vieno ukrainiečio, penkių vaikų tėvo istoriją. Po karo jis neturėjo kuo maitinti vaikų. Kolūkiui nupjovus kviečius ir jau ruošiantis dirvą užarti, jis nuėjo pasirinkti nukritusių varpų. O varpų būta nemažai — netrukus jis jų prisirinko aštuonis gorčius. Bet kažkas vargšą įskundė pirmininkui. Šis pasiuntė įgaliotinį, atėmė surinktus 8 gorčius kviečių varpų, tardė ir nuteisė jį aštuoneriems metams kalėjimo. Lageryje šis žmogelis gaudavo kasdien po kilogramą duonos. Jis taip mylėjo savo vaikus, kad prašė lagerio viršininką bent 600 gramų jos leisti sudžiovinti ir pasiųsti vaikams. Viršininkas nesutiko, neleido šito jam daryti ir „nuramino“ nelaimingą tėvą, kad jo vaikais pasirūpins vietinė valdžia. Ir šis vargšas žmogelis buvo nuteistas pagal 58 straipsnį, kaip politinis nusikaltėlis, kėsinęs į Tarybų Sąjungos ekonomiką...

Sutikau čia architektą Borutą, rašytojo K. Borutos brolių, „apdovanotą“ 25 metais. Mechaninėse dirbtuvėse šaltkalviu dirbo inžinierius V. Seliokas. Ligoninėje felčerio pareigas ėjo gydytojas D. Matutis, mokėsis kartu su garsiu profesoriumi Kiauleikiu. Šios ligoninės vyriausiasis gydytojas rusas kartą vienam ligoniui nustatė neteisingą diagnozę, o felčeris Matutis jam paprieštaravo — į ligos istoriją įrašė savo diagnozę. Ligonis vis tiek buvo gydomas pagal vyriausiojo gydytojo nustatytą diagnozę ir mirė. Kai vyriausiosios sanitarinės vadovybės komisija atlikusi ekspertizę, nustatė, kad teisus buvo felčeris Matutis, o ne vyriausiasis gydytojas, juos sukeitė pareigomis. Kadangi pažemintasis buvo laisvas, tad išvažiavo kitur darbo ieškotis, o Matutis čia liko vyriausiuoju ligoninės gydytoju.

1954m. rugsėjo mėnesį (rodos, 11 dieną) darbų skirstytojas man pasakė, kad kitą dieną eičiau ne į darbą, o į buhalteriją atsiskaityti, nes kalnimo terminas baigėsi ir esu paleidžiamas į laisvę. Visą vakarą vaikščiojau po barakus, atsisveikindamas savo likimo brolius. Ir pats žinojau, ir visi draugai tvirtino, kad iš Intos manęs neišleis, o paliks čia, kaip ir visus kitus, iki gyvos galvos. Pasirinkimo čia nebuvo. Rytojaus dieną turėjo mane iš lagerio išvaryti. Atsisveikinau ir su K. Bruniumi. Jei paliks čia, nutariau statyti namą, kad turėčiau kur gyventi. Ir inžinierius K. Brunius žadėjo išleistas ateiti pas mane gyventi.

Ir menkiausias kalinio gyvenimo pasikeitimas kelia rūpesčių, o šis pasikeitimas privertė apmąstyti nueitą 10-ies metų kančių kelią, negrįžtamai išbrauktus iš gyvenimo gražiausius jaunystės metus. Klasiko žodžiais tariant, „Nepatekės saulė iš vakarų, nesugrįš Nemunas iš marių...“

TREMTIS IKI GYVOS GALVOS

1954 m. rugsėjo 12 dienos rytą man liepta grąžinti patalynę, atsiimti iš sandėlio asmeninius daiktus, buhalterijoje atsiskaityti ir iš lagerio išeiti. Daiktų veik neturėjau. Persirengiau švaresnius lagerio drabužius. Buhalterijoje už darbą man priskaičiavo 1600 rublių (mat pastaruosius metus kaliniams mokėta už darbą). Iki sargybos su pinigais mane palydėjo prižiūrėtojas. Matyt, bijojo, kad pinigų nepalikčiau likusiems drau-

gams, o kaliniams pinigų turėti buvo draudžiama. Išleido ne pro vartus, kaip kasdien einant į darbo zoną, o per sargybos koridorių. Paėjau iki keliuko apie 50 metrų, sustojau, apsidairiau — jokios sargybos, niekas nelydi!.. Apžvelgiau barakus, kur liko gražiausios jaunystės dienos ir daug patikimų draugų. Ir apėmė keistas jausmas. Svarsčiau taip: kadangi namo važiuoti neleidžiama, tad ar sulauktoji laisvė bus kuo geresnė už turėtą nelaisvę? Bet pasirinkimo nebuvo. Pėsčias nužygiavau į Intos miestelį. Susiradau komendantūrą. Čia vyr. leitenantas išdavė pažymą, kad kas nepalaikytų manęs bėgliu, dar davė pasirašyti, kaip ir kitiems, jau atspausdintą raštelį — kad iki gyvos galvos privalėsiu gyventi Kožvinskio rajone, neturiu teisės niekur iš čia išvažiuoti. Pasą parodė, bet nedavė: jis gulės komendantūroje, kur kartą per mėnesį privalėsiu prisistatyti atsižymėti.

Kadangi gyventi neturėjau kur, man liepė eiti į bendrabutį. Tai buvo toks pat barakas, kaip ir lageryje, o tiesą sakant, čia buvo dar blogiau, nes viešpatavo baisi netvarka. Ant gultų žmonės miegojo kur kam patinka. Girti rusai prisivedavo „panų“, pešdavosi tarpusavy ir vyrai, ir vyrai su moterimis — naktį virš galvos prašvilpdavo kerziniai batai. Kartais grįžęs nerasdavai savo daiktų, bet nebuvo ko paklausti, kas juos paėmė. Porą naktų čia pernakvojęs, nutariau dairytis ramesnio būsto.

Anksčiau paleistas iš lagerio S. Malinauskas apie kilometrą nuo Intos buvo pasistatęs namuką. Tiesa, jis jau buvo priėmęs linksmą, sąmojingą raseinišką mokytoją Mykolą (pavardės neprisimenu), bet, atjausdamas kitą, priėmė gyventi ir mane. Persikrausčiau tuojau pat. Buvome vieno likimo, turėjome tuos pačius tikslus.

Ta rudens diena buvo nuostabiai graži. Vasaros čia apskritai nebūna: baigiasi pavasaris — prasideda ruduo. Išėjau į kiemą, atsiguliau aukštiekninkas ant samano tundros žolyno ir stebėjau, rodos, tik ką pasirodžiusią ir jau sėdančią saulę. Ji buvo panaši į didoką raudoną kamuolį, prisigėrusį nelaimingų šio krašto žmonių kraujo. Juk visas kelias nuo Kotlaso iki Vorkutos ir Kolmerių priklotas nekaltų žmonių lavonų, po kiekvienu geležinkelio pabėgiu čia „ilsisi“ bent 2—3 žmonės... Užmetęs rankas už galvos, svarsčiau, kaip gyventi toliau, nuo ko pradėti, ko imtis.

Netrukus iš darbo grįžo šeimininkas su žmona ir Mykolas, tad už stalo su bičiuliais toliau planavau savo gyvenimą. Pasisakiau (jei tik rasis galimybių ir jėgų) ketinąs statyti namą, kad turėčiau kur gyventi ir galėčiau priglauti kitus tremtinius, tautiečius. Mano sumanymui visi pritarė — juk visi lietuviai taip daro.

Namo statybai reikės nemaža pinigų, tad būtina rasti gerai apmokamą darbą. Jau kitą dieną žiemiškai pasnigo. Išėjau į kelią ir svarsčiau, į kurią pusę traukti darbo ieškotis: ar į miestą, ar ten, iš kur neseniai išleido į tariamą „laisvę“. Sutikau iš statybų grįžtantį buvusį savo viršininką I. Bubnovą. Jis kvietė niekur kitur darbo neieškoti ir ateiti dirbti pas jį — žadėjo pavesti man vakarinio Intos miestelio statybas. Neatsisakiau to pasiūlymo. I. Bubnovas tuojau nusivežė mane į vyriausiąją valdybą ir reikalavo iškart apiforminti vakarinio Intos miestelio statybos dešimtininku. Bet kad rū skyriaus viršininkas Bubnovui priminė, kad jo žinion duota naujų specialisčių komjaunuolių, baigusių technikumus ar institutus, tad iš buvusių kalinių tarpo statybininkų nederėtų ieškoti... Bubnovas atsakė pakeltu tonu esą tos specialistės tinkamos tik lovoje, o ne vadovauti statyboms. Ir pridūrė: „Jei neapiforminsi mano siūlomo žmogaus, gali eiti pats vadovauti statyboms, o aš pasistengsiu rasti kitą darbą“. Jo statybos esančios ne vaikų darželis, ten dirbą žmonės, praėję ir vandenį, ir ugnį, juos privalu pažinti, mokėti su jais elgtis, sutarti, tik tada jie gali pajudinti kalnus...

Po šio pokalbio buvau apiformintas darbininku ir paskirtas vadovauti minėtoms statyboms. 1954 m. rugsėjo 18 d. pradėjau darbą. Vakariniam miestelyje reikėjo pastatyti keturis keturių aukštų gyvenamuosius namus po 48 butus, kitoje zonoje — gaisrininkų depą, atvesti į 11—12 šachtą 12-os kilometrų ilgio vanden tiekį. Padėjėja, dešimtininke man priskyrė jauną specialistę, tik ką baigusią institutą. Jai pavedžiau raštinės darbą — tvarkyti paskyras ir prižiūrėti priešgaisrinio depo statybą. Mergaitė dirbo stropiai. Į kalinių zonas eidavau daugiau pats. Darbininkų iš lagerių duodavo tiek, kiek galėdavau sutalpinti. Prie namų statybos turėjau 600 žmonių, priešgaisriniame depe — 150, be to, buvo priskirta 150 laisvų tremtinių. Jie atlikdavo darbus, kurių negalima buvo patikėti kaliniams, saugomiems griežtos sargybos. Nemaža dalis kalinių buvo kvalifikuoti statybininkai, turintys nemažą patyrimą

bei tinkamą išsilavinimą dar iš laisvės dienų. Su jais tik derėjo lanksčiai susitarti, o darbo mokyti nereikėjo — neretai jie patys pasiūlydavo gerų idėjų.

Namų statybos techninė dokumentacija buvo parašyta Leningrade, bet geologinių tyrimų čia nedaryta. Iškasus visiems keturiems pastatams 2,8 m. gylio duobes, baigėsi išalo sluoksnis, bet atsirado plaukiantis smėlis, ant kurio juostinių pamatų dėti buvo neįmanoma, o ir pagal statybos normas draudžiama. Sušaukiau komisiją, kuri ištyrė, kad plaukiantis smėlis tyvuliuoja iki 17 m gylio, o toliau prasideda uola. Inžinieriaus K. Bruniaus pasiūlymu, komisija nutarė iki uolos statyti monolitinius gelžbetoninius poliūs. Vienam namui tokių polių reikės 121. Iškilė problema — kaip plaukiančiame smėlyje iškasti duobes poliams. Ir čia priimtas originalus K. Bruniaus pasiūlymas. Trumpai nusakyti jį galima taip. Daryti 4X4 m dydžio ir 4 m aukščio vandens nepraleidžiančias dėžes, jas, kasant gruntą, leisti žemyn, viršum jų kabinti kitas ir taip eiti iki uolos. Gruntą semti kibirais ir statinėmis, kranais „Pioner“ statines kelti į viršų. Dar prie kiekvienos kasamos daubos turi stovėti po du vandens siurblius, kurių vienas be paliovos traukia vandenį, o antras — atsarginis (mat siurbliui sugedus kiltų pavojus prigerti dauboje esantiems darbininkams). Pasiėkus uolos sluoksnį, tuojau pat įsikertama bent per 20 cm į uolą, skubiausiai nuleidžiama paruošta armatūra, klojimai ir betonas. Mat, uždelsus bent pusvalandį, gali niekais nueiti visas darbas — daubą vėl užsemtų smėlis su vandeniu. Buvo duoti penki kranai, 12 galingų vandens siurblių, pakankamai tinkamos miško medžiagos. Vyriausioji valdyba buvo įsakiusi betono gamyklai, kad, man pareikalavus betono, visus tiekimus šachtoms nutrauktų ir ne vėliau kaip per 30 minučių pristatytų betono į vakarinio miestelio statybą. Be pertrūkio semiamo plaukiančio smėlio vis mažėjo jis atsiskyrė nuo viršutinio išalusio sluoksnio. Išalęs 2,5—3 m sluoksnis po statomu namu liko pakibęs ore. Ir kranai stovėjo, ir žmonės dirbo lyg ant tilto. Apačioje žiojėjo 2—3 m tuštuma. Visa buvo panašu į negirdėtą neregėtą pasaką. Apsauginiai įtvirtinimai, poliai (kolonos) ten turėtų stovėti ir šiandien. Monolitinius poliūs 2,5 m gylyje sujungė monolitine armuota sija, ant kurios buvo betonuojami pamatai. Kai pavasari atšilęs gruntas sukrito, liko gatavi rūšiai.

Gyvenau vis dar pas S. Malinauską. Darbovietė nie-

ko geresnio man negalėjo pasiūlyti. Maža čia buvo butų. Ėmiau statytis namą. Vietą pasirinkau už ligoninės. Čia jau anksčiau buvo pasistatęs namą Laurinavičius, kiti lietuviai. Šiame rajone arčiau upės statėsi vieną gyvenamąjį namą inžinieriai V. Seliokas ir Boruta (rašytojo brolis). (1956 metais paleistas, inžinierius Boruta grįžo į Rokus, prie Kauno, o inžinieriui V. Seliokui neleista grįžti į Lietuvą. Jis apsigyveno Daugpilyje.) Atsivežiau jau anksčiau suręstą ir šachtose stovėjusį karkasą, nusamdžiau darbininkus ir ėmiausi statybų. 1955 metus sutikau jau savo name. Pasistačiau ir ūkinį pastatą kurui laikyti, o vieną kambariuką (maistui laikyti) iškalčiau grindinėmis lentomis, nes maisto iš karto nusipirkdavome daugiau: sviesto — visą dėžę, rūkytų dešrų — maišą ir pan. Maisto produktų Intoje tada gaudavai daugiau negu Ukrainos ar Lietuvos miestuose.

Iš karto su manimi apsigyveno tinkuotojas J. Baltrušaitis. Abu gyvenome viename kambaryje. Netrukus į kitą kambarį priėmėme išėjusias iš lagerio tris lietuvaites: S. Galatiltaitę (grįžusi į Lietuvą gyveno Klaipeidoje), P. Skirelytę (vėliau gyveno Anykščiuose) ir kretingiškę Janutę (pavardės neprisimenu). Sekmadienias pas mus ateidavo kunigas laikyti pamaldų. Susirinkdavo iki poros šimtų žmonių. Pamaldas laikydavo kunigas K. Vasiliauskas (dabar Vilniaus Arkikatedros klebonas), Semaška, Krūvelis, Meldažys (mane čia ir sutuokęs) ir kiti.

Lietuviai rengdavo pas mane literatūrinius vakarus, buvome surengę „girtuoklio teismą“, kuriam pirmininkauti teko man. Į tokius vakarus čia kas savaitę susirinkdavo po 50—70 žmonių, kiek tik tilpdavo.

Po gero pusmečio, bendromis lietuvių pastangomis Intoje pastačius bažnyčią (klebonu buvo kunigas Krūvelis), pas mane pamaldos nebevyko. Už kelių mėnesių ir mergaitės susirado patogesnę būstą, arčiau savo darboviečių. Tada pas mane atsikėlė iš lagerio paleistas inžinierius K. Brunius. Čia atvažiuodavo ir jo žmona su dukra. Gyvenome ramiai, priiminėjome svečius. O jų kasdien sulaukdavome gausiai. Dažnai čia lankydavosi Jonas Vokietaitis, A. Vibrantis, inžinierius J. Gorodeckas, Kriaučiūnas ir gydytoja Narbutaitė (vėliau sukūrę šeimą gyveno Lentvaryje), V. Ramanauskas, P. Narbutas, J. Maceika (jo žmona Ona Gimžauskaitė žuvo, sudegė mano sesers Elžbietos name, 1947 m. balandžio 14 d. sribų uždegtame padegamosiomis kulkomis). Už-

eidavo ir B. Žilėnas iš Kalitiškės kaimo. Pamokanti ir jo gyvenimo istorija. Jis buvo neturtingos daugiavaikės šeimos tėvas. Kirdeikių klebonui Komarui pagailo bėdijančios jo šeimos: jis davė du centnerius rugių duonai išsikepti. Stribų suimtas, B. Žilėnas papasakojo tardytojui, kad jį šelpė klebonas. Tada areštavo ir kleboną, apkaltino banditų šeimos rėmimu ir nuteisė 10-iai metų...

Atvykęs į Intą, dirbdamas ėmiau dar ir mokyti. Aukštosios technikos mokyklos Vilniuje nebuvo spėjęs, baigti, o dirbant statybose vadovaujama darbą, reikėjo turėti diplomą. Nors truputį ir pavėlavęs, visus pavijau ir 1955 metais apgyniau diplominį darbą „14 butų gyvenamasis namas“. Darbą komisiją įvertino labai gerai. Dėstytojų čia buvo ir kompetentingų, išmanančių. Paskaitos vykdavo tris kartus per savaitę po 3 valandas.

Intoje vis daugiau rasdavosi plėšikų, žmogžudžių, vidury dienos gatvėje dažnai žmogų apiplėšdavusių, nurengdavusių. Milicininkų mieste buvo mažai, o ir tie nesirodydavo. Savo akimis mačiau, kaip vieną į universmagą einantį žmogų du vagys paėmė už parankių ir, pademonstravę savo modernius durklus, įsakė į bandito kišenę įdėti laikrodį, nusivilkti švarką (jį paėmė priekyje ėję du banditai), nusimauti kelnes, batus. Taigi per kelias minutes gražiai apsivilkęs žmogus liko su apatinėmis kelnėmis ir basas. Bijodami plėšikų, lagerio kardininkai, operatyviniai darbuotojai, eidami į parduotuvę, persirengdavo senais vatiniiais drabužiais, kad šie jų neatpažintų. Aš nešiodavausi aštrią, specialiai nukaltą finką. Į darbą važiuodavau su tarnybine 2,7 tonų savivarte, o į miestą stengdavausi vienas neiti. Vieną sekmadienį, apsivilkę geriausiais kostiumais, su Jonu išsiruošėme pas Aleksą į šokius. Iš centrinės gatvės pasukę į ramesnę, sutikome apie 20 peiliais ginkluotų vagių. Grįžti buvo jau vėlu. Beliko pasitikėti vagių vadeivos Liošos pažadu, kad esu saugomas; taigi drąsiai ėjome pirmyn. Mus apstoję vagys reikalavo laikrodžių ir dar kažko. Staiga už nugarų pasigirdo griežtas žodis. ir vagys, nuleidę peilius, pasitraukė mums iš kelio. Dabar tikrai patikėjau, kad Lioša man sakė teisybę...

Viename barake laikėsi paleistas kriminalinių kalinių vadas. Kartu čia gyveno keliolika estų, keli latviai, buvo ir lietuvių. Vakaraus pas vagių vadeivą į baraką susirinko anie pusšimtį vagių, kur gaudavo, sakysim, tokiu nurodymu: per tris dienas vienam atnešti mote-

rišką laikrodį, kitam — moterišką paltą, trečiam — vyrišką laikrodį, ketvirtam — vyrišką kostiumą ir t.t. Ir vagys užduotis įvykdydavo, viską nurodytu laiku sunešdavo. Estai, tai girdėdami ir matydami savo akimis, nutarė susiburti ir tą plėšikų vadeivą likviduoti. Tada gal nesiautėtų nė gaujos. Iš anksto pasiskirstė, kas nukaus vadeivą, kas užpuls atėjusius vagis. Sutartu laiku susirinko apie 150 estų, latvių, lietuvių. Įvyko baisus mūšis. Kirviu buvo nukautas pats vagių vadeiva, jo sugulovė, iš viso iš šio barako neišėjo 15 vagių. Ir iš tiesų — po tokios operacijos ir viso miesto vagių akiplėšiška „veikla“ aprimo.

Tokį baisų smurtą ir piktadarybes šioje šalyje buvo sukūrusi valdymo sistema. Taigi, norint apginti žmones nuo siautėjusio teroro, reikėjo sugriauti šios sistemos pagrindus, paties velnio tvarką. (Kol tai įvyks, nutekės nemaža kraujo...)

1955—1956 metų žiemą visuose keturiuose mano statomuose namuose jau buvo išvedžioti santechnikos įrengimai. Namus šildė vietinė katilinė, aprūpinama mašinomis atvežamu vandeniu. Temperatūrai nukritus iki

— 56—60 laipsnių, vairuotojai negalėjo užvesti nė vienos mašinos, o katilinėje pritrūkus vandens, galėjo sprogti katilai, katilinė ir namų radiatoriai. Būtų sužlugdytas visos statybos darbo ritmas. Vyriausia vadovybė nuleido rankas, visus rūpesčius paliko man vienam. Tada prisiminiau, kad vakarų miestelyje vienas žmogelis turėjo arkliuką. Sukoręs apie penkis kilometrus, susitariau, kad tas žmogus per naktį priveš į katilinę vandens. Už kiekvieną atvežtą statinė vandens pažadėjau ryte išmokėti po 100 rb. Žmogelis sutiko. Aptaisė savo arkliuką kailiais, apsikutojo pats ir išvyko į darbą. Statines skaičiuoti palikau jo sąžinei. Taip ir išsigelbėjom — katilinės stabdyti nereikėjo, šildymo sistema neužšalo, o žmogelis uždirbo 2200 rublių. Statybos viršininkas už sumanumą man paspaudė ranką.

Priešgaisriniame depe su trejetu brigadų darbavosi mano padėjėja, minėtoji jauna specialistė. Aš čia retai lankydavausi. Tik jos parašytas paskyras patvirtindavau, nes inžinierė buvo kruopšti ir teisinga. Kas tingėjo dirbti, tas mažai ir teuzdirbdavo. Nepatenkintiems darbininkams ji aiškino, kad paskyras pasirašau aš, todėl jie pareikalavo susitikimo su manimi. Tik įėjusiam į kontorėlę, laukujės duris man užstojo zonoje buvęs vagių vadeiva kaukazietis auksiniais dantimis. Pačiupęs

kalūną (kirvį metriniu kotu), po neilgų kalbų užsimojo ir kirto. Tada buvau dar labai tvirtas, vikrus, tad žaibiškai savo galva smogiau į užsimojusio bandito pilvą ir išvengiau kirvio ašmenų. Kirvis ir pats banditas persirito man už nugaros, o aš atkūriau prie sargybos. Avarinis signalas čia greit sukviatė kelias sargybos mašinas ir ištisą būrį kariuomenės. Mano nurodytus užpuolikus (18 niekur nedirbusių vagišių) su antrankiais išgabeno į lagerius šiaurėje.

Vadovybė jau seniai žinojo esant tokių kalinių, kurie nieko nedirba ir darbų vykdytojus grasindami prievartauja. Daugelyje objektų darbų vykdytojai jau buvo raštu atsisakę vadovauti kalinių darbams zonose. Galų gale vadovybei nutarus tokiais atsikratyti, išvežus juos į šiaurę, incidentų zonoje daugiau nepasitaikė, nors vis tiek vertėjo būti atsargiems.

Lagerių administracija kartais išleisdavo pasivaikščioti po miestą ir dar nepaleistų kalinių, kuriais pasitikėjo — esą mieste nei plėš, nei vogs, ir lagerio administracija dėl to nemalonumų neturės. Vieną dieną į miestą išleistas Klajūnas ir ltn. Dovydaitis vakare susitiko devynis ukrainiečių banditus, lageryje su Klajūnu turėjusius kažkokių asmeninių sąskaitų. Klajūnas, nors ir beginklis, nepasimetė: artėjančius ir peiliais švytruojančius banditus savo geležinėmis rankomis ėmė guldyti į kairę ir į dešinę. Ltn. Dovydaitis tuo tarpu vos spėjo susidoroti su vienu. Netrukus visi devyni peiliais ginkluoti banditai gulėjo patiesti. Tuoj atskubėjęs karo patrulio skyrius visus pristatė į miliciją, iššaukė greitąją pagalbą. Klajūnas pasakojo labiausiai bijojęs, kad nesužinotų apie šį nutikimą lagerio viršininkas — gal daugiau būtų neleidęs į miestą. Bet netrukus milicijos papulkininkio iššauktas Klajūnas buvo pagirtas už tokį aktyvumą. Mat vienas banditas likęs be dantų, kitam — išnarintas žandikaulis, na, o apskritai visa — puiku... Klajūnui paprašius nepranešti lagerio viršininkui, milicijos papulkininkis paprieštaravo: atvirkščiai, jis juos išgirsias ir paprašysias kuo dažniau leisti į miestą, nes jam tokie narsūs vaikinai labai patinka — padeda palaikyti tvarką.

Iš tiesų intrigas su ukrainiečiais lageryje skatino saugumas, operatyviniai darbuotojai, bijodami kalinių vienybės.

1955 ar 1956 metų vasarą pas savo gimines atitarnavę kariuomenėje atvažiavo du lietuviai: V. Paplaus-

kas ir Dvaranauskas (vardo neprisimenu). Abu juos ukrainiečiai nužudė. Intoje lietuviai juos ir palaidojo. Žudikai V. Obleščiuikas ir V. Timoščiuikas buvo nuteisti mirties bausme, o Bagdanas — 20-iai metų kalėjimo. Yra išlikusių laidotuvių nuotraukų.

1955 ir 1956 metais lietuvių Intoje daugėjo. Gal jau buvo jų apie 8—9 tūkstančius, bent trečdalis jau baigę kalėti lageriuose. Išėjusių iš lagerio žmonių situacija Intoje buvo labai neaiški. Visi čia buvo priversti pasirašyti sau tremtį iki gyvos galvos, tad daugelis stengėsi statyti namukus. Kadangi buvo įsigiję kokią specialybę, darbo visada gaudavo, uždirbdavo neblogai — po trejetą ir daugiau tūkstančių rublių. (Tai buvo prieš pinigų reformą!) O sunkiai dirbantys šachtose uždirbdavo iki 15—20 tūkstančių per mėnesį. Nusipirkti čia nieko negalėjai: retkarčiais parduotuvėse pasirodydavo šio-kių tokių drabužių ar apavo, laikrodėlių, bet viską be-
mat išpirkdavo. Tiesa, maisto krautuvėse būdavo pakankamai. Trūko tik vaisių, daržovių, net bulvių. Beje, ko jau ko, o degtinės ir gyno 95° spirito buvo pakankamai. Tad atsirado žmonių, neretinusių ir išgerti. Bet girtuoklių lietuvių nebuvo.

Daktaro S. Molio, buvusių kunigų ir kitų inteligentų rūpesčiu buvo įsteigtas savišalpos fondas. Po atlyginimų lietuvių namukus (ar šiaip jų susibūrimo vietas) aplankydavo aukas renkančios lietuvaitės. Į fondą aukodavome ne mažiau kaip penkiasdešimt ar šimtą rublių. Šis komitetas rūpinosi gauti iš Lietuvos reikalingų vaisių, šelpdavo dirbti nepajėgdavusius.

Kartą susitikau lietuvaite, kuri, ilgokai pragulėjusi ligoninėje ir paleista važiuoti pas savo šeimą Krasnojarske, neturėjo pinigų net bilietui nusipirkti. Sugrąbęš kišenėse 3000 rublių, ėmečiau jai į krepšį ir palinkėjau laimingos kelionės. Nežinojau nei jos pavardės, nei iš kurių ji Lietuvos kraštų. Tai buvo lietuvaite, vadinasi, — mano tikra sesuo. Pinigų negailėjo nė vienas lietuvis. O aš per mėnesį gaudavau apie 9000 rb., perspektyvų iš čia išvažiuoti neturėjau, tad pinigų netaupiau. Džiaugiausi, kad atsirasdavo proga kam padėti.

1955 m. rugpjūčio 15 d. nuo per aukšto kraujo spaudimo mirė mūsų visų mylimas daktaras S. Molis. Į laidotuves atvyko ir žmona su dukteria iš tremties Krasnojarske. (Yra išlikusių jo laidotuvių nuotraukų.)

Tremtinių nameliai Intoje būdavo prieglauda iš lagerio išėjusiems ar atvykusiems iš Lietuvos giminai-

čiams. Čia lankėsi ir mano sesuo Elena, o kartą atvyko ir mano bičiulė, su kuria susirašinėdavau, Aldona Sabaitytė. Su ja susipažinau 1949 m. Intoje. Vėliau ji išvyko į lagerį, o 1953 m., įnirus Stalinui ir paskelbus amnestiją politiniams kaliniams, nuteistiems iki 5 metų, ji, jau atvargusi 4 metus, buvo paleista. Grįžusios į Lietuvą, į Marijampolės mokytojų seminariją jos nepriėmė, bet žmoniškas direktorius pasiuntė ją toliau mokytis į Alytaus mokytojų seminariją. Ją baigusi, Aldona buvo paskirta į K. Naujamiesčio rajono Žėglių pradinę mokyklą.

Per 1956 m. vasaros atostogas į Intą Aldona atvyko su savo giminaite P. Rainiene, kuri važiavo pas savo 25 metams nuteistą vyrą. Sužinojęs jas atvykstant, nusišamdžiau pakely „Viliuką“ ir sutikau dvi iš traukinio išlipusias moteris. Jauna baltu lietpalčiu dėvinti mergaitė ir buvo manoji Aldona.

Moterys įsikūrė antrame mano namelio gale. Susitikdavome tik po mano darbų. Aldutei Inta buvo veik pažįstama, nes anksčiau ir ji čia vaikščiojo sargybos lydimą... Ji lankė senus savo lagerio laikų bičiulius, bet labiausiai rūpinosi Rainienės vyro išvadavimu. Mat Rainienė nemokėjo rusiškai, o Aldutė buvo ne tik jai vertėja, bet vadovė, gerai perpratusi čionykštę tvarką.

Jau pirmą dieną ji priėjusi prie 3-io „olpo“ lagerio tvoros, už kurios per 10–15 metrų triūsė vyrai, su jais lietuviškai kalbėjosi. Priėiti taip arti prie tvoros ir kalbėtis su kaliniais įstatymai griežčiausiai draudė. Dėl to sargybiniai Aldutei įsakė atsitraukti. O ši tokiu pačiu „lageriniu“ tonu atkirto: „Ko čia plyšauji, su žmonėm pasikalbėti neleidi? Pakaks šautuvu gąsdinti“. Pasikalbėjusi nuėjo, o kaliniai zonoje ją palydėjo plojimais, juoku. Sargybiniai sumišo: tokie ryžtingi jaunutės gražiai apsilvokusios mergaitės žodžiai juos pribloškė. Jie pamane, kad toji mergaitė gali būti kokio generolo dukra. Kitą dieną Aldutė su Petrute nuėjo pas generolą, kuris čia buvo atvykęs iš Maskvos ir vadovavo kalinių paleidimui. Ji pareikalavo atiduoti jos draugei Petrutei vyrą, kuris čia už vielų uždarytas 25 metams. Lagerio administracijai atnešus Rainio bylą, paaiškėjo, kad jo būta labai nedrausmingo, už prižiūrėtojų sumušimą jį ilgai sėdėjęs karceryje. Paleisti Rainį atsisakyta, tik pasiūlyta užpildyti blanką — garantiją, kad paleidžiamas kalinys nenusikals dvejus metus. Antraip atsakomybė teksianti dviem pasirašiusiems laisviem liudinin-

kam. Aldutė drąsiai pasirašė. Dar miesto vykdomajame komitete reikėjo surašyti aktą ir parašus patvirtinti antspaudais. Kitą dieną A. Rainį paleido. Visi trys jie parėjo į mano namus. O sargybinių ižesta Aldutė nenurimo ir paklausė generolo, kodėl jie tokie šiurkštūs, neleidžia pasikalbėti net per tvorą su žmonėmis? Šis atsakė tą pokalbį su kaliniais ir sargyba pats girdėjęs. Aldutė jam krito į akį kaip didžios pagarbos verta mergaitė. Vėliau mus susitikęs gatvėje jis jai visada nukeldavo skrybėlę — pasisveikindavo.

Pasakojo, kad minėtasis generolas buvęs dukart apdovanotas didvyris, gen. štabo aviacijos pulkininkas, Berijos ištremtas į Intą, apie tris mėnesius kalintas. Po Berijos mirties paleistas, pakeltas į generolus ir atsiųstas vadovauti čia kalinių paleidimui.

Paleidimo procedūra vyko didžiulėje salėje. Vienoje pusėje apie 30 karininkų ruošė kalinių bylas, o kitoje — apie 30 karininkų perimdavo bylas vykdyti. Pirmieji trumpai referuodavo apie kiekvieną praeinantį kalinį, pavyzdžiui: priklausė bandai, šaudė tarybinius žmones... Pirmininkas tik paklausdavo: „Ar šaudysi ir toliau?“ Gavęs teigiamą atsakymą, bylą sviesdavo vykdytojams, tardamas: „Atsėdėtą laiką užskaityti, likusį terminą panaikinti!“ Buvo ir tokių, kurie atsakydavo netvirtai, dviprasmiškai. Šiuos dar papildomai ko nors paklausdavo ir dažniausiai galutinė išvada nuskambėdavo tokia: „Paleisti, bausmę panaikinti!“ Per mėnesį jie paleido apie 100 000 Intos kalinių. Likosi tik užkietėję galvažudžiai, daugiausia kriminaliniai ir vienas kitas politinis, čekistų nuomone, pernelyg pavojingas kalinys.

Ėjo savaitės. Pagaliau kartą išdrįsau su Aldute pasikalbėti rimtu reikalu... Abiem buvo aišku, kad vienam be kito gyventi būtų sunku, tad sutarėme susituokti.

Mūsų pažįstami, draugai sudarė pulką — pajaunius, pamergės: svočia sutiko būti Rainienė, piršliu — K. Brunius. Šeimininkauti sutiko K. Laurinavičienė. 1956 m. liepos 15 d. K. Laurinavičienės brolis kunigas Meldadžys mano namelyje atlaikė pamaldas ir surišo mūsų rankas visam gyvenimui.

Pradžioje planavome, kad Aldutė mes Lietuvoje mokytojavimą ir atvažiuos pas mane. Mano uždarbio užtektų pragyventi. O panorėjusi ir Aldutė čia būtų gavusi darbą pagal specialybę. Bet štai netikėtos naujienos: iškviestas į komendantūrą, gavau pasą ir išgirdau, kad galiu važiuoti, kur tinkamas, kad esu laisvas... Ta-

da visus planus svarstėme iš naujo. Žinojom, kad Lietuvoje materiališkai gyventi bus sunkiau, bet per jėgą iš gimtinės išvežti lietuviai negali atsisakyti savo Tautos, savo krašto. Tad galutinai apsisprendėme grįžti į Lietuvą. Jau išbildėjęs buvo inžinierius K. Brunius, Rainiai, nemaža kitų bičiulių. Dienos bėgo. Įpusėjo rugpjūtis, artėjo nauji mokslo metai. O tvarkytinų reikalų buvo dar daug — parduoti namą, atsiskaityti su darbo viete... Taigi nutarėm, kad Aldutė grįžtų viena, o aš liksiu tvarkyti reikalų.

Aldutė kelionėje susipažino su mano geru draugu P. Šilu, kuris ją nuoširdžiai globojo, nes keliauti tuo metu traukiniais, ypač moteriai, nebuvo saugu: neretai pasitaikydavo plėšikavimų, žudynių.

Paskelbiau parduodąs namą. Pirkėjų tuo metu nebuvo daug. Mat daugelis jau kreipė žvilgsnius į tėviškę. Negavusieji leidimo išvažiuoti tikėjosi jį gauti. Vienas ukrainietis ketino iškvieisti čia savo šeimą, tad jis ir nupirko mano namą.

Pasidariau dėžę ir visus daiktus pasiunčiau geležinkelio į Vilkaviškį. Atsiskaičiau su darbo viete, pinigus taupomojoje kasoje iškeičiau į akredityvus, o jų vieną egzempliorių apvyniojau ant vienos kojos, kitą — ant antros. Apsirengiau labai neišvaizdžiai, kad labiau būčiau panašus į kalinį, o ne į pasiturintį žmogų, vežantį 70 tūkstančių rublių akredityvų ir trejetą tūkstančių grynų. Laikrodį taip pat paslėpiau.

Vagonuose keleivių buvo labai mažai. Vėliau vienoje stotelėje įlipus lietuviui, miegodavome pasikeisdami. Valgėm sausą maistą, ką įsidėję, kad eidami į restoraną nepatrauktume vagių dėmesio.

Po kelių dienų Maskvoje persėdome į traukinį, vyksiantį į Lietuvą. Čia buvo lietuvių kareivių, apskritai daug keleivių, bet plėšikų saugotis jau nereikėjo. Kelionė tapo smagesnė, o kai pro vagono langus sumirgėjo Lietuvos kaimai, ir džiaugsmo ašaros užplūdo akis. Troškau pirmiausia pamatyti tėviškę, gimtąjį kaimą, susitikti seseris, aplankyti kaimynus, o paskiau traukti į Marijampolę, pas žmoną. Išlipau Švenčionėlių geležinkelio stotyje. Viskas labai seniai matyta, bet taip pažįstama...

Susiradau kolūkio sunkvežimį. Jis ir atvežė mane iki Pažiezdrio kaimo. Pagaliau vėl atsidūriau gimtuosiuose namuose, iš kurių, rodos, seniai, seniai, prieš kokį šimtą metų išvežė surištą...

T U R I N Y S

PRATARMĖ	3
----------------	---

PIRMOJI DALIS

Ankstyvoji vaikystė	4
Pirmieji žingsniai mokykloje	7
Raitas pas panas	9
Būsiu tėtės padėjėjas	13
Tėtės mirtis	13
Našlaičių dienos	17
Ant okupuoto Vilniaus krašto pasienio	20
Piemenystė	22
Lietuva rūpinasi ūkininkais	23
Šeima išsisklaido	25
Svajonė tapti šauliu pildosi	26
Gal būsiu krosnininku?	29
Lenkų ultimatumas	29
Savarankiški seserų žingsniai	30
Nutariau tapti dažytoju	31
Sugaunu lenkų šnipą	32
Rinktinės manevrai	33
Toliau į mokslus!	34
Kirdeikių klebonas Juozas Breiva	35
Lenkų karininkai traukiasi į Lietuvą	36
Gimtiesiems namams — sudie	36
Pirmieji mokslo metai Telšiuose	37
Tapau vadovėlio autoriumi	38
Atsiimame Vilnių	40
Mokyklos būreliai	41
Sklandymo būrelyje	42
Atėjo 1940-ųjų birželis	43
Mitingas gimnazijoje	44
1940-ųjų vasaros atostogos	45
Bendrabutis žydų šventovėje	47
Kryžiaus išniekinimas	47
Mokyklos komjaunimas	48
Organizuojame pagrindį	49
Keičiasi vadas	50
Mokyklos reforma	53
Areštai mokykloje	54
Antrųjų mokslo metų pabaiga	56
Baisių dienų pradžia	57
Dirkstelių kaimo žiemkenčiuose	58
Karas	59
Peckaus pranešimas	63

Partizanai likviduojami	63
Lietuvos aktyvistų frontas	65
Lietuvos nacionalistų partija	67
Vokiečių klasta keroja	68
Sukilimas Rytų Lietuvoje	70
Kraštotyros būrelis	73
Vėl į pagrindį	74
Kankinių minėjimas	75
Mergaičių paslaptys	76
Praktika Alsėdžiuose	77
Kunigo Jurgučio primicija	77
Kelionė dviračiu po apskritį	79
Vilniaus aukštesnioji technikos mokykla	80
LLA radijo stotis	81
LLA pagrindžio karo mokykla	82
LLA įkūrimo metinės	84
Mokymasis ir pagrindžio veikla Vilniuje	85
Asmeninės apsaugos narys	89
Generolo P. Plechavičiaus armija	89
Karo mokykla Marijampolėje	90
Sovietų partizanų ryšininkas	93
Rusai bombarduoja Šiaulius	97
Vanagai"	97
Plateliuose atiminėjami gyvuliai	100
Raštelis pas gyventoją	100
Plk. Ruginio susirūpinimas	101
Gen. Pečiūcionis (Miškinis)	102
Pamaldos ir generolo priesaika miške	103
Bandymas pereiti frontą	104
Į tėviškę per Vokietiją	105
Majoro Švilo namuose	106
Telšių kunigų seminarija	107
Vėl kviečia į štabą	108
Apsižvalgymas Telšiuose	110
Frontą praleidžiu Gegrėnuose	110
Frontas pajudėjo	111
Grįžtu į tėviškę	112
Situacija rytų Lietuvoje	114
Ruduo gimtiniėje	125
Vakarai ir naktys	126
Rezistencijos vadų susirinkimas	127
Kaip kūrėsi „Tigro“ rinktinė	128
Mūšis ant Ginučių piliakalnio	131
Repeticija ir žygis į Kuktiškes	132
KGB majoro likvidavimas Saldutiškyje	134
Vadų sueiga Kemešyje	135
Mūšis Obelų kalne	136
Mišką košia NKVD divizija	139
Paskutinės Kūčios tėviškėje	140
Žuvo Mykolas Vilutis-Klevas	141
Mykolo Vilučio-Klevo laidotuvės	142

ANTROJI DALIS

Pradedu kančių kelius	143
Tardymas Švenčionyse	143

Lukiškių kalėjime	151
Teismas	152
Amžinoji tundra	160
Spec. lageriai, „Minlag“	169
Spec. lageriai, Inta, 5-as „olpas“	172
Abezė	181
Vėl Intoje	188
Vergovė eina į pabaigą.....	192
Tremtis iki gyvos galvos	194

Vilutis Leonas
LIKIMO MOZAIKA
Atsiminimai

Redaktorė **D. Bartulienė**
Techninė redaktorė **B. Oksaitė**

Duota rinkti 1992 04 02. Pasirašyta spaudai 1992 06 24. SL 290. Formatas-
84x108/32. Popierius spaudos Nr. 2. „Mokyklinė“ garnitūra, 10 punktu.
Iškilioji spauda. 10,92 sąl. sp. 1. Tir. 15 000 egz. Užsakymas 3643.

Kaina sutartinė
Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga
Donelaičio 70b, 3000 Kaunas
Spausdino valstybinė „Aušros“ spaustuvė, Vytauto pr. 23, 3000 Kaunas

